

Жаһандық диалог

10.3

Жылына 3 рет бірнеше тілде шығады

Роберт Куттнермен
элеуметтану жайлы әңгіме

Йоханна Грубнер

Климат және өзгеріс

Резван Сиддики,
Маркус Виссен
Вишвас Сатгар
Джоан Фицджеральд

COVID-19:
пандемия және
дағдарыс

Махмудул Хасан Ласкар
Аттила Мелег
Илиана Оливие, Мануэл Гарсия
Бриджит Ауленбахер, Петра Эззедин
Дора Габриель, Майкл Лейблфингер
Кинга Миланкович және Вероника Прилер
Дев Нат Патхак
Мишель Григоло және Крейг Ланди

Теориялық
перспектива

Сайед Фарид Алатаас

Еске алу:
Йогендра Сингх

Мир Сухеел Расул

Қоғамды қайта
зерделеу

С.А. Хамед Хоссейни
Барри Гиллс
Скотт Тимке
Шелен Гомес

Шри Ланка
элеуметтануы

Сири Хеттиге
Субханги М.К. Херат
Калинга Тудор Силва
Фарзана Ханиффа
Примакумара де Силва

Ашық бағана

> Қытайдағы пластик қалдықтары мәселесі

ЖУРНАЛ

International
Sociological
Association
isa

БАСЫЛЫМ 10 / ШЫҒАРЫЛЫМ 3 / ЖЕЛТОҚСАН 2020
<http://globaldialogue.isa-sociology.org/>

GD

> Редакциядан

Әлеуметтану жайлы әңгіме» бөлімінде бүгінгі күндері Карл Поланьидің жұмысын оқып отырған ең әйгілі журналист Роберт Каттнермен сұқбат бар. Сұқбатта жиырмамыншы ғасырдың басынан бастап жаһандануға дейінгі саяси және экономикалық ахуал, демократиялық шешімдерді қабылдау үшін күшті ұлттық экономикалар қажеттігі, сонымен қатар халықаралық миграция өсіп отырған жағдайда талқыланатын және талқыланбайтын мәселелер қарастырылады.

Алғашқы топтамамыз заманымыздың өзекті мәселесінің бірі климаттың өзгеруіне арналған. Біріншіден, мақалаларда климат өзгеруінің тек экологиялық емес, айталық демократия және миграциямен байланысты әлеуметтік нәтижелері талқыланады. Екіншіден, осы топтамада ұсынылған мақалалар капитализм көмегімен қоршаған табиғи ортаны одан әрі ластаудың мүмкін баламаларын сипаттайды.

Біз осы жолдарды жазып отырғанда COVID-19 пандемиясы және оның салдары әлі де әлемнің басым бөлігінде әртүрлі дәрежеде басымдыққа ие. Осыған байланысты әлемнің сан түкпірінен талдау жинақтау үшін тағы да COVID-19 туралы бөлімді қостық. Тіршілік үшін қарекет пен қайырымдылықтан бастап шектеулер кезіндегі қоғамдық әлеуметтанудың мүмкіндіктері жайлы кең ауқымды мәселелерге өтетін Үндістан мен Еуропадан түскен мақалалар арнайы топтамада саламыздағы ағымдық пікірталастар баяндалады.

Сайед Фарид Алатастың әлеуметтанулық ой мен теорияның жалпы қоғамдық рөлі мен ықпалы туралы терең пайымдарының негізгі өзегі де – COVID-19 дағдарысы.

Осы шығарылымда биыл дүниеден өткен үнді әлеуметтануының іргетасын қалаушы Йогендра Сингхты еске аламыз. Оның постколониялық Үндістандағы модернизация және дәстүрлер бойынша зерттеулері жаңашылдыққа толы еді.

Үш мақала қоғамды қайта пайымдау мен ағымдағы оқиғаларды бейнелеуге, сонымен қатар әлеуметтанудың маңызына арналған. С.А.Хамед Хоссейни және Барри Гиллс трансформациялық перспективаны қарастырса, Шелен Гомес және Скотт Тимке қоғамға қалай әлеуметтанулық тұрғыдан баға беру керектігімен бөліседі.

Шығарылымда Шри Ланкада жүргізілген зерттеулерге назар аудардық. Сири Хеттидж құрастырған топтама Шри-Ланкадағы күштік шиеленістерден бірлесуге дейінгі саналуан мәселелерді зерттеген белсенді пәнді көрсетеді және елдегі әлеуметтану мен антропологияның тарихы туралы хабардар етеді.

Қытайдағы пластик қалдықтары дағдарысын талдай отырып, «Ашық бағана» жаһандану мен экологиялық апаттардың мәселесіне қайта оралады. ■

Бриджит Ауленбахер мен Клаус Дёрре,
Жаһандық Диалог редакторлары

> *Жаһандық Диалог* бірнеше тілде [ISA website](https://isa-website.org/) орналастырылған.

> Мақалаларды globaldialogue.isa@gmail.com жіберуге болады.

isa International
Sociological
Association

**GLOBAL
DIALOGUE**

> Редакциялық алқа

Редакторлар: Бриджитт Ауленбахер, Клаус Дёрре.

Редакторлардың көмекшісі: Йоханна Грубнер, Кристин Шикерт.

Редактордың орынбасары: Апарна Сундар.

Басқарушы редактор: Лола Бусуттил, Август Бага.

Кеңесші: Майкл Буравой.

Медиа кеңесшілер: Хуан Лейжарага.

Редакциялық кеңес:

Сари Ханафи, Джеффри Плейерс, Филомин Гуттиерес, Элоиза Мартин, Савако Ширахазе, Изабелла Барлинска, Тоба Бенски, Чи-Ю Я Чен, Ян Фриц, Коичи Хасегава, Хироши Ишида, Грейс Хуню, Элисон Локонто, Сюзан МакДаниель, Элина Ойнас, Лаура Осо Касас, Бандана Пуркаяшта, Рода Рэддок, Мунир Сайдани, Айсе Сактанбер, Сели Скалон, Назанин Шахрокни.

Аймақтық редакторлар

Араб әлемі: (Тунис) Мунир Сайдани, Фатима Радхуани, Хабиб Хадж Салем, (Алжир) Сурая Мулуджи Гарруджи, (Марокко) Абделхади Аль Халхоули, Сайда Зине, (Ливан) Сари Ханафи.

Аргентина: Магдалена Лемус, Хуан Парсио, Мартин Уртасан.

Бразилия: Густаво Танигутти, Анжела Мартинс Джуниор, Андреса Галли, Дмитри Чербончини Фернандеш, Густаво Диас, Хосе Гюрадо Нето, Джессика Мазини Мендеш.

Франция/Испания: Лола Бусуттил.

Үндістан: Рашми Жаин, Ниди Бансал, Прага Шарма, Маниш Ядав.

Индонезия: Каманто Сунарто, Хари Нугрохо, Лусия Ратих Кусумадеви, Фина Итрия, Индера Ратна Иравати Паттинасарани, Бенедиктус Хари Джулиаван, Мохаммад Шохибуддин, Домингус Элсид Ли, Антониус Арио Сето Харджана, Диана Тереза Пакаси, Нурул Айни, Гегер Риянто, Адитья Прадана Сетиади.

Иран: Рейханех Жавади, Нияеш Долати, Аббас Шахраби, Саед Мухаммад Муталеби, Фаизех Хажехзаде.

Қазақстан: Айгүл Забиров, Баян Смағамбет, Әділ Родионов, Алмаш Тілеспаева, Куаныш Тел, Алмагүл Мусина, Ақнұр Иманқұл, Мадияр Алдияров.

Польша: Беата Малучник, Жустина Косинска, Джонатан Сковил, Сара Херзынска, Вероника Пик, Камил Липински, Александра Вагнер, Александра Биернаска, Якуб Барцевски, Адам Мюллер, Зофия Пенза-Габлер, Ивона Божаджиева.

Румыния: Ралука Попеску, Райса-Габриела Замфиреску, Диана Александра Думитреску, Юлиан Габор, Бианка Михайла, Александра Мосор, Мария Стойческу.

Ресей: Елена Здравомыслова, Анастасия Даур, Валентина Исаева.

Тайвань: Ван-Ю Ли, Хун Сун Жен, Тао-Юн Лу, По-Шун Хонг, Ю-Чиа Чен, Ю-Мин Хуанг, Ю-вен Лианг, Бун-Ки Лин.

Түркия: Гүл Шарбаджоғлы, Ирмак Эврен.

Осы бөлімде берілген мақалаларда бүгінгі күннің өзекті мәселесінің бірі **климаттың өзгеруі**, оның тек экологиялық мәселемен үнемі байланысты бола бермейтін демократия, миграция сияқты әлеуметтік салдары талданады, сонымен қатар табиғи ортаның жойыла түсуіне ықпал ететін мүмкін балама жағдайлар капитализм арқылы сипатталған.

Жаһандық Диалог әлемнің әртүрлі елдерінде адамдар **COVID-19** кесірінен қандай ахуалда екені және қандай дағдарысқа ұшырағаны туралы мақалалар топтамасын жалғастырып отыр. Үндістан мен Еуропаның үйдегі күтім, қайырымдылық пен миграциядан бастап, оқшаулау кезіндегі қоғамдық әлеуметтануға дейінгі саналуан мәселелер бойынша үлесі арқасында осы арнайы бөлім түйткілге қатысты алаңымыздағы бүгінгі пікірталас жайын хабардар етеді.

Бұл бөлімде **Шри-Ланка әлеуметтануына** назар сала отырып, күштеу шиеленістерінен Шри Ланка бірлігіне дейінгі мәселелерді баяндау арқылы пәннің белсенділігі көрсетіледі. Сондай-ақ бөлім елдегі әлеуметтану мен антропологияның тарихынан мағлұмат береді.

Жаһандық диалог SAGE Publications ұсынған риясыз грант негізінде жүзеге асып отыр.

> Осы шығарылымда

Редакциядан 2

> ӘЛЕУМЕТТАНУ ЖАЙЛЫ ӘҢГІМЕ

Карл Поланьимен бірге жаһандық капитализмнің дағдарысы
Роберт Куттнермен сұқбат
Йоханна Грубнер, Аустрия 5

> КЛИМАТ ЖӘНЕ ӨЗГЕРІС

Оңтүстік Азиядағы климаттық миграция
Резван Сиддики, Бангладеш 9

Климат дағдарысы және демократия мәселесі
Маркус Виссен, Германия 12

Капитализмнен кейін: демократиялық эко-социализм?
Вишвас Сатгар, Оңтүстік Африка 14

Қаладағы климаттық шаралар қоғамдастықтарды қалай жаңғыртады
Джоан Фицджеральд, АҚШ 17

> COVID-19: ПАНДЕМИЯ ЖӘНЕ ДАҒДАРЫС

Қайырымдылық – мәртебе және стигма:
Үндістандағы оқшаулау
Махмудул Хасан Ласкар, Мегала, Үндістан 19

Күтімнің тапшылығы? Күтім көрсету миграциясы және саяси демография
Аттила Мелег, Венгрия 21

COVID-19 жаһанданудың ақырына әкеле ме?
Илиана Оливие және **Мануэл Гарсия**, Испания 23

COVID-19-бен бетпе-бет: Орталық Еуропада отбасында күтім жасау
Бриджит Ауленбахер, Аустрия; **Петра Эззедин**, Чех республикасы; **Дора Габриель**, Венгрия; **Майкл Лейблфингер**, Аустрия; **Кинга Миланкович**, Венгрия және **Вероника Прилер**, Аустрия 26

Оқшаулану кезіндегі Оңтүстік Азия қоғамдық әлеуметтануы
Дев Нат Патхак, Оңтүстік Азия Университеті, Үндістан 28

Қоғамдық әлеуметтану: пандемия жағдайында
Мишель Григоло мен **Крейг Ланди**, Ұлыбритания 30

> ТЕОРИЯЛЫҚ ПЕРСПЕКТИВА

Әлеуметтік қашықтықты сақтау: әлеуметтанудың өзектілігі
Сайед Фарид Алатаас, Сингапур 32

> ЕСКЕ АЛУ

Йогендра Сингх: Заманауи үнді әлеуметтануының негізін қалаушы
Мир Сухеел Расул, Үндістан 35

> ҚОҒАМДЫ ҚАЙТА ЗЕРДЕЛЕУ

Радикалдымен (ре)интеграциялану қажеттілігі туралы
С.А. Хамед Хоссейни, Аустралия 37

«Коянискатси»-дан тыс: өркениетті қайта ұғыну
Барри Гиллс, Финляндия 40

Растафари және Вест-Индияны жаңғырту
Скотт Тимке мен **Шелен Гомес**, Тринидад және Тобаго 42

> ШРИ ЛАНКА ӘЛЕУМЕТТАНУЫ

Шри-Ланка әлеуметтануы жаһандық және жергілікті мәнмәтінде
Сири Хеттиге, Шри-Ланка 44

Шри-Ланка әлеуметтануы – уақыт биігінен бағалау
Субханги М.К. Херат, Шри-Ланка 46

Бейбітшілік, шиеленіс пен күштеу туралы ой-толғау
Калинга Тудор Силва, Шри-Ланка 48

Күштеуді талдау: Шри-Ланкада мемлекеттің қалыптасуы
Фарзана Ханиффа, Шри-Ланка 50

Бұлыңғыр шекаралар:
Шри-Ланка антропологиясы мен әлеуметтануы
Примакумара де Силва, Шри-Ланка 52

> АШЫҚ БАҒАНА

Жаһандану және тәуелділік:
Қытайдағы пластик қалдықтары мәселесі
Пинар Темосин, Жапония 54

“2020 жылдарды «мүмкін еместі талап ету» енді қалыптасып жатқан революциялық күштердің жалғыз «шынайы» нұсқасына айналған және адамзат тарихындағы ең сындарлы ғасырдағы ең өзекті онжылдық деп санауға болады.”

С.А. Хамед Хоссейни

> Карл Поланьимен бірге жаһандық капитализмнің дағдарысы Роберт Куттнермен сұқбат

| Роберт Куттнер. Ұсынған: Роберт Куттнер.

Роберт Куттнер – *The American Prospect* журналының негізін қалаушылардың бірі және бірлескен редакторы, Брандей университетіндегі Хеллер мектебінің профессоры. Ұзақ уақыт бойы *Business Week* және *The Washington Post* шолушысы қызметін атқарды. Экономикалық саясат институтының негізін қалаушы және қазіргі уақытта сол мекеменің басқармасы мен атқару комитетінің мүшесі. Куттнер – он екі кітаптың авторы, соңғы туындылардың қатарына *Can Democracy Survive Global Capitalism?* [Демократия жаһандық капитализмнен аман қала ма?] және 2020 жылы жарық көрген демократия мен сайлау туралы кітабы – *The Stakes*

[Ставкалар] жатады. Басқа туындылардың ішінде *New York Times* (2008) бестселлері, *Obama's Challenge: American's Economic Crisis and the Power of a Transformative Presidency* [Обаманың міндеті: Америкадағы экономикалық дағдарыс және трансформациялаушы президенттіктің күші], сондай-ақ қаржылық дағдарыс туралы басылым – *Debtors' Prison: the Politics of Austerity Versus Possibility* [Борышкерлерге арналған түрме: қатаң үнемдеу саясаты және мүмкіндік] (2013). Оның ең танымал алғашқы еңбегі – *Everything for Sale: the Virtues and Limits of Markets* [Сатуға арналған барлық нәрсе: нарықтардың артықшылықтары мен шектеулері] (1997). Оның экономика мен саясаттың өзара әрекеттесуі тақырыбына жазылған мақалалары *The New York Times Magazine* және *Book Review*, *The Atlantic*, *Harpers*, *The New Republic*, *New York Review of Books*, *The New Yorker*, *New York Magazine*, *Mother Jones*, *Village Voice*, *Commonweal*, *Dissent*, *Foreign Affairs*, *New Statesman*, *Polit Science Quarterly*, *Columbia Journalism Review*, *Harvard Business Review* және *Challenge* журналдарында жарияланған. Бұған дейін Куттнер *The Washington Post* газетінің штаттағы қызметкері әрі шолушысы, АҚШ Сенаты банк комитетінің бас тергеушісі, президент Картердің көршілер істері жөніндегі Ұлттық Комиссиясының атқарушы директоры және *The New Republic* экономикалық журналының редакторы қызметтерін атқарды. Экономикалық тиімділік пен әлеуметтік әділеттілік саласындағы жұмысы үшін бірнеше сыйлықпен, соның ішінде БҰҰ Даму бағдарламасы аясындағы Пол Гоффманның сыйлығымен марапатталды. Сұқбатты Иоганн Кеплер университетінің (Линц, Аустрия) ғылыми қызметкері және «Жаһандық диалог» редакторының көмекшісі – **Йоханна Грубнер** өткізді.

ЙГ: *Can Democracy Survive Global Capitalism еңбегінде К.Поланьидің XX ғасырдың басын талдауына сүйене отырып, қазіргі уақытта біз экономикалық және саяси тұрғыдан ұқсас жағдайға тап болып отырмыз деп мәлімдейсіз. Оқырмандарымызға бұл дәлелді жетілдіріп бере аласыз ба және сіздің жаһандық капитализмді талдауыңызда Поланьидің әдісі қаншалықты пайдалы?*

РК: XX ғасырдың басында қаржылық элиталар мен олардың саяси одақтастарының өзара тиімді әрекеттесуінің нәтижесі қатаң капитализмнің өршуі мен әлеуметтік тұрақтылық тетіктерінің әлсіреуіне әкеліп соқты. Қарыз жинаушы және қатаң үнемділікті ұштастырған *laissez faire* қағидасын алға тартқан Версаль бейбіт келісімі жағдайды одан арта қиындатты. Нәтижесінде қарапайым адамдардың өмірі, әсіресе Германия мен Аустрияда экономикалық тұрғыдан өте төзімсіз болды, көптеген адамдар фашизмге бет бұра бастады. Бұл парламенттік институттарға деген сенімділіктің жоғалуы нәтижесінде пайда болды, сондай-ақ қатаң экономикалық және саяси ұлтшылдық көптеген адамдар үшін жарқын болашаққа бағдар ретінде көрінді.

Поланьидің пайымдауынша, XIX ғасырдың экономикалық жүйесінің үш тетігін алтын стандарты, еркін сауда мен жұмыс күшінің тауар ретінде анықталуы мен оның өзіндік бағасының болуы керек деген идея құрады. Қазіргі уақытпен салыстыратын болсақ, ұқсас жағдайды байқай аламыз: алтын стандартының рөлін атқарушы бюджеттік баланс пен қатаң фискалдық үнемдеу, Дүниежүзілік сауда ұйымы (ДСҰ), реттелмейтін әлемдік сауданың өршу себебі – неолиберализм идеологиясы және еңбекті қорғаудың орнына еркін сауданың орнығуы. *Laissez faire* саясатының нәтижесі қарапайым халық үшін кезекті экономикалық апатқа әкеліп соқты, ал саяси реакция әсіре ұлтшыл қалпын қабылдады. Бұдан да қорқыныштысы – соғыстан кейінгі дәуірде қатыгез капитализмді әлеуметтік қорғау тетіктерімен жұмсартуды үйрендік. Бұл жүйені өнімді әрі әділ етті. Бірақ 1973 жылдан бастап осы тепе-теңдікті сақтау қиынға соқты. Капиталистер саяси шектеулерге қарсылық білдіре бастады. Бұл үрдістің салдары 1920-1930 жылдардағы жағдаймен бітімдес болды. Жұмысшылар диспропорциядан зардап шеккен кезде және саяси орталық оларды қорғамаса, оңшыл бағытқа жүгінеді. 1990-шы жылдары көптеген адамдар солшыл бағытқа бет бұрса, 1990-шы жылдарға қарай солшылдар неолибералдық идеологияның басым бөлігін қабылдай бастады.

Қазір бізде әлемдегі ең қуатты ел – Америка Құрама Штаттарын неофашист басқаруда; ескі Еуропада да, жаңа Еуропада да неофашизм бар, ал сенімді демократиялық социалистер өте аз. Мұның бәрі – таза Поланьи.

ЙГ: *Осындай маңызды ұқсастықтармен қатар, бүгінгі капиталистік өндіріс, мысалы, «уақытылы» өндіріс принципін жиі қолданатын құнды қалыптастырушы жаһандық құндылықтар тізбегі бойынша ұйымдастырылған. Бұл қазіргі экономиканың 1930 жылдардағы әлемдік экономикадан елеулі айырмашылығы емес пе? Поланьидің талдауы неге әлі күнге дейін жемісті?*

РК: Қалай болғанда да, жаһандық жеткізу тізбегіне көшу Поланьиді бұрынғыдан да өзекті етеді. Жалақысы өте төмен жұмысшылардың отаны – Азиядағы ірі корпорациялардың аутсорсингі демократиялық елдерде жұмысшыларды нарықтың кемшіліктерінен қорғауға бағытталған әлеуметтік келісімшарттарды сақтаудың қиындауына әкеліп соқты. Жаһандық жеткізу тізбегі – стероидтердің еркін нарығы.

ЙГ: *АҚШ-та, сондай-ақ Латын Америкасы мен Еуропада оң популизм артып келеді. Еуропа, Америка Құрама Штаттары және Латын Америкасы сияқты елдердегі оңшыл популизмнің өсуін, сондай-ақ жоғарыда атап өткен неофашизмнің өсуін капитализмнің жаһандануы мен мемлекеттік реттеудің құлдырау процесімен қалай байланыстырасыз?*

РК: Мәселе капитализмнің жаһандануында емес. 1944 жылы Бреттон-Вудс жүйесі бойынша бізде жаһанданған капитализмнің өзіндік формасы болды, ол мемлекеттерге әлемдік жеке капиталдың дефляциялық қысымынан қорғалған толық жұмыспен қамтылған экономиканы құру үшін жеткілікті саяси кеңістік беру мақсатында жасалған болатын. Бірақ Еуропада ДСҰ мен Маастрихт келісімінен кейін қалыптасқан жаһанданудың жаңа нұсқасы керісінше демократиялық мемлекеттердің капиталды реттеу, капиталды шоғырландыру және капиталды икемдету саясатына кедергі келтіретін тауарлардың, қызметтердің, капиталдың (Еуропа жағдайында адамдардың) еркін қозғалысы саясатына тікелей бағытталған.

ЙГ: *Бұрын капитализмнің теңсіздігіне қарсы бағытталған қозғалыстар айқын интернационалистік сипатта еді. Қазіргі кезде ұлттық деңгейге немесе ұлттық мемлекеттің стратегиялық басымдылықтарына қарсы бағытталған қозғалыстарды өзектендіру және оларға кеңістік беру – бүгінгі уақыт үшін ең жақсы нұсқа деп есептейсіз бе?*

РК: Айтып өткенімдей, ұлттық мемлекет – мемлекеттік құрылым мен демократиялық азаматтықтың басты ошағы. Бреттон-Вудс келісімі мен ХЕҰ конвенциялары көрсеткендей, халықаралық азаматтық және еңбек ынтымақтастығы халықаралық капиталдың күшіне қарсы тепе-теңдік ретіндегі рөлі өте маңызды. Мәселе мынада, Бреттон-Вудс кезеңі ерекше болды. Көп жағдайда интернационализм іс жүзінде – азаматтық емес, капиталдың интернационализмі.

>>

ЙГ: *Сіз өз жұмысыңызда «аралас экономика» соғыстан кейінгі Еуропа мен Америка Құрама Штаттарын бұрын-соңды болып көрмеген экономикалық өркендеуге әкелгендігін сипаттайсыз. Сіз «аралас экономика» жүйесін және оның демократия мен мемлекеттердің автономиясымен байланысын сипаттай аласыз ба?*

РК: Экономист Пол Самуэльсон аралас экономиканы негізінен капиталистік, бірақ жалпыға бірдей әл-ауқат мемлекеті жағдайымен толықтырылған экономика деп атады, ал кейбір жағдайларда аралас экономика өз алдына мемлекеттік жоспарлау және мемлекеттік меншік, сондай-ақ қаржы секторы мен басқа да негізгі салаларды қатаң реттеуді білдіреді. Аралас экономика сонымен қатар ауылшаруашылықты реттеу, кәсіподақтарға заңды әлеуметтік серіктестер ретінде өкілеттіктер беру және қатаң капитализмді тежеу мақсатында үкіметті қолданудың басқа жолдарын қамтиды. Азаматтық – ұлттық мемлекет деңгейінде анықталатын элемент болғандықтан, бұл саясаттың көп бөлігі ұлттық деңгейде жүзеге асырылады. Еуропа мемлекеттерінің одақтастық саясатының нәтижесі капитализмнің мемлекеттік деңгейде реттелуін әлсіретіп, капиталды күшейтті. Фон Хайек бұл процесті болжап, оның маңыздылығын айтып өтті. Поланьі үшін аралас экономика жеткіліксіз болды. Демократиялық социализм қажет болды.

ЙГ: *Көптеген елдерде солшылдар үшін маңызды мәселе: жеке мемлекеттегі демократиялық социализм өмір сүре тұра жаһандық капитализмнің қысымына қалай төтеп бере алады? Поланьі осы дилемманың шешімін ұсына ма?*

РК: Бұл үшін не ірі елдердегі солшыл үкіметтер, не жаһандық қаржы билігіне қарсы айқын кедергілер қажет. Поланьидің қастерлі «Қызыл Венасы» он бес жылдай өмір сүрді. Кейін бұл да үлкен қысымдардың нәтижесінде жойылды. Бізде Швецияда Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін екі-үш онжылдықта, егер демократиялық социализм болмаса, қандай да бір әлеуметтік-демократияға ұқсас саясат болды. Сондықтан, егер азаматтар жұмылдырылса, бір елдегі демократиялық социализм кем дегенде бір немесе екі ұрпақ бойы өмір сүре алады. Алайда, егер жаһандық жүйе ішкі әлеуметтік демократияға қарсы болса, онда швед немесе дат сияқты консенсус жүйелеріне де қауіп төнуі мүмкін. Әлеуметтік жәрдемақылар мен лайықты жалақы жаһандық ауқымда бәсекеге қабілетсіз екендігін көрсетті. Глобализм ішкі мемлекеттік реттеуге қарама-қайшы. Басқа континентте жаһандық неолиберализмдік Еуропалық сот Скандинавияның әлеуметтік келісімшарттарының бірнеше аспектілерін Еуропалық Одақтың Негізгі Заңына сәйкес келмейді деп тапты. Неолибералдар Стокгольм мен Копенгагенде билікке келген кезде, олар саналы түрде әлеуметтік ынтымақтастықтың институттық логикасын бұза бастады. Сондықтан жаһандық жүйені қайта қарап, әрбір елдің ішкі саясатын қалпына келтіруіміз керек. Бұл екі дүние қатар жүреді.

ЙГ: *Жаһандық капитализм шеңберінде демократияны сақтап тұру үшін мықты ұлттық экономиканың болуын қолдайсыз. Сіздің түсінігіңіз бойынша, азаматтық идеология арқылы қалыптасқан жаһандық теңсіздік аясында мықты мемлекеттің нығаятын реттеу үшін не қажет?*

РК: Менің ойымша, әділетті экономика ең алдымен ұлттық болуы керек, өйткені демократиялық азаматтық – ұлттық азаматтық. Сонымен қатар, әлемдегі ресурстардың пропорционалды емес бөлігін тұтынатын бай елдердің азаматтары экологиялық және жаһандық экономикалық тұрақтылыққа жауапты. Laissez faire – жаһандық кірістегі диспропорцияны төмендетудің бір тәсілі, алайда бұл процесс жеке мемлекеттерде саяси және экономикалық теңсіздіктің артуымен жүзеге асырылуда. Бұл, өз кезегінде, демократиялық блоктың әлсіреуіне, сондай-ақ климаттық апатты алдын-алуда үлкен кедергі келтіруде. Николас Стерн бойынша, жаһандық климаттың өзгеруі – нарықтағы ең үлкен апат. Климаттық әділеттілік пен жаһандық теңдікке тек «араласпау» принципі шектеу арқылы қол жеткізе аламыз.

ЙГ: *Көбінесе көші-қон мен саяси қашқындық салдарынан қалыптасқан дәуірде теңсіздікпен ерекшеленетін азаматтық тұжырымдамасы қарама-қайшылықтарға кем емес. Демократиялық құқықтарды азаматтық мәртебесінен айыру сияқты талаптарға қалай қарайсыз?*

РК: Иә, бұл оңай емес. Егер сіз демократияны қалайтын болсаңыз, бұл мүшелік туралы мәселені көтереді. Демократияның мүшелері – азаматтар. Алайда, лайықты демократиялық принцип дауыс беруге құқығы жоқ адамдар үшін де олардың құқықтарын кеңейтуге бағытталған. Азаматтар тарапына кірмейтіндер шетелдіктер деп танылса да, ешкім оларды негізгі құқықтарынан айырмайды. Бұл адам құқықтары туралы шарттар мен конвенциялар шеңберінің мақсаты. Скандинавия елдері сияқты тұрақты демократиялық мемлекеттер олардың азаматтары емес адамдар үшін де негізгі әмбебап құқықтардың болғанын қалайды.

Бірақ бұл шарттар мен конвенциялар мемлекеттер тарапынан қолдау тапқан жағдайда ғана жақсы. 145 мемлекет қол қойған және ратификациялаған 1951 жылғы Босқындар туралы конвенция мемлекеттерден қудалаудың аясындағы немесе қудалаудан қорқатын пана іздеушілерге саяси баспана беруді талап етеді. Конвенция сонымен бірге босқындар үшін олардың сот мүмкіндіктерін пайдалануына құқық береді. Бірақ конвенцияның кейбір айқын шарттары кейбір мемлекеттер тарапынан еленбейді, өйткені имигранттар мен саяси босқындарды жақтырмайтын мемлекеттер баспана іздеушілердің мүмкіндіктерін шектеу мақсатында әртүрлі саяси және экономикалық тетіктерді қолдануға дайын. Жалтарудың бұндай құйтұрқы әрекеттері Халықаралық Еңбек Ұйымына мүше мемлекеттердің

елдегі жұмысшылардың негізгі адами құқықтарын шектеу мақсатында да қолданылады.

ЙГ: *COVID-19 пандемиясының салдары көптеген мемлекеттер үшін терең әлеуметтік, экономикалық және саяси дағдарыстарға ұласқандығын айтуға болады. Сіздің ойыңызша, бұл үрдіс капитализм мен демократия арасындағы қатынасқа қандай қауіптерді туындатуы мүмкін?*

РК: Пандемия тиімді басқарудың қажеттілігі мен жеке нарықтың денсаулық сақтау саласындағы дағдарыстары алдын-ала алмайтындығын көрсетті. Вакциналар мен

тестілеу режимдері әлеуметтік игіліктердің қатарына жатады. Тиімді ұлттық үкіметтері бар елдер вирустың таралуы үшін қолдан келгеннің бәрін жасауда. Мемлекет пандемия салдарларын алдын-алуды Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы мен жеке ҰЕҰ-мен бірлесіп жүзеге асыруда. Дегенмен, басқарушылық әрекет әрқашанда мемлекет тарапынан жүзеге асырылады. Дональд Трамп енді көтеріліп келе жатқан диктатордың тиімділігін көрсете алатын неофашист ретінде көрінді. Бірақ, ол – әрі қабілетсіз, әрі жемқор болып шықты. Бұл ірі мәселелерді шешуде тек күшті емес, сонымен бірге тиімді және демократиялық есеп беруші мемлекеттің қажет екендігін көрсетті. ■

Хаттарды Роберт Куттнерге <kuttner@prospect.org> жолдауға болады.

> Оңтүстік Азиядағы климаттық миграция

Резван Сиддики, Шығыс және Батыс университеті, Бангладеш

Моңғолияда аязы қатты қытымыр қысты сипаттайтын «жұт» деп аталатын климаттық құбылыс жиілеп кетті. Әсіресе, бұған қоса аса құрғақ жазды есепке алсақ, халықтың басым бөлігінің азығы болып отырған үй малы осы жағдайдан көп қырылады. Суретті түсірген: Азия даму банкі / flickr.com. кейбір құқықтары қорғалған.

Халқының саны 1,836 миллиард адамды (әлем халқының төрттен бір бөлігі) құрайтын Оңтүстік Азия (оған Ауғанстан, Бангладеш, Бутан, Пәкістан, Непал, Мальдив аралдары, Үндістан және Шри-Ланка кіреді) – әлемдегі тұрғындары ең тығыз орналасқан аймақтың бірі. Экономикасы қарқынды дамып, адами даму көрсеткіштері тұрақты артып келе жатқан және урбанизация үрдісі тез жүзеге асып отырған Оңтүстік Азия - жаһандық дамудағы күрестің соңғы межесі.

Миграция әрқашан Оңтүстік Азия тұрғындары өмірінің бір бөлігі болды. Біркелкі емес экономикалық өсу – сөзсіз, Оңтүстік Азиядағы мобилдіктің негізгі қозғаушы күші. Алайда, қоршаған орта факторларының ықпалы да байқалады. Қайталанып отыратын стихиялық апаттар мен аграрлық дағдарыстар қаупін төмендету мақсатымен адамдардың қоныс аудару (уақытша / маусымдық / тұрақты) үрдістері тарихқа дейінгі әңгімелерде әдеттегі құбылыс болған. Оңтүстік Азиядағы мобилдіктің доминантты түрі – ішкі миграция (негізінен, ауылды жерден қалаға көшу). Халықаралық мобилдік те жиі орын алады, әсіресе соңғы екі онжылдықта мигранттардың жыл сайынғы ағыны едәуір өсті (негізінен экономикалық / еңбек миграциясы). Оңтүстік Азия елдері арасындағы адамдардың трансұлттық мобилдігі де аса маңызды, себебі ол елдердің ұзақ уақыт бойы жалғасқан ортақ

тарихы, әлеуметтік-мәдени және экономикалық өмір салтының ұқсастығы, ашық шекаралары бар.

Оңтүстік Азияның климаттың өзгерісіне төтеп бере алмауының себебі – ондағы қауымдастықтардың биофизикалық осалдығынан (климаттық параметрлердің өзгерісі және оның негізінде пайда болған қатерлі ауа-райы құбылыстары) гөрі, әлеуметтік-экономикалық осал болуының (әлеуметтік-экономикалық ахуалдың нашарлығы, кедейліктің жоғары деңгейі, ауыл шаруашылығына жоғары тәуелділік, инфрақұрылымның жеткіліксіз дамуы, басқарудың әлсіздігі және т.б.) нәтижесі. 2020 жылғы ішкі көші-қон жөніндегі жаһандық есепке сәйкес, 2019 жылы Оңтүстік Азияда 9,5 миллион адам стихиялық апаттарға (су тасқыны, муссондық жауын және циклон) байланысты қоныс аударған. Осы қауіп-қатерлердің жиілігі мен ықпалы климаттың өзгерісі нәтижесінде күшейе түскендігінің дәлелі жетерлік. Дүниежүзілік банктің мәліметтері бойынша, 2050 жылы тағы 18-40 миллион климаттық мигрант пайда болуы және осы көрсеткіш проблеманы шешуге қаншалықты күш жұмсалатынына байланысты өзгеруі мүмкін.

Оңтүстік Азиядағы климаттың өзгерісі нәтижесінде туындаған миграцияның бірегей ерекшеліктері бар. Біріншіден, климаттың өзгерісі Оңтүстік Азиядағы миграцияның негізгі себебі емес, ол осалдықтың

Азияда тіршілік көзін жоятын тайфундар жиі болады. Ұсынған: Азия даму банкі / flickr.com. Кейбір құдықтары қорғалған.

әлеуметтік-экономикалық факторларымен өзара әрекетке түсе отырып, миграция қаупін айтарлықтай өсіреді. Климаттың өзгеруі қазірдің өзінде әлеуметтік қауіпсіздікке және тіршілік ету амалдарының қауіпсіздігін бұза отырып, экономикалық өркендеуге нұқсан келтіретініне дәлелдер көбейіп келеді. Оған қоса, климаттың өзгеруі қазірдің өзінде бүкіл Оңтүстік Азиядағы экожүйелік қызметтерге, азық-түлік қауіпсіздігіне, адамның денсаулығына, сонымен қатар ауылшаруашылық әлеуеті мен күнкөріс амалдарына тікелей әсер етеді.

Екіншіден, біз Оңтүстік Азиядағы ішкі көші-қон негізінен экономикалық себептерге байланысты екенін түсінуіміз керек, ал трансұлттық және халықаралық көші-қонның басым бөлігі саяси және экономикалық факторлардың аралас әсерінің нәтижесі. Климаттың өзгеруі осы факторларды тікелей және жанама түрде күрделендіре түседі.

Үшіншіден, көп жағдайда климаттық мигранттарды басқалардан ажырату оңай емес. Күш жұмсалды, бірақ нәтиже болмады! Оңтүстік Азияда жеке тұлғалар немесе қауымдастықтар өз өмірлеріне және күнкөріс амалдарына климат өзгерісінің (және басқа қауіптердің) ықпалын азайту үшін қабылдаған мобилдік үлгілерінің кең шоғыры бар. Олардың барлығын бір құрылымға біріктіру мүмкін емес, сондықтан экономикалық және саяси миграциямен үйлескен климаттық миграция құрылымын қалыптастырған және климаттың өзгеруінің мобилдік (кез-келген) мінез-құлыққа тікелей және жанама ықпалының рөлін зерттеу пайдалырақ болатын еді.

Төртіншіден, Оңтүстік Азияда климаттың өзгеруі мен көші-қонның қозғаушы күштерінің өзара әрекеттесуі туралы деректер өте шектеулі, миграциялық саясат пен оны басқаруды тиімді етіп қалыптастыруға кедергі келтіретіні сөзсіз. Сонымен қатар, климаттың өзгеруі мен миграцияның басқа факторларының (саяси, экономикалық немесе әлеуметтік) өзара әрекеттесуін толық түсіну керек, әсіресе, микродеңгейде.

Бесіншіден, Оңтүстік Азияда климаттың өзгеруі көбінесе ішкі миграцияны тудырады. Осы миграция

көбінде уақытша немесе маусымдық мобилдіктен басталады, содан кейін тұрақты миграцияға айналады. Мигранттардың көпшілігі қалалық жерлерге кетеді және көбінде миграция сызбасы мен кезең кезеңімен болатын миграция үлгісіне жүгінеді.

Алтыншыдан, трансұлттық климаттық миграция - қазірдің өзінде аймақ үшін даулы мәселе. Оның табиғаты, үлгісі мен болашағы туралы мемлекеттер мен үкіметтер арасында ортақ пікір жоқ. Мәселенің қаншалықты күрделі екенін түсіну үшін оның аймақта қаншалықты саясиландырылғанын, сонымен қатар қауіпсіздік мәселесіне (толғанысқа) айналғандығынан көруге болады.

Жетіншіден, бұл аймақ елдері – көбінесе екіжақты келісімдер арқылы басқарылатын көптеген дамыған елдер үшін арзан жұмыс күшінің бастапқы көздерінің бірі. Өкінішке орай, осы елдер арасында осы секторда қатаң бәсекелестік бар. Кейде туындаған еңбек миграциясы климаттық мигранттардың бейімделу процесінің бірі ретінде көрсетіледі, бұның шындыққа жанасуы екіталай.

Сегізіншіден, мобилдік (және орнынан жылжымау) туралы шешім мигранттың әлеуетіне де, ол көшіп баратын қоғамға да байланысты қабылданады. Қоғамдардың (әсіресе қалалардың) климаттық миграцияға бейімделуді қамтамасыз етудегі мүмкіндігі әлі күнге дейін арта қойған жоқ. Экологиялық және климаттық мигранттар әлі күнге дейін қоғамның шетінде өмір сүруге және күн көруге мәжбүр.

Тоғызыншыдан, Оңтүстік Азия елдерінің миграция саясатының режимі көбінесе нысаналы аудандарда (қалаларда) онсыз да шектеулі ресурстар мен қызметтерді басқару мақсатында климаттың өзгеруіне байланысты мобилдікті болдырмауға бағытталған. Осы мигранттардың әлеуетін дамытуға және олардың миграция процесіне тез бейімделуіне жұмсалған күш жеткіліксіз. Жақында Үндістан мен Бангладеш екінші деңгейлі қалаларды мигранттарға қолайлы қала ретінде дамыту жөнінде бастамалар көтерді. Алайда, бұл саясат көбіне әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз ете алмауға және адамға бағытталған дамуды жоспарлаудың болмауына

байланысты тиімсіз. Элитаның дәстүрлі үстемдігі және кеңінен таралған сыбайлас жемқорлық осы жұмсалған күштің сәтті болуына әлі де аса кедергі келтіреді.

Өкінішке орай, Оңтүстік Азия мемлекеттері арасында осы мәселелерді басқаруға қатысты ынтымақтастық жеткіліксіз. Мәселені шешуге күш салу көбінесе

академиялық және ғылыми-зерттеу алаңдарымен шектеледі және дамуды жоспарлауда көрініс таппайды. Ұлттық санақ арқылы деректер тапшылығы мәселесін шешу бастамалары да ақылға қонымсыз. Климаттық мигранттарды анықтау, сондай-ақ мемлекеттік және аймақтық саясат арқылы мәселені шешуге күш салмасақ, бізде үміт аз. ■

Хаттарды Резван Сиддикиге <rezsid@ewubd.edu> жолдауға болады.

> Климат дағдарысы және демократия мәселесі

Маркус Виссен, Берлин экономика және құқық мектебі, Германия

Егер біз климат дағдарысы, климаттық саясат және либералды демократия жөнінде сөз қозғайтын болсақ, онда ең алдымен, мына шиеленістік жағдай өзіне назар аудартады: климат дағдарысына күресте тиімді климаттық саясатты пайдалану либералды демократия жағдайында күрделі тәрізді көрінеді. Бұның бірден-бір дәлелі – соңғы онжылдықта (негізінен) либералды-демократиялық мемлекеттер арасында жасалған халықаралық келісімдердің кері ықпалы. 1997 жылғы Киото хаттамасының көміртегінің ауаны ластауының жаһандық деңгейде артуын тоқтатуға көмектеспеуі және батылырақ күш салу мақсатында жасалған Париж келісімінің (2015 ж.) көп тұстарының ықпалды қадам жасауға мүмкіндік бере қоймауы келешектегі климат мәселесі саласындағы тиімдірек саясатқа сенімді азайтты. Сонымен қатар, егер Қытай сияқты авторитарлы мемлекеттер, тұрақты экологиялық проблемаларға және көміртекті қажет ететін даму моделіне қарамастан, экологиялық және жаңартылатын энергия көздері бойынша ірі бағдарламаларды орындай алатындығын ескеретін болсақ, онда адамзаттың өзекті мәселелерінің біріне қарсы тұру үшін жабдықталған либералды демократия расымен де дұрыс па? – деген сұрақ туындайды.

> Либералды демократия және капитализм – құрылымдық ұқсастықтар

Климаттық дағдарыс, климаттық саясат және либералды демократия арасындағы тарихи және эмпириялық шиеленістердің негізінде жүйелі мәселе жатыр. Демократияның мәні – теңдік. Либералды демократия саяси салада барлық азаматтардың тең болуын қамтамасыз етеді: сайлауда жұмысшының дауысы бас директордың дауысына тең, ал екіншісі заңды тұлға ретінде біріншіге қарағанда, ешқандай артықшылыққа ие емес. Бұл – тарихи жетістік екені сөзсіз.

Бірақ, бұл – мәселенің бір жағы ғана. Екінші жағы – либералды демократияның биліктің қоғам орталықтарын тең қатысудан жүйелі түрде оқшаулайтындығында. Кәсіпкерлік шешімдер жеке, тек қана олар қабылданатын шарттар аясына көпшіліктің ықпалы жүруі мүмкін. Бұдан басқа, мүдделі тараптардың, яғни шешімдердің салдары ықпал ететін барлық адамдардың – жұмысшылардың, фабриканың маңайындағы қауымдастықтардың, қалың жұртшылықтың шешім қабылдау процесіне бірдей қатысуға мүмкіндіктері жоқ.

Дәл осы тұста либералды демократия мен капитализм арасындағы құрылымдық жақындық анық байқалады. Либералды-демократиялық капиталистік мемлекет азаматтық және саяси құқықтарды, сондай-ақ жеке меншікті қорғайды; ол саяси саладағы теңдікке кепілдік береді және сонымен бірге тек ашылықтың ғана өндіріс құралдарына билік етуінен, ал көпшіліктің өз жұмыс күшінен басқа күнкөріс амалының жоқтығынан туындайтын іргелі әлеуметтік-экономикалық теңсіздікке қатысты бейтарап позицияны ұстанады.

Экономикадан тыс теңдік пен экономикалық теңсіздік арасындағы қайшылық – тұрақты күрестердің себебі. Бұрын бұл күрестер Жаһандық Солтүстікте либералды демократияның біршама кеңеюіне алып келді: әйелдер сайлау құқығы және қоғамдық ұдайы өндірісте мемлекет рөлінің күшейе түсуі үшін күресті және табысқа жетті; экологиялық қозғалыс қауіпті өнімдер мен өндіріс процестеріне шектеулерге қол жеткізді; мигранттар азаматтығын ұзарту үшін күресті; және жұмысшылар қозғалысы таптық ымыраға алып келді, оған сәйкес, жұмысшы табы өздерінің қатысуы нәтижесінде жүзеге асатын байлықтың көбеюіне айырбас ретінде өндірістің капиталистік тәсіліндегі үстем рөлімен келісті. Әлеуметтік демократияның мәні осы: капиталистік қоғамдардың негізгі теңсіздігіне қарсы шықпайтын, бірақ оның қарама-қайшылықтарын реттеуге көмектесетін жалпыға ортақ әл-ауқат мемлекеттер бағытындағы либералды демократияның аясын кеңейту.

> Көміртекті демократия

Экологиялық көзқарас тұрғысынан алғанда, проблема әлеуметтік дамыған либералды демократияның әрқа-шан қосарланған мағынада көміртекті демократия болғандығында (Тимоти Митчелл): біріншіден, XX ғасырда институтталған әлеуметтік құқықтар жұмысшылардың көмір өндірісіндегі және көмір өндіруге байланысты көлік инфрақұрылымындағы, яғни экономикалық және әлеуметтік қызметтің барлық түрлері үшін маңызды болған экологиялық зақымдаушы секторлардағы күресінің нәтижесі, сондықтан жұмысшылар маңызды құрылымдық билікке ие болды. Екіншіден, жалпыға игілікті мемлекетте қайта бөлу институттары көміртекті қарқынды экономикалық өсімге тәуелді етіп жасалған.

Бұл капитализмнің саяси формасы ретіндегі либералды демократияның негізгі экологиялық қайшылығы: экономикалық пайданы барынша көбейту және негізгі

“Либералды-демократиялық және капиталистік жағдайларда климаттық дағдарысқа қарсы тұрудың жүйелік шектеулері мойындалмаған жағдайда тиімді климаттық саясат сәтсіздікке ұшырайды”

қоғамдық қайшылықтарды реттеу шектеулері міндетті түрде экзистенциялық дағдарысқа соқтыратын әлеуметтік-экологиялық шығындарды тудырады. Либералды-демократиялық және капиталистік жағдайларда климаттық дағдарысқа қарсы тұрудың жүйелік шектеулері мойындалмаған жағдайда тиімді климаттық саясат сәтсіздікке ұшырайды.

Оларды мойындау авторитарлық шешімдерге оралуды білдірмейді. Соңғысы қысқа мерзімді перспективада белгілі бір экологиялық шаралардың мәжбүрлі түрде орындалуын және жеделдетуін білдіргенімен, оларға ұзақ мерзімді перспективада сәттілікке жету үшін қажетті рефлексиялық жетіспейді.

> Радикалды демократия

Рефлексиялық істі ойланып шешуді болжайды, ал ол демократиялық жағдайда ғана мүмкін. Осылайша, климаттық дағдарысқа қарсы тұруда демократия барынша қажет. Либералды демократияны тараясынан шығару керек; қазіргі кезде авторитарлық құқықтың қатты шабуылына ұшыраған оның жетістіктерін либералды демократияны радикалдыға айналдыру арқылы сақтау абзал. Бұл шешім қабылданғаннан кейін өмірлеріне ықпал ететін барлық адамдардың шешім қабылдау процесіне бірдей қатысуға құқылы екенін білдіреді. Осылайша, жауапты

экологиялық шешімдердің қабылдану ықтималдығы артады, себебі шешім қабылдайтындар осы шешімнің салдарын өздері көтереді. Сонымен қатар, радикалды демократия ынтымақтастыққа негізделген мінез-құлық түрлеріне оң ықпал ететін институттар мен рәсімдерді құруды және осылайша капиталистік субъективтіліктің пайдасын максималды жеңуге көмектесетін демократияға үйрету мен субъективтендіру процестерін қолдайтын болады.

Іргелі экономика немесе инфрақұрылымдық социализм радикалды демократияның нақты бастапқы нүктесі болуы мүмкін. Өңгіме экономиканы әлеуметтік және экологиялық пайдалы өндіріс пен қызметтер тұрғысынан қайта қарау және қайта бағыттау жөнінде: барлығымыз тәуелді қамқорлық және денсаулық сақтау, тамақтану, мобилдік, мәдениет сияқты салалардағы тіршілікті қамтамасыз ететін инфрақұрылымдар – байланыс, су және электр энергиясы. Инфрақұрылымдарды қоғамдық бақылауға алудың көптеген тәжірибелері бар – бұл тәжірибе соңғы онжылдықтарда неолибералдық шабуылдардан зардап шекті, бірақ көптеген жерлерде коронавирус дағдарысы кезеңінде қайта жанданған сияқты. Ол гендерлік еңбек бөлінісін еңсерумен қатар жүруі керек. Әрі қарай оны ірі корпорациялар басқаратын облыстарға таратуға болады, бірақ олар климаттық дағдарысты одан әрі ушықтырмас үшін оны демократиялық бақылауға алуы шарт. ■

Хаттарды Маркус Виссенге <markus.wissen@hwr-berlin.de> жолдауға болады.

> Капитализмнен кейін: демократиялық эко-социализм?

Вишвас Сатгар, Витватерсранд университеті, Оңтүстік Африка және ХӘҚ экономика және қоғам (RC02) және еңбек қозғалыстары (RC44) бойынша зерттеу комитеттерінің мүшесі

Оңтүстік Африкада 2019 жылдың 29 қарашасында Йоханнесбург қор биржасы қасында өткен #FridaysForFuture шеруі. Ұсынған: Вишвас Сатгар.

Капитализмнің көміртегіге бағытталған қазіргі өмірінде газды тез сіңіріп тұтынатын автокөліктер, жоғары технологиялық ұшақтар, көлемді контейнерлік кемелер және энергияны тұтынатын зәулім ғимараттар - жаппай қырып-жою қаруы. Осы ресурстарды көп қажет ететін және көміртегіге негізделген әлеуметтік қатынастар қаншалықты басым болса, соғұрлым климаттың өзгеруі жеделдей түседі. Жер жүйесінбұзғаннан кейін, осы жаңа капиталистік табиғат – патриархаттық үй жағдайында, ғылыми бақылауда және басқаруда – енді геонженерия көмегімен жобалану керек, ал бөлінген көміртегін Жер ғаламшарының терең түкпірлерінде сақтау қажет; планетадағы өмір үшін бақылауға мүмкіндік жоқ салдарға карамастан, мұнай крандары осы өлімге әкелетін ресурстардан соңғы доллар алынған кезде ғана жабылады. Қазіргі заманғы капитализмнің логикасы тек жеке меншіктен айыруда ғана жатқан жоқ, сонымен бірге Жер планетасында адам мен адамнан басқа ағзаларға өмір сүру үшін қажетті жағдайларды жоюға алып келетін экоцидте жатыр. Бұл Карл Маркс «капитализмнің метаболизмдік жікке бөлінуі» және Роза Люксембург «табиғи экономиканы жаулап алу» деп атаған құбылыс.

> Неолиберализмнің соңы

Неолиберализм идеалдары тарих шегінде расталды. Меншік құқығы капиталдың егемендігін туындатты,

ашкөз плутократтар мемлекеттік билікті ең қатал құралдар арқылы басқарды, ал америкаландырылған тұтынудың негізінде мойындалған гипериндивидуализм және популистік БАҚ атақтылар мәдениетінің қарабайыр екенін растады. Америкаландырылған және нигилистік капиталистік субъектінің өзін-өзі анықтауы – қазіргі заманғы неолибералдық капиталистік өркениеттегі адам болмысының бірден-бір көрінісі. Бірақ бұл да жеткіліксіз. Келесі қадам – транс-адам: био және цифрлық капиталдың технотопиялық көрінісі. Ондаған жылдар бойы құрылымдық теңсіздікті қамтыған неолибералды капиталистік утопия әлемінің бұдан әрі адамзатпен ортақ ісі жоқ. Бұған қарсы тұратын идеология болмағаннан кейін, ол одан да айқынырақ көрініс табуда: кеңестік социализм құлдырады, жұмысшы табы прекариаттанды, табиғатты жаулап алды және тарих та аяқталды. Бұл жерде кінәлі солшыл елестер жоқ, бірақ Вашингтон, Бразилия, Нью-Дели, Будапешттен Мәскеуге дейінгі осы неолибералды тәртіптің жаңа оңшыл, неофашистік ұрпақтары – қоғамды адастыру арқылы осы утопияның кез келген сынағын аяусыз басуға дайын, олар күш бағыттайтын объект – мигрант, қара нәсілді адам, «мұсылман», байырғы тұрғындар немесе кез-келген «терроризм қаупін» төндіретіндер.

Бұл режимдер авторитарлық және әскерилендірілген зорлық-зомбылыққа бейім, өйткені олар қалыпты капитализмді кез-келген жағдайда қорғауға тырысады.

Алайда, тарих пен күрес авторитарлық режимдердің қаншалықты тұрақсыз екенін көрсетті. Зорлық-зомбылық монополиясы ешқашан тыныштықтың кепілі бола алмайды. Тіпті АҚШ әскері климаттық хаос жағдайында әлемді басқара алмайтынын түсінеді, АҚШ-тың өзі де климаттық күйзеліске ұшырап отыр. Климаттың өзгерісі қоғамға қиын таңдау қойғанымен, соғыс шектеулі ресурстарды қажет етеді және қымбатқа түседі. Ядролық қару дәуіріндегі милитаризмнің де шектеулері бар. Қатаң теңсіздікті гегемониялық басқару аяқталды, халықтың тыныштығы кетіп, үміті үзілді. COVID-19 азап шегуді күшейтті. Сонымен бірге, демократиялық тәртіпте әлеуметтік-экологиялық жағдай туралы ақпаратқа оңай қол жеткізуге мүмкіндік беретін көптеген сандық ақпарат көздері бар толық көзқарастар жиыны бар. Бұл тәртіп тіпті алыстан империялық биліктің ақымақтығына таңдана алады, автократтардың епсіздігін байқап, оларға бағынатын көше билігінің шабыттандыратын мәлімдемелерін көре алады. Басқаша айтқанда, капитализм неофашистік нұсқаны қолданып, тіпті сандық саланы қаруға айналдырса да, абсолютті қысымшылықтың «темір пердесіне» бәрібір де қол сұғылмайды. Дәл осы қиылыста демократия мен социализм өркендейді.

> Экоцид – капитализмнің соңы

Тарихтағы қазіргі сәттің нағыз ауыр жағдайы – капиталистік неофашизм емес, тек ғаламшардың өмір жағдайларына ғана емес, сонымен бірге капитализмнің өзіне де қауіп төндіретін капиталистік экоцидтің құдіреті. Бұл фашизмнің екінші рет қайта енуін анахронизмге айналдырады. Ғылымның ауа-райына қатысты дабыл сигналдарына, COVID-19 кезінде сұраныстың баяулауына және Жер ғаламшарында әр апта сайын кем дегенде бір үлкен климаттық соққыға қарамастан, көміртекті капиталдың жаһандық энергетикалық теңгерімде өз орнынан бас тартпай отырғанын көру аса ауыр. Трамп АҚШ-тағы көміртек өндірісі көлемін ұлғайтуға лицензия берді және оны ресурстар кестесінде бірінші орынға қойды, ал Болсонаро байырғы халықтарға қарсы геноцидтік зорлық-зомбылықты жалғастырып, биоәртүрлілікті жойып, Амазонкадан 140 миллиард тоннаға жуық көміртектің шығарылуын тездететін коммерциялық мүдделерді қолдайды. Оңтүстік Африкада көміртекті басқаратын таптар гидравликалық жарылыспен мақтана отырып және қайраңда газ бен мұнай өндіру перспективаларына сүйеніп, көмір арқылы жұмыс жасайтын әлемдегі ең ірі көмір электр станциясын салып жатыр. Көміртекті қылмыстың бұл мысалдары капитализм мен оның көміртегіні басқаратын таптары қиямет күнін ескере отырып, барлығына, соның ішінде өздеріне де қауіп төндіретінін растайды.

Экоцидтік капитализмнің өзін-өзі бұзатын логикасы қазір айқын. Берлин конференциясынан бері люмпен-буржуазиялық мүдделер Африканы, Жаһандық Солтүстіктің империялық субъектісін басып алды және

климаттық күйзелістерге байланысты жартылай ыдырап келеді. Климаттың нашарлауы салдарынан кем дегенде 200 миллион африкалықтар үйлерінен кетуге мәжбүр болады деген болжам бар. «Еуропа бекінісі» және «АҚШ түрме кешені» «варварларды» ұстай алмайды, өйткені бұл қоғамдар молшылықта өмір сүретініне қарамастан, климаттық көтерілістерге байланысты ішкі күрделі ақауларға тап болады. Sunrise, Extinction Rebellion и #FridaysForFuture қозғалыстары – тек Цельсийдің 1 градусқа қозғалуы. Осы қоғамдарда 1,5 градус болса, одан да көп көтеріледі, өйткені адамдар оларға деген көзқарасты иррационалды және эко-фашистік билеуші таптардың кепілдік шығыны ретінде қабылдамайды.

> Демократиялық ЭКО-социализмге қарай

Көпшіліктің үзілмейтін үмітін білдіретін климаттық әділеттілікті бұзудың үш түрі байқалады. Үзілмейтін үміттің мұндай көрінісі балалар және азаматтармен бірге климаттық әділет күштерінің жақындасуына алып келеді. Біріншіден, бұл қалыпты өмірдің символдық бұзылуы. Мұның ең жақсы мысалы – Грета Тунберг пен #FridaysForFuture балалар наразылығы. Балалар көтерген дабыл белгісі климат ғылымының өзектілігін күшейтеді және төмендетеді. Екіншіден, бұл көміртекті бұғаттау, соның ішінде қазба отынын өндіретін схемалар арқылы тактикалық бұзылу. Амазонкадағы егіншіліктің отап-өртеу жүйесіне мүдделі Макдональдс, Уолмарт және Метроға бойкот жариялауға үндеулер немесе Германиядағы көмір шұңқырларын қоршауға бағытталған Энде Гельенде әрекеттері осының мысалы бола алады. Үшіншісі – жедел декарбонизацияны, демилитаризацияны, төменнен демократиялық жүйелік реформаны алға жылжытатын, Green New Deals (GND) сияқты жүйелік баламалар арқылы экоцидтік капитализмнің стратегиялық тұрғыдан бұзылуы, адамдардың әділ өтпелі кезеңге жетуіне ықпал ететін және климаттық әділеттіліктің геосаясаты. Берни Сандерстің GND және саяси жоба тұжырымдамасы негізіндегі Оңтүстік Африкадағы климаттық әділеттік хартиясы осының мысалы бола алады. Ең соңында, осы күштердің алдында Жаһандық Оңтүстіктің өзіндік климаттық әділеттілік таңдауын, соның ішінде демократиялық эко-социализм алға тартатын терең жүйелік өзгерістерді қабылдауын қамтамасыз ету үшін империялық биліктің экоцидтік логикасына қарсы тұру міндеті де бар.

Маңызды демократиялық жүйелік реформа, перифериядан бастап әрі қарай жалғасу керек жаһандану – азық-түлік егемендігі мен агроэкология арқылы әлемді «қайта аграрландыру». Осыдан жиырма жыл бұрын көтерген бастама La Via Campesina бойынша планетаның кез-келген қауымы, ауылы, қалашығы мен қаласы осы демократиялық экологиялық социалистік баламаны қабылдауы қажет. Биоалуантүрлілік және экожүйелік қызметтер жөніндегі халықаралық сарапшылар тобы жақындағы биоәртүрлілік туралы есебінде және Климаттың өзгеруі жөніндегі халықаралық сарапшылар

тобы жерді пайдалану жөніндегі есебінде осыған баса назар аударды. Мұның түпкі мәні – моноиндустриялық, көміртекке бағытталған және жаһанданған азық-түлік жүйелерінің біздің жойылуымызға қатысының болуында.

Ең соңында, қазіргі социализмнің экологиялық көкжиектері биологиялық апаттар (мысалы, COVID-19), жаһандық жылыну, климаттық күйзелістер, теңсіздіктің күшеюі және адамның өмірге деген құштарлығы негізінде анықталатын болады. Су, жер, биоалуантүрлілік, мұхиттар және биосфера – жалпыға ортақ игілік – барлығы капиталистік экоцидке қарсы табиғаттың есесін

алуына қатысады. Табиғаттың шексіздігі мен адамның шектелгендігі әлеуметтік-экологиялық тарихтың келесі кезеңін анықтайды. Дәл осы бірігуде демократиялық эко-социализм өмірді алға жылжыту, продуктивизмнен бас тарту және табиғаттан оқшауланған қарым-қатынасты бекіту үшін жергілікті дәстүрлерден тереңірек үйренетін болады. Маркс бұны «позитивті гуманизм» деп атады. Жалғыз үмітіміз – табиғаттың метаболистік циклдері аясында жұмыс істейтін баяу әлем. Осы әлем ешқашан өлмеген, тек жай ғана отаршылдық, неолибералдық және империялық зорлық-зомбылықтың көлеңкесінде қалып қойған. ■

Хаттарды Вишвас Сатгарға <Vishwas.Satgar@wits.ac.za> жолдауға болады.

> Қаладағы климаттық шаралар

қоғамдастықтарды қалай жаңғыртады

Джоан Фицджеральд, Солтүстік-Шығыс университеті, АҚШ

Маргарет Гордон ханым 2016 жылдың маусымында Батыс Окленд экологиялық индикаторлары Жобасының митингісінде. Суретті түсірген: Брук Андерсон. Ұсынған: Батыс Окленд экологиялық индикаторлар Жобасы.

СOVID-19 пандемиясы қаланың екі қырын ашып көрсетті. Олардың бірі – қазіргі ахуал – нәсілдік және этникалық тұрғыдан әділетсіз қалалар. Америка Құрама Штаттары мен Еуропа қалаларындағы әлеуметтік-экономикалық жағдайы төмен аудандар мен түсті қоғамдастықтар COVID-19-дан қайтыс болған адамдардың саны бойынша жоғары көрсеткішке ие. АҚШ-тағы кара нәсілділер мен латын америкалықтардың қатты ластанған жерлерде өмір сүруі – олардың демікпе пен оның салдарымен байланысты жағдайларға шалдығуына себеп, мұндай жағдайда олар вирусты тез жұқтырады. Вирусты жұқтыру деңгейінің жоғары болу ықтималдығы жалақысы төмен жұмыс орындарымен де байланысты. Көп адам тұратын үйде әлеуметтік арақашықтықты сақтау мүмкін емес. Осы топтардың тұратын жерлерінде, көбінесе саябақтар мен азық-түлік дүкендері сияқты қарапайым нәрсенің жетіспейтіні рас.

Алайда, дағдарыс жаңа мүмкіндікті ашты: климаттың өзгеруіне қарсы шараларды нәсілдік және экономикалық әділеттілікпен үйлестіретін жасыл, тиянақты жаңғырту идеясы пайда болды. Климат өзгеруінің бастапқы және ең нашар салдарын бастан кешіретін аудандардағы алдыңғы

қатардағы қоғамдастықтар үшін осы идеяны алға жылжыту – кезек күттірмейтін міндет. Қала климатының өзгеруіне қарсы іс-шара жоспарларының көпшілігінде әділеттілік туралы сөз көп айтылмайды немесе ол тек сөз жүзінде қалады. Бірақ, көбінесе АҚШ, Канада және Еуропадағы белсенді топтар қала билігінен ең алдымен климаттық әділеттілікке назар аударуды талап етеді.

> Демократиялық жоспарлау

Жоспарлау – жобаның басты стратегиясы. Көптеген қалаларда, әсіресе АҚШ қалаларында жоспарлауды жеке әзірлеушілер мен қаржылық ойыншылар іске асырады. Демократиялық нәтижелер демократиялық жоспарлауды талап етеді.

Остин, Мадрид, Сиэтл, Окленд, Портленд, Провиденс және Вена қалалары – жақында алдыңғы шептегі қоғамдастықтар тұрғындары қатысуымен іске асырылатын жақсы ойластырылған климаттық шараларды немесе кешенді жоспарларды қайта енгізген қалалардың қатарында. Қала тұрғындары қала билігімен бірлесе отырып, климаттық шаралардың мақсатын айқындау,

әділеттілік тұрғысынан талдау және іске асыру процесіне қатысады.

Бұл жоспарлар алғы шептегі қоғамдастықтарда әлеуметтік, экологиялық және экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етуге бағытталған. Провиденстің климаттық әділеттілік жоспарының алғашқы элементінің бірі – басым әрекеттер үшін Олливилл мен Оңтүстік Провиденсте әділеттіліктің екі жасыл аймағын құру. Аймақтардағы әлеуетті жобалардың ішінде – электр қуатымен үздіксіз қамтамасыз ету, жылумен қамтамасыз ету, сарқылмайтын энергия көздерін дамыту, кәсіптік оқыту және жердің ластануының алдын-алу.

> Жасыл әділеттілік

Жасыл әділеттілік аймақтары климаттық мақсаттарды әлеуметтік әділеттілік мақсаттарымен үйлестіреді. Ондағы ойы – климат пен әлеуметтік әділеттіліктің барлық өзекті және маңызды мәселелерін тұрғындарды қоғамдастықты құруға жұмылдыратындай етіп біріктіру. Бұған сарқылмайтын энергия көздері, терең модернизация, қоғамдық кеңістік пен жұмыс орындарын құру, энергияны тұтынбайтын мектеп, жаңа немесе жөнделген саябақтар, жаңа көшелер, жасыл шатырлар және қалалық жылы арал эффектісін жою және жауын суларын пайдалану үшін көбірек ағаш отырғызу шарасы кіруі мүмкін.

Калифорния штатында орналасқан Окленд қаласы сонымен қатар өзінің кедей аудандарындағы іс-шараларға назар аударуда және 2020 жылдың шілдесінде жарыққа шыққан 2030 жылға дейінгі әділетті климат жөніндегі іс-қимыл жоспарында осы мәселеге ден қоюды назарға алды. Нәсілдік әділеттілікті қалыптастыруда жобаның әсерін бағалау және іске асыру жөніндегі нұсқаулық жоспары мақсатты қоғамдастықтарды анықтау, тұрғындармен және қоғамдық ұйымдармен жұмыс жасау және табыс теңдігін орнатуды бақылау стратегияларын ұсынады.

Осы жоспарға дейін Батыс Окленд мекені Окленд қаласының алғы шептегі елді мекенінің бірі ретінде белгіленді. Бұл жерде үш магистраль, порт, ағынды суларды тазарту қондырғысы және реактивті отынмен жұмыс жасайтын жоғары электр станциясы орналасқан, олар демікпенің, инсульттің, жүрек талмасына және өмір сүру жасының қысқаруына ықпал етеді. Басты мақсат – басқа отынға ауысумен қатар ғимараттардағы көміртегінің бөлінуін барынша азайту – газ плиталарын және үй мен суды жылытуды электрге ауыстыру.

Басқа отын көздеріне көшу ғимарат ішіндегі ауаның сапасын жақсартады және ауадағы қоспаларды азайтады, ал толық енгізілген кезде парниктік газдардан бөлінетін зиянды заттар 18% төмендеуі мүмкін. Ғимараттардың

энергиялық тиімділігін арттыру тағы да 12% қысқаруына алып келеді және энергетикалық жүктемені төмендетуге көмектеседі – табысы аз отбасылар өз кірісінің көп бөлігін электр энергиясы мен табиғи газға жұмсайтындығы туралы құжатпен расталған теңсіздік.

> Азаматтық ғылым

Батыс Оклендте қаланың тиімді болуының бір себебі – таза ауаны қамтамасыз ететін және көпшілікке сенім артатын экологиялық әділеттілік топтарымен серіктестік. Батыс Окленд экологиялық көрсеткіштер жобасы 2002 жылдан бастап осы аймақтағы ауа сапасын жақсартуға бағытталған. Жобаның негізін қалаушылардың бірі – Маргарет Гордон өзінің бірінші міндеті ретінде дизельдік түтін шығаратын жүк көліктері қаладан өтпеу үшін тікелей бір порттан екінші портқа апаратын жолға ауыстыру болғандығын еске алуға.

Содан бері Indicators Project жобасы Қоршаған ортаны қорғау қорының, Google және Берклидегі Калифорния университетінің азаматтық ғылым саласындағы серіктесіне айналды. Олар үкіметтің ауа сапасын бақылау комитетінің проблемалық нүктелерді анықтаудағы сапасы төмен екендігін білді. Бір жоба аясында тұрғындары көше қиылыстарындағы жүк көліктерін санаумен айналысты. Жобаның басқа қатысушылары қарттар үйінің тұрғындарына ауа мониторларын ұсынып, ластану деңгейі қашан жоғары болатындығын анықтау мақсатында күннің әр уақытында терезелерді ашық немесе жабық ұстап, күнделік жүргізуші өтінді. Басқа жобада тұрғындар арқадорбасына салып жүретін аэромониторлардағы мәліметтерді қалай жүктеуді Intel-де үйренді. Ластаудың нақты көздерін анықтағаннан кейін олар ластауды болдырмау және тазалауға күш жұмсау артуы тиіс дәлелдермен штатқа қайтып келе алатын.

Осы күш-жігердің арқасында ауа сапасы жақсарды ма? Мисс Маргарет Гордонның айтуынша, оның терезе алды тактайы күйе жаққандай қара еді, ал қазір қою сұр түсті. Ластауға қарсы күрес бойынша көбірек іс-шаралар жүргізу қажет екені анық және климаттың өзгеруіне қарсы жаңа әділ шараларды ескерсек, бұл ең маңызды мақсатқа айналуы керек.

Дегенмен, бір жоба жеткіліксіз. Шағын көлемді бақылауға мүмкіндік берген нәрсе – мемлекеттік заңнама және қаржыландыру. Калифорния Ассамблеясының 2017 жылы қабылданған заң жобасында (AB) 617 ауа сапасын бақылаудың қоғамға бағытталған тәсілін қолдау үшін қаржыландырудың бірнеше деңгейлері қарастырылған. Пандемия салдарынан жеткілікті қаражатсыз қалған мемлекеттік және жергілікті басқару органдары көптеген жақсы жобаларды іске асыра алмай отыр. Сондықтан келесі ұлттық әкімшіліктен жаңа жасыл келісімнің кейбір нұсқаларын қаржыландыруды күтуіміз керек. ■

Хаттарды Джоан Фицджеральдқа <jo.fitzgerald@neu.edu> жолдауға болады.

> Қайырымдылық-мәртебе және стигма: Үндістандағы оқшаулау

Махмудул Хасан Ласкар, Ғылым және Технологиялар университеті, Мегалая, Үндістан

Барпета Ассамда тамақ тарату,
Үндістан, 2020 жылдың сәуірі. Суретті
түсірген: Саянтан Рой Чоудхури.

С OVID-19 вирусының таралуын тоқтату үшін, Үндістан үкіметі жалпыұлттық оқшаулау енгізді. Халықты иерархиялық сегрегациялау және оқшаулаудың әркелкі әсері сияқты қатал шаралар назарға ілікті. Оқшаулаудың кесірінен туған жұмыссыздық пен жалақының болмауы кедейлік пен айтарлықтай теңсіздікті одан әрі тереңдете түсті. Әсіресе, ауқатты және жоғары-орта тап өкілдерінің кедейлерге көрсеткен қатыгездігі тым қатал болды. Оқшаулауды енгізгеннен бастап байлардың кедейлерге жасаған қайырымдылық шараларын фотосуретке түсіріп, оларды өз әлеуметтік парақшаларына шығаруы үрдісі кең етек жайды. Бұл қандай мақсатқа қызмет етеді және осы кеңінен жарнамаланған әрекеттермен шынайы бөлісудің салдары неге алып келеді?

> Жауаптың сәйкессіздігі

Бай және бақуат орта тап өкілдері бөліскен азық-түліктің мөлшері кедейлерді бір немесе екі күн ғана асырауға

жетеді. Бір немесе екі күндік тағам болуға жарайтын азық-түлікпен бөлісу және ұсыну мәселенің шешімі емес екенін элита неге түсінбейді? Ірі капиталистер өздерінің корпорациялық әлеуметтік жауапкершілік қорларын пайдалану арқылы мәселені жеңілдетуіне болады, бірақ бұл корпорациялық авторитеттер оның орнына қосымша табыс әкелетін қорларға инвестиция құяды. Егер капиталистер халықты зауыттарға тек өндіріс күші ретінде ғана пайдаланбай, «жақсы жұмыс орындарымен» қамтамасыз етпесе, үкімет жалғыз өзі кедейлікпен күресе алмайды.

Үлкен ғимараттағы немесе бунгалодағы бай адамның аулада кезекте тұрған кедейге аз ғана материалдық көмек ретінде кішкене қоржын беріп тұрғаны бейнеленген әлеуметтік желілердегі фотосуреттер әлеуметтік иерархияның феодалдық үлгісін еске түсіреді. Аталған қоржын ішінде негізінен өсімдік майы (жарты немесе бір литр), күріш (2-3 келі), тәтті күлше (2-3 қорап), сорпа (1-2 бума), пияз (1-2 килограмм) және картоп (1-2

>>

килограмм) бар. Осы аталған заттар кімнің болмасын 2 ай уақыт оқшаулау кезеңінде өмір сүруіне жеткілікті екенін әркім өзі сараптасын. Ал олардың балаларының білімі мен денсаулығы ше? Ауқатты топтар онлайн-білім алу мен электрондық білім алу үшін барлық технологиялық құралдармен қамтылған уақытта, кедей балалардың ондай құрылғылардың болмағандығынан білім алуға мүмкіндігінің жоқ екендігі олардың ойларына кіріп те шықпайды.

> Қайырымдылық арқылы өзін-өзі жарнамалау

Оқшаулаудың енгізілуі өз жұмысын енді бастаған әлеуметтік жұмыскерлерге өздерінің жалған көшбасшылығын көрсетіп, саяси тәжірибе алуына мүмкіндік берді. Жәрдемақы материалдарын кедейлерге тарату және оларды әдейі әлеуметтік желілерге салу мәртебеге айналды. Бұл жалған әлеуметтік жұмыскерлер бас пайдасы үшін осылай жақсы әсер қалдырады. Facebook желісінде жол жиегінде немесе базарларда азық-түлік қоржындарын таратып тұрған оғаш суреттер пайда болды. Кез келген адам үшін осылай ашаршылықты көрсету мәртебе емес, керісінше ұят болуы керек, ал бай адамдар азық-түлік таратуды тура бір марапаттау рәсімі сияқты көрсетеді. Азық-түлік қоржындарын тарату әлеуметтік желілер арқылы соншалықты кеңінен таралуы сол кедей адамдар қалған өмір бойы сол азық-түлік қоржындарымен өмір сүретіндей әсер қалдырады. Ассамдағы Гувахати қаласында 3 адамның, бір операторды қосқанда, көше бойындағы көкөніс сатушыларына бетперде таратып тұрғаны жарияланды; аталған көрсетілім күрделі операторлық өңдеуден өткізіліп, бейнекамераға түсірілді. Қиын жағдайға тап болған жұмысшы-мигранттар кенеттен қалалық орта тап пен кейбір басқа таптардың алаңдаушылығын туғызды. Оқшаулауды енгізуге дейін әлгі аталмыш әлеуметтік белсенділер кедей жұмысшы-мигранттар жайлы тіпті ойланған да жоқ еді, себебі олар әлеуметтік желілердегі өзге үрдістермен айналысатын.

> Ұят және кемсіту

Осы өркөкірек ауқатты орта тап кедейлердің намысы есебінен өзінің қайырымдылығын паш етеді. Байлар іске асырып отырған «әлеуметтік қызмет жасау» кедейлерді әбден ашындырды. Олар өз намысын ойлайды, өз өмірі мен балаларының өміріне алаңдайды, себебі олардың осал тұстары аталмыш әлеуметтік қызметкерлер арқылы

әлеуметтік желілерге таратылды. Олардың кедейлігі олар масқараға айналды, себебі олардың жай-күйі ұятты реңкте түсірілді. Көршілес ауқатты адамдар көмекті салтанатты түрде тапсырса, жай-күйі төмен адамдар оны дәрменсіздік және кінәлі сезіммен қабылдайды. Қазіргі таңда жай-күйі нашар адамдарға олардың ауқатты көршілері танытып отырған жалған жанашырлық қысымы жағдайында өмір сүрулеріне тура келіп тұр. Кедей отбасынан шыққан балаларға мектепте өзіне деген сенімділікті қалыптастыру қиын, себебі әлеуметтік жұмыстың «өнімділігі» олардың кедейлігін аяусыз жария етті. Өз кедейлігін көрсету - ұят емес, бірақ әлеуметтік жұмыскерлер тарапынан кедей адамдарға мүсәпір ретінде қарауы намысқа тиетін әрекет. Осының кесірінен кедей және жағдайы нашар тап өкілдері ксеноцентризмнен немесе өздерінің емес өзге топтар мәдениеті мен дағдыларына теңестіруден зардап шегеді. Үндістан экономикасының дербес және белсенді секторы болған ауыл шаруашылығының әлсіреуі өзін-өзі бағалаудың құлдырауына алып келді. Индустрияландыру еңбек нарығында жалдамалы жұмыс күшін пайдаланудың дамуына әкеліп соқтырды, сондықтан бұрынғы дербес ауыл тұрғындары қалаларға көшіп, қаланың кедей тап өкілдерін құрады.

> Нақты шешім

Мигранттар мәселесі әлеуметтік желілерде жалған интеллектуалдылық пен әлеуметтік белсенділіктің нысанына айналды. Дегенмен, олардың мәселелерінің нақты шешімі әртүрлі және мынадай іс-әрекеттерді қамтиды: дербес ауыл шаруашылыққа қайта оралу, табиғи қорлар мен күнкөріс қорларын сақтап қалу мақсатында қоршаған ортаны қорғау жұмыстары, жергілікті ұсақ және үйдегі өндірісті қолдау. Осы аталғандар Үндістандағы кедейлік пен мигранттар мәселесінің нақты шешімінің бастамасы болуы мүмкін, бірақ өкінішке орай семинарлар (қазір вебинарлар), симпозиумдар және әлеуметтік желілердегі хабарламалар еш тиімді дискурсы жоқ жарыссөз бен пікірталастар тудырып отыр.

Көмек немесе азық-түлік тарату әлеуметтік желілерде фотоконкурсқа айналып кеткен, ол өз кезегінде кедейлердің намысына тиеді. Бұл - мәселенің ұзақ мерзімді шешімі емес. Егер байлар кедейлерге шынымен көмектескісі келсе, олар оны мәртебе мен мақтаныш көрсеткіші деп емес, байлықты үлестіру тұрғысынан қарастыруы керек. ■

Хаттарды Махмудул Хасан Ласкарға <hasanlaskaramu@gmail.com> жолдауға болады.

> Күтімнің тапшылығы? Күтім көрсету миграциясы және саяси демография

Аттила Мелег, Будапешттегі Корвин университеті, Венгрия

2010 жылдары адамзат ерекше жаһандық әлеуметтік жағдайға жетті. 1980 жылдардан бастап қартаю, қайта үлестірілген нарықтандырудың жалғасуы мен шаруашылықтың күйреуі арасында айтарлықтай ерекше байланыс орын алуда. Осы факторлар және олардың тарихи динамикасы медициналық көмектің тапшылығына және осымен тығыз байланысты медициналық көмек көрсету индустриясы миграциясының күрт өсуіне алып келді. Осы жағдайларда күтім көрсету қызметін атқаратын мигранттар өте қиын жағдайға тап болды, әсіресе COVID-19 пандемиясы кезінде жаһандық медициналық қызмет көрсетуге қолжетімдік одан да маңызға ие болды.

Әлемдік халықтың көп бөлігі – тек кедей елдер ғана емес – мигранттардың еңбегіне негізделген әр түрлі қызмет көрсету жүйелерінің билігінде. Сонымен қатар, еңбекші-мигранттар олардың жұмысына деген сұраныстың өсуі, жұмыспен қамтылудың тұрақсыздығы, мигранттарға деген теріс көзқарастың артуы және пандемия кесірінен секьюритизацияның өсуі арасындағы отта қалып отыр. Науқастар мен қарттарға қамқорлық таныту барған сайын бәсекеге және өте осал мәселеге айналып барады.

> Ішкі және денсаулық сақтау миграциясының өсуі

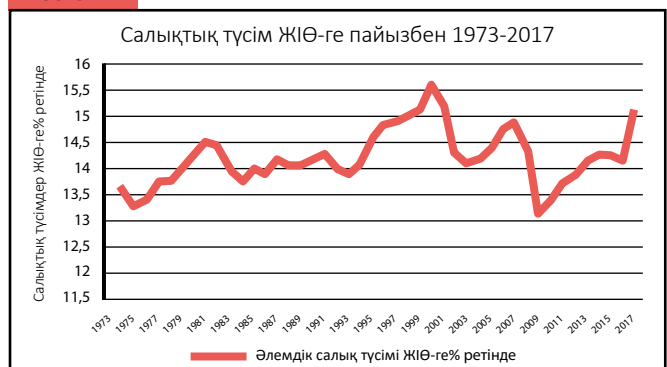
Бізге денсаулық сақтау және үй қызметкерлер жайлы жүйелі жаһандық ақпарат жетіспейді. 2015 жылы, Халықаралық еңбек ұйымының (ХЕҰ) бағалауы бойынша, үй қызметкерлер саны шамамен 67,1 миллионға жуық, оның ішінде 11,5 миллионы мигранттар және үштен төрт бөлігі әйел адамдар болған. Сонымен қатар денсаулық сақтау саласындағы миграция да артты. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДСҰ) бағалауы бойынша 2013 жылы 17,4 миллион көлемінде медицина қызметкерлерінің жетіспеушілігін көрсетіп, оған сұраныстың күрт өсуін болжады. Бұл сұранысты тек миграцияны арттыру арқылы ғана қанағаттандыруға болады. Салыстырар болсақ, бай ЭЫДҰ елдері (Америка Құрама Штаттарын қоспағанда) 2007 және 2016 жылдар аралығында шетелдік медбике санын кем дегенде 80%, ал дәрігерлер санын 45% арттырған. 2016 жылға қарай осы елдерде шетелде білім алған дәрігерлер саны жарты миллионға жуық болды, ал шетелде білім алған медбикелер саны 300 000 адамнан асты. Кейбір елдерде шетелдік дәрігерлер саны көрсеткіші бойынша кем дегенде 10% артып, барлық дәрігерлердің 40% немесе 50% құрады (олардың көпшілігі COVID-19 пандемиясы кезінде жергілікті

және ұлттық оқшаулаудың нәтижесінде қозғалыстарына тыйым салынды).

> Қартаю, денсаулық сақтау шығысының өсуі және өзгеріссіз қайта бөлу

Халықтың тез қартаюы және қарт адамдарға күтім көрсету еңбек өнімділігі тұрғысынан да, күту барысындағы нақты қажеттіліктер тұрғысынан да жас ұрпаққа ауыр жүк артып отыр. Ол әсіресе, Йозеф Бёрц (2016) өзінің әлеуметтік салымға арналған зерттеу жұмысында айтқандай, жаһандық мемлекеттік қайта бөлу тоқырауының созылмалы жағдайы аясында аса өзекті. Сонымен қатар, жалпы ішкі өнімдегі (ЖІӨ) салық түсімдерінің үлесі (қайта бөлу мөлшерлемесі) де Дүниежүзілік банк деректері бойынша орта есеппен 14% жуық деңгейді көрсетіп, жаһандық тоқырауға ұшырады (1-кесте). Сонымен қатар халықтың жан басына шаққандағы денсаулық сақтау шығысы 2000 жылдардан бастап халықтың жан басына шаққандағы ЖІӨ-не қарағанда, жоғары

Кесте 1

Кесте 2

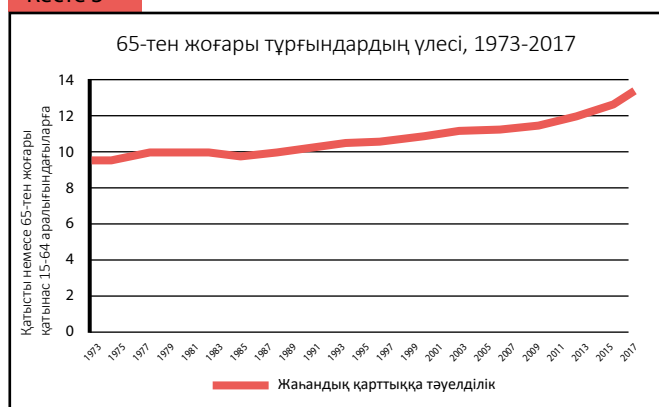
Дерек көзі : <http://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/>

>>>

қарқынмен өсуде (2-кесте). Әлемде осы кезеңде қартаю тәуелділігі 9,5% – дан 13,2% өсті (3-ші кестені қараңыз). Ол елдер қатарына қарт Еуропаға қарағанда, халқы өте жас елдер кіреді.

2010 жылға дейін әлемдік қартаю деңгейі халықтың жан басына шаққандағы ЖІӨ-не қарағанда, баяу қарқынмен өсті, яғни ол дегеніміз - өз кезегінде қайта бөлу қарқынының тұрақтылығына қарамастан, егде жастағы адамдар күтіміне мемлекеттік және нарықтық шығындар үшін қолжетімді ресурстардың ұлғаюын білдіреді. Алайда, 2010 жылдан бастап егде жастағы күтімдегі адамдар саны өсуі экономиканың өсімінен асып түсті. Бұл халықтың орташа жан басына шаққандағы денсаулық сақтау шығындарына қажет табыстар қосымша жеке көздерден (мұндай қызметтердің көп үлесін нарықта өз

Кесте 3

Дерек көзі: <http://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/>

кірістері есебінен сатып алу) түсуі мүмкін екендігін және/немесе денсаулық сақтауға қатысты мемлекеттік шығындар өзге де мемлекеттік мақсаттар есебінен ұлғаятынын білдіреді. Бұл қайта ұйымдастыру, өз кезегінде әлеуметтік және медициналық тауарлар үшін нарықтық және әлеуметтік бәсекенің өсуіне алып келеді. Ал ол өздеріне әлеуметтік қорғау іздеп жүрген күтім қызметін көрсетумен айналысатын мигранттардың ахуалын одан да қиындатады.

Осы мәселелер жиынтығы миграцияны бірнеше тұрғыдан одан әрі қиындатуы мүмкін. Мигранттар өз жалақысы мен ақша аударымдары есебінен әлеуметтік қызметтерді сатып алуға ұмтылуы мүмкін немесе мигранттарды қабылдаушы мемлекеттерінің әлеуметтік қамтамасыз ету жүйесіне кіруіне болады. Олай болмаған жағдайда, мұны қолдамайтын әлеуметтік қамтамасыз ету жүйесі дамыған мемлекеттер мигранттарды жазалауы және олардың әлеуметтік жарна төлеуіне бірдей қол жеткізуі мүмкін, оның мақсаты – өздерінің қартаю, әлеуметтік және медициналық қажеттіліктер мен мемлекеттік шығындар арасындағы салық тепе-теңдігін жақсарту. Сонымен қатар, осы әлеуметтік ортада айқын бәсекелестік белгілері тек жергілікті топтар арасында және жергілікті топтар мен мигранттар арасында ғана емес, мигранттардың өз топтары ішінде бар екендігін көрсетеді. Оған дәлел ретінде босқындарды «қымбат» қорғаудан бас тартатын шығысеуропалық күтім көрсету қызметкерлерімен болған сұқбатты келтірсек болады. COVID-19 пандемиясы

бұл шиеленісті одан әрі күшейтіп қана қоймай, қазіргі экономикалық дағдарыстың ұзаққа созылатынын білдірді.

> Күтім көрсету саласындағы жаһандық бәсекелестік және мемлекеттік қорғау

Мұндай қарама-қайшылықтар мемлекеттік қайта бөлу деңгейінің және қартаю қарқынының өзгеруіне байланысты аса өткір болуы мүмкін. Хобсбаум The Age of Extremes [Шектен Шығу Дәуірінде] еңбегінде оны «шаруалардың өлімі» деп атады. XX ғасырдың ортасында ауыл шаруашылығында жұмыспен қамтудың қысқаруы ауыл тұрғындары қала тұрғындарымен салыстырғанда, аз болды. Бұл қартаюға байланысты күтім ауыртпашылықтары тарихи маңызды ауылдық отбасылық жүйелеріне емес, көбіне нарықтық және мемлекеттік қайта үлестіру жүйелеріне бағытталу керектігін көрсетеді. Осы жағдай отбасылық жәрдемге негізделген егде адамдарға күтім көрсету ауыртпашылығының азаюына алып келеді. Тіпті тым кедей

Кесте 4

Дерек көзі: <http://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/>

елдерде егде адамдарды азық-түлікпен және материалдық игіліктермен отбасы ішінде тікелей қамтамасыз ету қысқарды, мемлекеттік және нарықтық медициналық, әлеуметтік қызметтерді сатып алу қажеттігінің артуына байланысты. Оның ішінде егде адамдарға күтім көрсететін жергілікті немесе шетелден келген иммигранттар ұсынып отырған қызметтер де бар. Бұл өзгеріс адамзат тарихындағы соңғы өзгерістердің ішіндегі маңыздысы және жаһандану дәуіріндегі ең шешуші сәт болды (4-кесте).

Міне осы нарықтандыру одан әрі оның дамуына және оған байланысты мемлекеттік қорғауға деген сұраныстың өсуіне алып келеді де, өз кезегінде авторитарлық ұлтшылдық үшін тамаша үйлесім болады. Сонымен, қазіргі капиталистік экономикалық жүйе кезіндегі күтім тапшылығы төңірегіндегі қарама-қайшылықтар трансформация көзі болуы мүмкін деп қорытындыға келуімізге болады. Осылайша, COVID кезінде және одан кейін саяси демографиялық пікірталас күшейеді, онда жалпы әлеуметтік қорғау және экономикалық жүйені түбегейлі өзгерту қарама-қайшы нарық саясатының баламасы ретінде қарастырылады. Және, бұл - дұрыс. ■

Хаттарды Аттила Мелекке attila.melegh@uni-corvinus.hu жолдауға болады.

> COVID-19

жаһанданудың ақырына әкеле ме?

Илиана Оливие және **Мануэл Гарсия**, Елcano корольдік институты және Universidad Complutense de Madrid, Испания

Өткен ғасырдың 70-жылдарынан басталған бүгінгі жаһандану процесі экономикалық өсім, құлдырау және трансформация сатыларын қамту үстінде. Бұл процестің басым бөлігі жаһандық экономикалық және геосаяси тәртіптегі құрылымдық өзгерістерге, соның ішінде Азия құрлығындағы державалардың күшеюі мен соған байланысты жаһандық белсенділік орталығының Атлантикадан Тынық мұхитына дейін ауысу процесіне әкеліп соқты.

2000 жылдардың аяғы мен 2010 жылдардың басындағы Ұлы рецессия бұл өзгерістердің үдеуі мен нығаюна итермеледі және осы үрдіс нәтижелері Elcano Global Presence индексіне көрініс тапты. Қазіргі медициналық, экономикалық, саяси және әлеуметтік дағдарыстың халықаралық қатынастар мен жаһандану процесінде өз ізін қалдыруы – күмәнсіз шындық.

Дағдарыстың толық ықпалын болжауға әлі ерте болса да, біз оның кейбір салдарларын, мысалы, өндіріс пен тұтыну саласындағы (сауда) іркілістерін байқай аламыз. Халықаралық көші-қонның төмендеуінің кейбір салдарын да байқауға болады.

> Әлемдік де-жаһандану үрдісі COVID пандемиясына дейін басталды

XX ғасырдың соңғы отыз жылында әлемнің көптеген елдерінде жүзеге асырылған экономикалық либералдану саясаты халықаралық экономикалық айырбастың күрт өсуіне әкелді. Экономикалық жаһанданудың әртүрлі толқындары әрдайым интернационалданудың әртүрлі формалары (әскери немесе жұмсақ), соның ішінде адамдардың трансшекаралық қозғалыстарымен (әскерлерді, мигранттарды, туристерді, студенттерді, халықаралық жарыстардағы спортшыларды және даму саласындағы халықаралық қызметкерлерді тасымалдау) және идеялармен (ақпарат, мәдениет, ғылым, технология және білім алмасу) қатар жүрді. Жаһанданудың академиялық тұжырымдамасы бұл процестің себептерін іздеуде жоғарыда аталған экономикалық емес аспектілерді мойындаумен айналысса, интернационалдану процесін талдауда экономикалық факторға баса назар аударылды.

Экономикалық факторға баса назар аудару 2008 жылғы қаржы дағдарысы мен одан кейінгі экономикалық рецессия жаһандану процесінің бәсеңдеуі, аяқталуы

немесе тіпті «ғасырлық стагнациялық» күйге өтуі деген сияқты болжамдармен байланысты.

Дегенмен, нақты сауда ағындары мен тікелей шетелдік инвестициялардың экономикалық интернационалдануының өсімінде бәсеңдеу байқалды – тіпті кейбір айнымалылардың және белгілі бір жылдардың деңгейіне түсіп қалуы – [Elcano Global Presence Index](#) бойынша, анағұрлым баяу мен неғұрлым жұмсақ формаға көшкен интернационалдану, жаһандану кері кеткен жоқ. Шынында да, жаһандық қоғамның қосымша құны (барлық 130 мемлекетті, айнымалылар мен өлшемдерді қосқанда) әлемдік биржалардың көлемін көрсетеді, сондықтан жаһанданудың индикаторы ретінде қолданыла алады (Сурет 1).

Сурет 1. Elcano жаһандық қатысу индексі

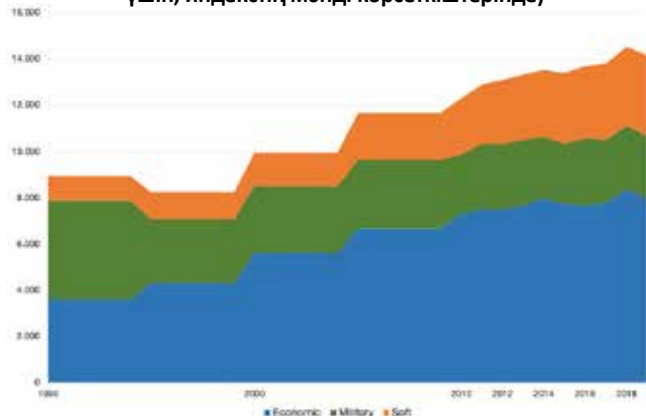
Дереккөз: Elcano Royal Institute, Elcano Global Presence Index.

Осы индекске сүйене отырып, жаһанданудың бірнеше кезеңдерін байқай аламыз: (а) 1990-1995 жылдар аралығындағы Еуропаның геосаяси қайта құрылуымен сәйкес келеді, жаһандық қатысу орташа есеппен жылына 1,6% азайды; б) 1995 жылдан 2011 жылға дейінгі кезеңде тұрақты жаһанданудың екінші кезеңі басталды, ол кезде жиынтық өсім 57% құрады; с) Ұлы рецессиядан кейінгі кезең орташа көрсеткіштің өсуі мен төмендеуімен қатар жүрді, орташа жылдық өсім шамамен 1% тең болды. (d) содан кейінгі кезең көрсеткіштің 5% астам өсуімен ерекшеленді (сондықтан дағдарысқа дейінгі сандарға оралайық); е) жақында көрсеткіштің мәні –2,6% төмендеді, бұл біздің 30

>>>

жылдық уақыт аралығында тіркелген жыл сайынғы ең үлкен құлдырау (2-сурет).

Сурет 2. Жаһандық қатысудың қосымша құны (барлық 130 ел үшін, индекстің мәнді көрсеткіштерінде)

Дереккөз: Elcano Royal Institute, Elcano Global Presence Index.

Әр түрлі айнымалылар мен параметрлер (экономикалық, әскери және жұмсақ) әр түрлі фаза аясында жаһандану үрдісінің қарқындылығына әртүрлі ықпалын тигізді. 1990-2005 жылдар аралығында жаһанданудың негізгі векторы экономикалық аспект болды. Жұмсақ өлшемнің көрсеткіштері бұл аралықта төмен болса да, оң ықпалға ие, ал әскери аспектінң көрсеткіштері төмендеуді көрсетті. Алайда, бұл тенденциялар 2000 жылдары жұмсақ өлшем жаһанданудың қозғаушы күшіне айнала бастаған кезде айтарлықтай өзгерді. Соңғы екі жылда жиынтық жаһандық өнімнің өсуі де, төмендеуі де негізінен экономикалық өлшемнің көрсеткіштерімен байланысты болды.

> COVID-19 әлемдік биржаларға ықпалы

Elcano Global Presence индексі құрылымдық тенденцияларды ғана бейнелейтіндігін атап өту маңызды, демек уақытша қаржылық турбуленттілік немесе саяси өзгерістер оның нәтижелеріне қатты ықпал етпейді. Сондай-ақ, өлшемдер мен айнымалылардағы өзгерістер индексте тек екі жылдан кейін ғана көрсетіледі. 2008-2009 жылдардағы дағдарыстың салдары 2011 жылға дейін индексте көрінбейді, ал COVID-19 пандемиясының салдары индекс мәндерінде 2021 немесе 2022 жылға дейін ғана көрініс табады деп күтілуде.

Пандемияның әр түрлі аймақтардағы қысқа, орта және ұзақ мерзімді ықпалын әртүрлі авторлар мен институттар қазірдің өзінде бағалап, болжап отырса да, жаһандану тұрғысынан көрініс әлі бұлыңғыр. Денсаулық сақтау саласындағы дағдарыстың болашақтағы нәтижесін анықтаудың бір әдісі (сонымен бірге мемлекеттердің және жаһандық деңгейдегі саяси шаралар) – Ұлы рецессияның Elcano Global Presence индексінің қосымша құнына ықпалына негізделген әртүрлі сценарийлерді бақылау.

> А сценарийі: дағдарыс 2008 жылғыдай

Егер қазіргі Денсаулық сақтау саласындағы төтенше жағдай және оның экономикалық, саяси және әлеуметтік салдары

алдыңғы дағдарысқа ұқсас болса, Elcano Global Presence жиынтық индексінің өзгеруі 2010-15 жылдарға ұқсас болады деп күтеміз.

> В сценарийі: дағдарыс 2008 жылғыдан да қиын

Кейбір сарапшылардың пікірінше, экономикалық, саяси және әлеуметтік нәтижесі 2008 жылғы дағдарыстың нәтижесінен гөрі ауыр әрі тереңірек болады. Мұндай сценарийде индекстің әртүрлі компоненті бойынша көрсеткіштер 2022 жылдан бастап 2010-18 жылдар кезеңінде байқалған көрсеткіштердің әрқайсысы бойынша ең төмен ықтимал көрсеткіштерді тіркеуі мүмкін.

> С сценарийі: дағдарыс 2008 жылғыдан өзгеше

Қорытындылай келгенде, осы дағдарыстың 2008 жылғы дағдарыспен салыстырғанда ерекшелігі мен айырмашылығы айнымалылардың басқаша әрекет етуі мүмкіндігінде. Болжамдар мен сараптамалар бойынша, Ұлы рецессияның экономикалық айнымалыларға ықпалына ұқсас, ал жұмсақ айнымалылардың көрсеткіштеріне тигізетін күшті ықпалы трансшекаралық қозғалыстардың күрт төмендеуі (әскерлерді орналастыру, білім беру, миграция немесе туризм) нәтижесінде болуы мүмкін.

Бұл сценарийге сәйкес 16 айнымалының әрқайсысы бойынша күтілетін нәтижелер (толық негіздемесімен [осында](#) танысуға болады) қазіргі дағдарыстың жаһандануға ықпалы 2008 жылғы дағдарыстың ықпалынан өзгеше болатындығын көрсететін үшінші сценарийге әкелуі мүмкін (Сурет3).

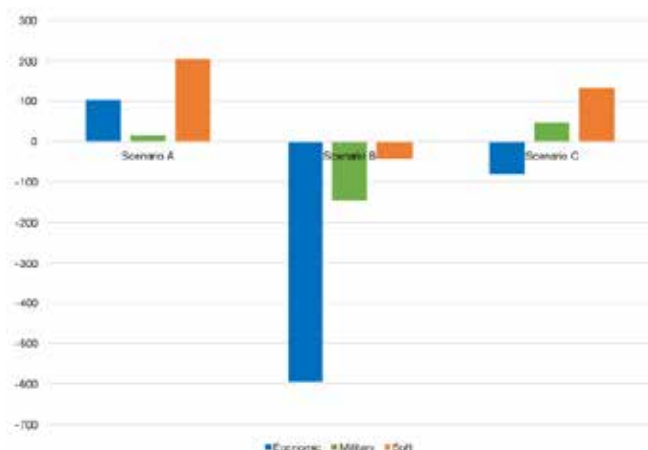
Сурет 3. COVID-19 кейінгі жаһанданудың үш сценарийі (%)

	А сценарийі дағдарыс 2008 жылғыдай Орташа ставка (2010-15)	В сценарийі дағдарыс 2008 жылғыдан да қиын Үлкен қысқарту (2010-18)	С сценарийі дағдарыс 2008 жылғыдан өзгеше
Энергия	6,8	-36,2	-11,1
Бастапқы тауарлар	4,3	-7,5	-1,1
Өндірістер	2,6	-3,4	-0,7
Қызметтер	1,7	-0,7	-0,7
Инвестициялар	-0,3	-8,9	-0,3
Әскерлер	-4,0	-10,2	5,7
Әскери техника	3,7	-2,0	-1,0
Migration	1,4	-1,0	-1,0
Туризм	3,7	2,0	2,0
Спорт	-0,8	-1,7	-1,7
Мәдениет	7,3	-8,9	-1,8
Ақпарат	16,9	-1,4	16,9
Технология	4,2	1,7	4,2
Ғылым	5,0	3,4	5,0
Білім	5,2	0,1	0,1
Даму ынтымақтас- тығы	2,6	-4,8	4,1

Дереккөз: Elcano Global Presence Index-ке сүйенген авторлар

>>

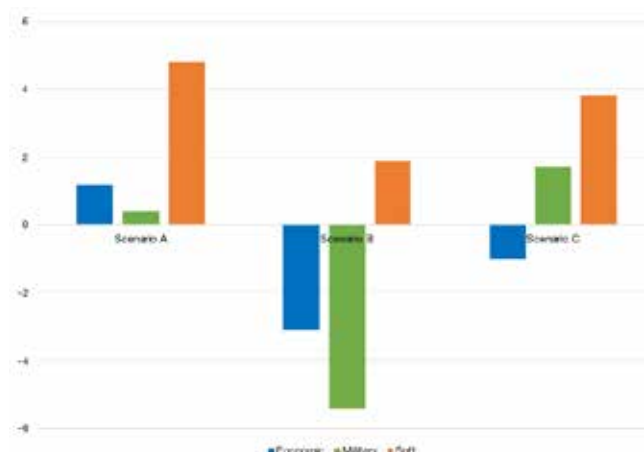
Сурет 4. Жиынтық жаһандық қатысу, А, В және С (2019 жылы индекс мәнінің өзгеруі) сценарийлері бойынша болжамдар

Дереккөз: Elcano Global Presence Index-ке сүйенген авторлар.

Үш сценарийдің біреуі ғана (В сценарийі) тиімді де-жаһандану үрдісіне әкеледі, бұл ретте барлық 130 елдің жиынтық жаһандық өнімі 2019 жылғы мәндерге қатысты 1% қысқарады. Бұл барлық көрсеткіштерге, әсіресе экономикалық (абсолютті түрде) және әскери (салыстырмалы түрде) көрсеткіштерге ықпал етеді. Алайда, егер трансформациялық әсерлер алдыңғы дағдарысқа ұқсас болса (А сценарийі), онда жұмсақ өлшемнің кумулятивтік өсуімен және экономикалық өлшемнің аз дәрежедегі өсуімен ерекшеленетін жаһандану процесінің жалғасуын (жалпы жаһандық өнімді + 1,7%-ға өседі) болжауға болады.

Сурет 5. Жиынтық жаһандық қатысу, А, В және С (2019 жылмен салыстырғанда индекстің пайыздық өзгеруі) сценарийлері бойынша болжамдар

Дереккөз: Elcano Global Presence Index-ке сүйенген авторлар

Сонымен, алдыңғы дағдарыстың әртүрлі трансформациялық әсерлеріне негізделген сценарий жаһандану процесінің толық тоқтауына әкеледі, онда жиынтық жаһандық өнім 0,7% артады. Бұл экономикалық өлшемнің аздап төмендеуімен өтетін серпінді жұмсақ өлшемнің нәтижесі болар еді (4 және 5 суреттер).

Қысқасын айтқанда, бүгінгі дағдарыс алдыңғы онжылдықтың соңында орын алған дағдарыс секілді халықаралық қатынастарға өз ықпалын тигізеді. Дағдарыс жаһандану процесіндегі құрылымдық өзгерістердің жеделдеуіне тигізетін әсерін де байқай аламыз.

Хаттарды Илиана Оливьерге <iolivie@rielcano.org> және Мануэль Гарсияға <mgracia@rielcano.org> жолдауға болады.

> COVID-19-бен бетпе-бет:

Орталық Еуропада отбасында күтім жасау

Бриджит Ауленбахер, Иоганн Кеплер университеті, Аустрия және ХӘҚ экономика және қоғам (ЗК02), кедейлік, әлеуметтік қамсыздандыру және әлеуметтік саясат (ЗК19), еңбек әлеуметтануы (ЗК30), және әйелдер, гендер және қоғам мәселелерін (ЗК32) зерттеу комитеті мүшесі; **Петра Эззедин**, Чарльз университеті, Чех республикасы; **Дора Габриель**, Венгр демографиялық зерттеу институты, Венгрия; **Майкл Лейблфингер**, Иоганн Кеплер университеті, Аустрия және ХӘҚ ЗК19 және ЗК30 мүшесі, **Кинга Миланкович**, НЕКАТЕ саналы қартаю Қоры, Венгрия, және **Вероника Прилер**, Иоганн Кеплер университеті, Аустрия және ХӘҚ ЗТ19 және ЗК32 мүшесі

Венгр-аустрия шекарасында жұмысшылар екенін бірден анықтау үшін қала маңына қатынайтын пойыздардың жолаушыларына жарнамаланатын беттерде.

Орталық Еуропада, отбасында күтім жасау – егде жастағы адамдарға күтім көрсету режимінің маңызды тірегі. Күтім көрсету қызметкерлері, бірінші кезекте мигрант-әйелдер, көмек алушылардың отбасында тұрып, жұмыс атқарады. Олардың міндеттері үй шаруашылығынан бастап медициналық міндеттерді орындауды қамтиды. Үйде күтім көрсетуді реттеу ортақ көрсеткіш ретінде тұрақсыз еңбек жағдайларымен бірге елдерде әртүрлі. Орталық еуропалық күтім көрсету маятниктік миграцияға негізделген, көбіне брокерлер шетелдегі кез келген жұмысқа келісуге мәжбүр әлеуметтік жағдайы төмен елдерден медициналық қызметкерлерді жалдайды. Бұл үлгі талаптарының бірі – ЕО-ға мүше мемлекеттер аумағында және одан тыс жерлерде мигранттардың еркін қозғала алуы. Алайда, COVID-19 пандемиясы кезінде шекаралар жабық болған, Чехия және Венгрия елдеріндегі үйден күту үлгілері және пандемияның оған ықпалына талдау жасалады.

> Аустрия, Чехия және Венгрия елдеріндегі үй күтімі

Аустрияда үй күтімі кәсіп ретінде заңды күшке ие. Әдетте, екі күтуші бір үйде әрбір екі-төрт апта сайын кезектесіп жұмыс істейді. Күтім көрсететін қызметкерлер өзіне-өзі жұмыс істейді, бұл көмек алушыларға өте ыңғайлы. Себебі күтушілер төмен жалақыға, ақылы демалысқа немесе науқастануы бойынша ақы алуға құқы жоқ. Чех Республикасы мен Венгрияның, Аустриядан айырмашылығы медициналық қызметкерлерді қабылдай да, жөнелте де алады. Елден тыс қызмет ететін чех және венгр күтушілері көбіне неміс тілді мемлекеттерге барады – Аустрия және Германия. Жеке үй шаруашылықтары үшін көші-қон қызметкерлерінің күтімі айтарлықтай жаңа құбылыс болып табылатын Чех республикасы үшін маңызды жөнелтуші ел – Украина. Чех республикасындағы үй жағдайында күтім көрсету секторы әлі де мардымсыз, және еңбекші-мигранттың (ЕО-қа жатпайтын) тұруға рұқсат қағазын алуы оның еңбек келісімшартына тәуелді. Венгрия негізінен этникалық венгр күтім көрсету қызметкерлерін Украина мен Румыниядан қабылдайды. Олар тілдік және мәдени жақын болғандықтан, жоғарырақ жалақы үшін Батыс Еуропаға міндетті түрде көше қоймайды. Венгрияда өмір сүретін күтуші-мигранттардың көпшілігі бейресми жұмыс істейді, бірақ жұмысқа орналасудың бірнеше ресми түрлері бар.

> COVID-19 пандемиясы тудырған қиындықтар

COVID-19 пандемиясының таралуы тек Орталық Еуропа шекарасының дереу жабылуына ғана емес, сонымен қатар шекара арқылы маятниктік миграцияны да біршама уақытқа тоқтатты. Аустрияда пандемия жаппай бұқаралық ақпарат құралдарында және түрлі акторлардың күн тәртібінде еш өзгеріссіз үйден күтімнің қайта оралуына себепкер болды, басқа ешқандай баламаға талпынбады. Неміс, Аустрия және Чехия үкіметтері «күтім көрсету дәліздері» туралы сәтті келіссөздер жүргізді, ал венгрлік күтім көрсету қызметкерлері Аустрияға емін-еркін кіре алды. Күтім көрсету қызметкерлері үйде қалу керек пе деген сұраққа ойлана бастады, бұл олардың табысының азаюын білдірсе керек, әлде оларды қабылдайтын елдерден кету/қалу жайлы ойлана бастады. Аустрияда күтушілердің

>>

көбі өз ауысымдарын ұзартты, оларды федералдық үкімет 500 евро көлемінде бір реттік, салықтан бос бонуспен ынталандырды. Наурыз айының аяғы мен мамыр айларында күтім көрсету қызметкерлері Аустрияға болгар, хорват және румын елдерінен үш чартерлік ұшақпен, сондай-ақ тек Румыниядан алты арнайы пойыздармен жеткізілді. Бастапқы уақытта барлық күтім көрсету қызметкерлері 14 күнге тегін қонақүйлерде карантинге жабылса, кейінірек тек кесел жұқтырған қызметкерлер, сондай-ақ олармен пойыздың бір купесін бөліскендер тағы да тегін қонақүйлерде карантинге жабылды. Маусым айының ортасында Орталық Еуропалық елдер шекарасының қайта ашылуына байланысты мятниктік мигранттар тұрақты маршруттар арқылы жүріп-тұруы мүмкін болды.

Қатаң режим нәтижесінде пандемияның алғашқы бірнеше айы ішінде Чех Республикасына қайта оралған күтім көрсетуші қызметкерлер міндетті 14 күндік йлерінде оқшаулауда отырды. Оған қоса олар COVID-19 жұқтырмаған болуы керек еді, ал жұқтырған жағдайда өз қалталарынан тестке ақша төлеп тағы да 14 күн сайын анықтаманы жаңартуына тура келді. Үстемдікке ие медиа дискурс чех мятниктік мигранттарын қоғамдық денсаулыққа елеулі қатер төндіретіндер ретінде көрсетті. Интернетте хабарлағандай, кейбір күтім көрсетуші қызметкерлер мен олардың отбасы ирусты тасымалдаушы ретінде жергілікті орта тарапынан әлеуметтік стигмалауға тап болды. Пандемияның бастапқы кезінде, әсіресе украиндық күтім көрсетушілер елдеріне қайта оралуларына еш мүмкіндік болмай, жұмыссыз және Чех Республикасының ішінде «қамауда қаламыз» деген оймен сенімсіздік, қорқыныш және мазасыздық сезімінде болды. Тек 4 мамырда ғана Ішкі Істер Министрлігі төтенше жағдай кезінде мигранттар жұмыссыз қалса, 60 күндік мерзімге жаңа мекен-жай қағазын берудің қажеті жоқ деген қаулыны енгізді. Бұқаралық ақпарат құралдарында кең жарияланған чех трансшекаралық қызметкерлерімен салыстырғанда, Чех Республикасындағы мигрант күтушілерінің ахуалы мүлдем талқыланды, тіпті өмірлік маңызды инфрақұрылым қызметкерлерінің әлеуметтік өзектілігі және олардың қызметті тиісті қорғану құралдарымен көрсету қажеттілігі тіпті жалпылама да айтылмады.

Аустрия және Чехия елдеріне қарағанда, бұқаралық медиада мұндай ақпарат болмаған Венгрияда үкіметтің пандемияға жауабы егде адамдарға күтім көрсетуде қосымша қысым пайда болуына алып келді: COVID-19 пациенттері үшін төсек орындарын босату мақсатында ауруханалардан мыңдаған науқастар үйлеріне қайтарылды. Бұл өз кезегінде күтім көрсету қызметкерлеріне сұраныстың өсуіне алып келсе, Румыния және Украина елдерінің күтім көрсету қызметкерлері елдеріне оралды немесе Венгрия шекарасын кесіп өтуге мүмкіндіктері болмады. Адамдарға үйде күтім көрсету нарығы өте әлсіз еді, себебі жұмыссыз

қалған көп адамдардың күтім көрсету ақысын төлеу қабілеті айтарлықтай төмендеді. Енгізілген бонустар үшін венгрлік қызметкерлер басым бөлігі Аустрияда қалғанына қуанса, өзгелер үйде күтім қызметіне қатысты міндеттердің артуына байланысты жұмысқа қайта оралуға мүмкіндігі болмады немесе оралғысы келмеді. Әлеуметтік медиада Аустриядағы венгрлік күтушілер румындық күтушілерді жөнелту шараларына қатысты қабылдаушы елдің әрекетіне реніш білдірді. Олардың көпшілігі бір миграциялық топта мұндай артықшылықтың болуы өздерінің (болашақ) жұмыспен қамтылуына қауіп төндіретінін атап көрсетті.

> Қорытынды

Пандемия кезінде қабылдаушы және жөнелтуші елдерде жұмыс жағдайы бұрынғыдан да нашарлады. Өзінің туған елінде өмір сүру жағдайының нашарлауына байланысты, еңбек-мигранттары пандемия кезіндегі денсаулығына және басқаға төнетін қауіпке, басқа да шектеуге қарамастан шетелде ұсынылатын жұмысқа келісуге мәжбүр болды. Шекаралық күтім көрсету еңбек нарығы ұтымды болып көрінді, яғни егде адамдар қолжетімді күтім қызметіне, ал мигранттар өз еліне қарағанда, жалақысы жоғары жұмысқа ие болатындай көрінді. Іс жүзінде, бұл Орталық Еуропалық күтім көрсету нарығы эгалитарлы және бірегей Еуропа мифін сылтауратып, ұлттық негіздегі құрылымдық теңсіздік жүйесін, жұмыс күшін трансұлттық қанауды және құқық теңсіздігін тудырады. Пандемия егде адамдарға үйден күтім көрсету қызметінің әлсіздігіне қайта назар аударғанмен, қызметкерлер мен көмек алушылардың қалауы мен қажеттіліктері қанағаттандырылмады, аталмыш мәселе жеткілікті дәрежеде немесе біркелкі шешілмеді. Күтімді қажет етуші азаматтар мен олардың туыстары қоғамдық қолдау тапшылығын көрді және шекаралардың жабық болғандығынан зардап шекті. Тұрақты күтімді үзіліссіз жалғастыру үшін көптеген іс-шаралар қабылданғанмен, пандемияға дейін өмір сүру жағдайлары тұрақсыз болған қызметкерлердің өмір сүру жағдайы мен жұмыс жағдайы назардан тыс қалды. Әлеуметтік қашықтықты сақтау салдарынан, оның ішінде көмек алушылар және олардың туыстары арасындағы әлеуметтік алшақтау, күтушілердің жұмыс жүктемесі мен оқшаулауды арттырды. Халықаралық сапар вирус жұқтыру мен/немесе карантин (төленбейтін) қауіпін тудырды. Өз елдерінде тосылып қалған күтім көрсету қызметкерлері қаржы тапшылығына ұрынды. Олардың жүйелік маңызы туралы пайымдауларға қарамастан, күтім көрсетушілер қоғамдық денсаулық сақтау мен ұлттық еңбек нарықтарына қауіп ретінде қарастырылды. Сайып келгенде, пандемияның әлеуметтік және қаржылық ауыртпалығы мятниктік мигранттардың иығына артылды. ■

Хаттарды Бриджит Ауленбахерге <brigitte.aulenbacher@jku.at>, Петра Эзединге <petra.ezzeddine@fhs.cuni.cz>, Дора Габриельге <gabriel@demografia.hu>, Майкл Лейблфингерге <michael.leiblfinger@jku.at>, Кинга Миланковичке <kinga@hekatfoundation.org>, Вероника Прилерге <veronika.prieler@jku.at> жолдауға болады.

> Оқшаулану кезіндегі Оңтүстік Азия

қоғамдық әлеуметтануы

Дев Нат Патхак, Оңтүстік Азия Университеті, Үндістан

Арбудың иллюстрациясы.

Оңтүстік Азияны адамның эмоциясы, қайғы-қасіреті және әлеуметтік-саяси дағдарыстар тұрғысынан қайта зерделеу мүмкіндігі коронавирустың аймаққа таралуын болдырмау үшін енгізілген оқшаулану кезінде тағы да төмендеді. Драманың бөліктерін жылдам қайта құрастыру оны түсінуге көмектеседі. Геосаяси мемлекеттердің ескі риторикасы Непал мен Үндістан арасындағы Гималайдағы Калапани құрлық массиві жөніндегі ескі даудың жақын арада қайта басталуынан байқалды. Бұл оқшаулану кезінде жұмысшы-мигранттардың үйлеріне қайтуға аласұра тырысқан шақта орын алды. Бұған Оңтүстік Азия – бірнеше мүше-мемлекеттері үшін ойыннан басқа ештеңе емес екенін тағы бір рет көрсеткен SAARC-тың (Оңтүстік Азия Аймақтық Ынтымақтастық Қауымдастығы) оқшаулану кезінде COVID-19 қатысты кездесуінің сәтсіз өткенін қосса болады. Осы жәйт, мүше-мемлекеттердің жомарттығы мен ортақ қаражаты, ортақ стратегиялық мүдделері мен қосжақты байланыстары, қауіпсіздігі мен қорғалғандығы туралы ток-шоуға ұқсайтын арагидік кездесулерге қатысуға міндеттейді. Бұл жерде адамның эмоцияларына, әлеуметтік-мәдени динамикасына, байланыстары мен бағыттарына орын бола қоймас. Оңтүстік

Азия, зерттелмеген әлеуметтік бірлік ретінде, сонымен қатар, аймақтағы ортақ эмоцияларға сәйкес трансшекаралық мейірімділік, жанашырлық пен ынтымақтастықты қажет етеді деген ой сирек кездеседі. Адамгершіліктен аластатылған Оңтүстік Азия идеясы осы аймақтағы адамдардың сезімдерін, азаптары мен уайымын үстем етіп, жасырады. Қысқаша айтқанда, Оңтүстік Азиядағы қайғы-қасірет, мазасыздық пен эмоцияның қоғамдық әлеуметтануы «COVID дипломатиясы» деп аталатын «салқын қанды» мақсатының басым болуына байланысты көрініс табу мүмкіндігінен де айырылады. Сондықтан адамдар мен олардың күресі басты назарға шығатын Оңтүстік Азияның эмоциялық тұрғыдан шынайы әлеуметтануы аяқталмаған жоба болып қала береді.

> Еңбек мигранттарының дағдарысы

Мүмкін, COVID-19 барлық жерге бүркемеленген бата алыпкелгендей: көптеген адамдардың ақыл-гөй болмысына, соның ішінде жұмысшы-мигранттарды түсінетіндерін айтқан білімді орта тапқа, зиялы қауымға соққы болды. Жұмысшы-мигранттар әдетте «бір аяғы қалада – екіншісі ауылда» деп сипатталатын қосжақты әлеуметтік өмір сүре

>>

отырып, бүкіл аймақты «ұршықша иірді». Экономиканың ресми және бейресми салаларындағы жұмысшылардың үлкен тобын түсіндім деп мәлімдегендердің бәрі жауап іздеуде тұтылды. Газеттер мен порталдарда жарияланған бірқатар мақалалар тек түсініксіз саяси жаргон мен аймақтың әртүрлі бөліктеріндегі қала мен ауыл арасындағы бөлінудің қарапайым идеяларын ашады. Мұндай жағдайда мемлекеттің қорғанысындағы олқылықтар айқын болды. Біз бүкіл аймақтағы пандемия кезінде басқару және дағдарысты басқару тетіктерінің толықтай жойылғанына куә болдық. Оның орнына ыдыс-аяқ, жарық шамдарының сынуы және әуе тікұшақтарының Үндістандағы медициналық қызметкерлерінің үстіне жапырақшалар себуі секілді айқын көріністер болды. Бұл жерде және сол жерде ерекше жағдайлар болуы мүмкін, бірақ Оңтүстік Азия мемлекеттерінің пандемияға қарсы адамдарды қалай қабылдауында жалпы қателік бар.

Осы тұрғыда мигранттардың кері көші-қоны аймақтағы қарапайым дағдарысқа айналды, басқа сезімтал тәсілдің жоқтығын көрсетті. Оңтүстік Азиядағы COVID-19 қатысты пікірталастардың көп бөлігі көші-қонның қыр-сырына байланысты. Бәрі аяқ астынан ескі триуизмді еске алды: жұмысшы-мигранттар - экономиканың қомақты бөлігінің негізі. Оңтүстік Азия қалаларындағы әрбір орта деңгейлі үй қожалығы жұмысшы-мигранттардың көмегінің арқасында өркендеп келеді. Өкінішке орай, бұл жұмысшылар эмоцияларға, императивтерге және сезімталдыққа ие адамдар ретінде емес, механизмдегі бұранды ретінде ғана қабылданды. Бұл – әдетте, бүкіл аймақта байқалады. Бангладеш елде жұмыс орындарын құруға үлкен үлес қосатын тігін өнеркәсібіндегі тәртіпсіздікке жеткілікті түрде мән бермеді, сондықтан көптеген жұмысшылар жұмыс табу үмітімен Дакка мен туған қала мен ауылының екі ортасында жүрді. Бангладеш сонымен қатар Үндістан мен Непал сияқты алыстан оралған жұмысшыларға қатысты жоспар құра алмады. Бір кездері ақша аударымдары экономикасына үлес қосқан жұмысшылар Үндістанда да ұлтсыз мигранттарға айналды. Олар былайша айтқанда, ризашылық білдірмейтін адамдарға қайта оралды.

Үндістаннан Непалға оралған Непал жұмысшылары жол бойы ешқандай көмек алмастан көптеген қиын жолды жүріп өтуге мәжбүр болды. Үндістанда таптар бойынша келісімдер болды: басқа жерлерден оралған мигранттар үшін рейстер ұйымдастырылды, ал ішкі мигранттарды қайтару үшін ешқандай жағдайлар жасалған жоқ. Пәкістандағы жұмысшылар үшін жағдай өте төмен болса да, мақтауға тұрарлық емес. Осы жұмысшылар ресми немесе бейресми секторда болмасын, тек сатылатын жұмыс күшінің көрінісі ретінде қарастырылды. Олар тиісті сезімдері, мифологиясы, фольклоры, мәдениеті және күнделікті өмірі бар адамдар ретінде қабылданбады. Бұл Оңтүстік Азияны жұмысшылардан тұратын әлеуметтік санат ретінде қайта құру қажеттілігін көрсетеді.

> Оңтүстік Азияның сезімтал шынайы әлеуметтануы үшін

Оңтүстік Азияның нәзік және сезімтал шынайы әлеуметтануын зерттеу үшін Оңтүстік Азиядағы мемлекет пен геосаясаттың үстем логикасынан аулақ болған жөн. Сондай әлеуметтану аясында әлеуметтік нақтылықты жақсы түсіну үшін эмоциялар мен ақыл-ойды біріктіруге болатын Оңтүстік Азия халықтары үшін жаңа утопияны жасауға болады. Мұндай әлеуметтану эмоциялық тұрғыдан өзгермелі қоғамға қатысты сезімтал болуы шарт. Себебі сезімдердің салыстырмалы түрде өзгертін құрылымында бір-бірімізге жақындай аламыз, тең бола аламыз және қайғыға ортақтасып, жанашырлық таныта аламыз. Өкінішке орай, Үндістанның «алдымен көршілестік» саясаты әлеуметтік-мәдени жақындасу схемасынан гөрі, дипломатиялық кулық болып шықты. Үндістанның осы саясаты көршілерінен асып түсетінін және сондықтан оларға қамқорлық жасау керектігін білдіретін коннотацияны сақтайды. Өзгеден артықпын деген ұстаным пандемия мен мемлекеттің одан әрі құлдырауы, адамдардың қайғы-қасіреті мен үмітсіздік алдында жермен жексен болады. Саяси айла-амалдардың орнына, егер, ел ішінде де, одан тыс жерлерде де бұл мәселеден бірге құтыла ала алсақ жақсы болар еді. ■

Хаттарды Дев Нат Патхакқа <dev@soc.sau.ac.in> жолдауға болады.

> Қоғамдық әлеуметтану: пандемия жағдайында

Мишель Григоло және Крейг Ланди, Ноттингем Трент Университеті, Ұлыбритания

Осы қиын уақыт қоғамдық әлеуметтану саласы үшін де сын болмақ. COVID-19 індетінің әлемдік деңгейде таралуы қоғамдағы топтар арасындағы теңсіздік пен қашықтықты ұлғайтты. Қоғамдық мүдде жеке бас мүддесінен жоғары маңызға ие болғанымен, осы уақытқа дейін әбден санаға сіңіп кеткен экономикалық пайда түсінігі одан сайын басымдылыққа ие болуда, ал індет таралуы бақылауда деп айтылғанымен де оның салдары білім саласына әжептәуір өз ықпалын тигізуде. Біз осы мақалада Ұлыбританиядағы Ноттингем Трент Университетіндегі (NTU) қоғамдық әлеуметтанудың тәжірибесі туралы, атап айтқанда өзегі қоғамдық әлеуметтануға ие магистратура бағдарламасы туралы хабардар еткіміз келеді. Пандемия жағдайында қоғамдық әлеуметтануға ұжымдық рефлексия жасасақ деген үміттеміз және қоғамдық әлеуметтануға қызығушылық танытқандардың басын қосып, әрі қарай байланыс пен ынтымақтастықты дамыту мүмкіндігі ретінде ұсынамыз.

Әуелі «қоғамдық әлеуметтану» дегенді қалай түсінетінімізді түсіндіргіміз келеді. 2005 жылы АӨҚ президенті ретіндегі өзінің атақты Жолдауында Майкл Буравой «қоғамдық әлеуметтануды» әлеуметтанушылар мен олардың қоғамдастықтары арасындағы ортақ күн тәртібін құру мақсатындағы диалог деп түсіндірді. Біз бұл тұжырыммен келісер едік. Алайда, біздің ойымызша, әлеуметтану бағдарламалары бойынша оқитын студенттер – біздің «алғашқы зерттеу нысанындағы қоғам» емес, олар өз алдына қоғамдық әлеуметтанушылар. Осылайша, олар тек педагогикалық білім алушылар емес, сонымен қатар білімді бірге өндірушілер және белсенді қоғамдық практиктер. Бұл NTU-дағы қоғамдық әлеуметтануға деген ұстанымымыз педагогика, зерттеу және тәжірибе арасындағы рекурсивті өзарабайланыс деп атаған құбылыстың айналасына топталғанын көрсетеді. Зодиак шоқжұлдызындағы жұлдыздар сияқты, бұл элементтердің әрқайсысы басқа элементтерден қолдау алып бірге дамып, ішінара түсінік береді. Қоғамдық әлеуметтанудың кез келген іс-шараларына үшбұрыштың үш нүктесін де нақты қосу

қажет болмағанымен, көпшілігі осылардың арасындағы байланысты нығайтуға ықпал етеді.

Біз дайындаған Әлеуметтану бойынша магистратура бағдарламасының мазмұны мен ұйымдастырылуының негізі – осы ұстаным. Біздің модулдерімізде қоғамдық әлеуметтанудың теориядан әдіснама мен практикалық ұстанымдарға дейінгі саналуан аспектілері талқыланады. Қызметтік оқыту модулімізде студенттер жергілікті коммерциялық емес ұйымдармен бірлесіп, ұйымның қажеттілігі мен тілегін студенттердің қанағаттандыра алу қабілетіне негізделген нақты жобаны жасайды.

Мұның бәрі «негізінде үйренуден» гөрі, «бірге үйрену» және алған білім мен өзгерістердің нақты процеске келгенде басқаша болатындығын процестің бір бөлігі болып түсіну туралы. Осы ынтымақтастыққа сүйене отырып, студенттер өздерінің серіктес ұйымдарына арналған есеп дайындай алады немесе қалауы бойынша, академиялық журналға мақала жаза алады – осы екі балама жол студенттерге, мүмкіндік туғанда қоғамдық әлеуметтануға үлес қоса алуына әртүрлі ықпал етеді.

Біздің топ мүшелерінің әлеуметтік әділеттілікті жақтау және жоғарыда тап атап өтілген қоғамдық әлеуметтануға «рекурсивті» көзқарастың құндылығы сияқты ортақ қасиеттері болғанына қарамастан, қоғамдық әлеуметтануды зерттеген әртүрлі ізденістерімізде алшақтықтар мен айырмашылықтар жетерлік екендігін атап өту керек.

Сонымен қатар, NTU -дағы қоғамдық әлеуметтанудың өміршең нақтылығы басқалардан үйрену және тұлғалық және ұжымдық деңгейде өсуіміздің арқасында дами бермек. Біз осы екі қырды ізгілік мақсатымызға айналдырамыз. Сондай-ақ, дәлірек айтсақ, біз үшін қоғамдық әлеуметтану «сыни қоғамдық әлеуметтану» екендігін түсіндіруге көмектеседі, өйткені осы қосымша ұғым қатысушылар арасында сыни ойлар мен тәжірибені ынталандыруға дайын екендігіміздің көрсеткіші.

>>

“Әңгіме қалыпты жағдайға оралу туралы емес, өйткені қалыпты жағдай да – проблеманың бір бөлігі”

Магистрлік бағдарламамыздан тыс сыни қоғамдық әлеуметтану аясында бірқатар басқа жобалар да жүзеге асырылды. 2017 жылы біз NTU -да Британдық Әлеуметтанушылар Қауымдастығы қаржыландыратын сыни қоғамдық әлеуметтану бойынша аттас симпозиум өткіздік және 2019 жылы өзіміздің педагогикалық бағдарламамыз туралы зерттеулерді *Journal of Higher Education Outreach and Engagement* («Қызмет көрсетуге үйрету тәжірибесінің күрделілігін бағалау: Бертон, Хэтчингс, Ланди және Лионс-Льюистің күрделі жүйелер теориясынан сабақтар») журналында жарияладық. Біздің топтың кейбір мүшелері ерікті ұйымдар саласындағы жұмыс және жұмыспен қамтудың эмпириялық сұрақтарын анықтау үшін бірлескен іс-әрекеттерді зерттеді және қазіргі уақытта жаңа зерттеу траекториялары жасалуда, мысалы Ноттингемдегі адам құқына қатысты. Осы іс-шаралар барысында академиялық қызметкерлер, студенттер және қоғамдастық серіктестер қатысып, өзара тиімділік мақсатында бірлесіп жұмыс істеді.

Қазіргі пандемия біздің сыни қоғамдық әлеуметтануға қарым-қатынасымызды қайта қарауға мәжбүр етті. Біз мына сұрақтарға жауап іздеуден бастаймыз: Пандемия қоғамдағы теңсіздіктерді қалай күшейтіп отыр? Пандемиямен күресу үшін қандай шаралар қажет және оларды қалай негіздеуге болады? Қазіргі жағдайда жұмысымызды қалай жалғастыра аламыз? Ісіміздің бағыты мен мазмұнын өзгертуіміз керек пе? Бұл сұрақтарға жауап беру үшін бұрынғыша педагогикалық, зерттеушілік және тәжірибелік тұрғыдан қарауға тиіспіз. Осы мақаланы жазу сәтінде (2020, мамыр) Ұлыбритания үкіметі «окшаулану» режимін жеңілдете бастады. Қоғамдастықтағы серіктестерімізбен COVID-19 оларға және Ноттингемдегі осал қауымдастықтарға қалай

әсер еткендігі туралы әңгіме басталды. Болашаққа көз тіге отырып, біз қоғамдық әлеуметтанудың осал топты қорғайтын және қоғамның бірлескен әрекетін күшейте алатындай осы пандемияға қалай дұрысырақ қатынас жасауы керек еді деген сұраққа жауап туралы ойланамыз. Жоғары білім беру секторы қаржыландырудың жаппай қысқаруымен бетпе-бет келгендіктен, қазірдің өзінде зардап шеккендерден басқа, тұңғыйықтағы белгісіздік пен тұрақсыздықтың осы сәті Ұлыбританияның білім беру жүйесінде үстемдік ететін пайда логикасына қарсы тұру және қоғамда білім нені білдіретінін және жасайтындығын қайта қарастыру мүмкіндіктерін қалай ұсына алады деген сұрақты өзімізге қоямыз.

Қорытындылай келе, осы пандемиядан үлкен қоғамдастықтың мүшесі болу ниетімен шыққымыз келеді. Қазіргі «локдаун» нәтижесінде туындаған қорқыныш пен окшаулануға қарсы, біз сыни қоғамдық әлеуметтанушылар ретінде қоғам мен әлеуметтік қарым-қатынасты қалпына келтіру үшін қоғамды біркелкі орталықтандырылған жүйе ретінде қалпына келтіруді маңызды деп санаймыз. Әңгіме қалыпты жағдайға оралу туралы емес, өйткені кейбіреулер дұрыс атап өткендей, қалыпты жағдай да – проблеманың бір бөлігі. Керісінше, бұл жақсырақ жерге қарай жылжу туралы. Әлеуметтану және қоғамдық әлеуметтану бұған көмектесуі керек деп ойлаймыз. Осы себептерді ескере отырып, басқа әлеуметтанушы ғалымдар мен студенттерден олардың жұмыстары мен олардың ойлары туралы көбірек білгіміз келеді, бұл біздің арамызда қоғамдық әлеуметтанудың орнын бағалайтын және алға жылжытуға көмектесетін байланыстар орнатуға жетелейді деген үміттеміз. Егер Сіз осы сұқбаттасуға қатысқыңыз келсе, бізге хабарласыңыз. ■

Хаттарды Мишель Григолоға <michele.grigolo@ntu.ac.uk> және Крейг Ландиға <craig.lundy@ntu.ac.uk> жолдауға болады.

> Әлеуметтік қашықтықты сақтау: әлеуметтанудың өзектілігі

Сайед Фарид Алатаас, Сингапурдың Ұлттық университеті

Covid-19 пандемиясы кезінде арақашықтықты (табиғи) сақтау. Суретті түсірген: Мик Бейкер / flickr.com. Кейбір құқықтары қорғалған.

Бұл тақырып оқырманды әлеуметтанумен таныстыруға итермелейді. Дегенмен, осы түйткілді көтергенім үшін өзімді қолпаштау мақсатында бәрібір әлеуметтік қашықтықты сақтау мәселесіне, осы атаудың дұрыс емес екенін жариялау үшін назар аударамын. Бізге ахауалды түсіну үшін әлеуметтанудың не екенін білу қажет.

> Әлеуметтану деген не?

Осы пәннің негізін қалаған, жаңа заманға дейінгі ең атақты мұсылман ғалымдарының бірі Әбді әр-Рахман ибн Халдуннан (б.з.1332–1406 жылдары) бастасақ. Ол адам қоғамы туралы ғылым ('ilm al-ijtima' al-insani) деп атаған түбегейлі жаңа ғылымның іргетасын қалады. Бүгінгі күні әлеуметтану деп аталады. Шығу тегі венгерлік, ұлы неміс әлеуметтанушысы Карл Мангеймнің (1893-1947) айтуынша, қоғамның өзі адамдардың бірлесе өмір сүруінің саналуан қалыптарына жатады. Аталмыш қалыптар әлеуметтік байланыс, әлеуметтік қашықтық, оқшаулану, даралану, ынтымақтастық, бәсекелестік, еңбек бөлінісі және әлеуметтік интеграцияны қамти отырып, адамдарға қауымдастықтар мен қоғамдарға бірігетін әртүрлі типтегі ассоциациялар мен топтарда өмір сүруге және өзараықпалдастықта болуға мүмкіндік береді. Әлеуметтік мінез-құлық пен оқиғаларды түсінгіміз келсе, қоғамның

және топтық өмірдің табиғатын түсіну маңызды. Ибн Халдун бізге осы нәрсені ұғынуға көмектеседі.

Ақиқат пен жалғанды айыра алу үшін ибн Халдун Ыдырысид әулетінің өкілі, мароккалық билеуші Ыдырыс бин Ыдырыстың (803-828 жж) шыққан тегі туралы тарихи еңбектердегі пікірталастарды қоғамның табиғатын білу қажеттігін көрсетуге қолданды. Өсекшілер кіші Ыдырыс анасының Ыдырысидтердің қызметшісі Рашидпен ұятты қатынасынан дүниеге келді деп болжаған. Дегенмен, Ыдырыстың әкесі бербер тайпасында үйленіп, солармен бірге сақарада тұрғаны – белгілі дерек. Ибн Халдунның әлеуметтанулық көзқарасына сәйкес, сақарадағы өмірдің ерекшелігіне байланысты жұбайының көзіне шөп салу қауымдастықта құпия болуы тіпті мүмкін емес. Егер сақарадағы қоғам туралы, сақара көшпенділерінің тіршілігі және олардың өзараықпалдастығы әдістері, яғни әлеуметтік жағдайы туралы бірдеңе білсек, онда Ыдырыстың некесіз қатынастардан тууы неғайбыл деген қорытындыға келер едік.

Осылайша, әлеуметтану дегеніміз — әлеуметтіктің табиғатын және қоғамдастықтардың, қоғамның және өркениеттердің дамуындағы әлеуметтік факторлардың рөлін түсіну. Адамдардың өзараықпалдастығын, ынтымақтасуы мен қауымдасуын түсіндіру мақсатында

әлеуметтанулық идеялар академиялық ортаның шеңберінен жиі шығып отырады. Олармен қаруланған саясаткерлер аясын кеңейтті және әлемнің барлық елдерінде саясатты айқындауға ықпал етті.

> Раджаратнам мен Рональд Рейган Ибн Халдун туралы

Сингапурдың сыртқы істер министрі (1965-1980) және премьер-министрдің орынбасары (1980-1985), марқұм С.Раджаратнам (1915-2006) Сингапурдың жиырма бірінші ғасырдағы болашағы туралы толғанғанда Ибн Халдунның ойларына жүгінді.

1979 жылдың желтоқсанында сөйлеген сөзінде ол Макиавелли *virtu* деп санаған адамды кез келген жағдайдан шығуына көмектесетін мақтаныш, өжеттік, іскерлік, күш-қайрат және қатыпездік сияқты ізгіліктерге қоғам қалай қол жеткізеді және қалай қолдана алады деген мәселені көтерді. Қоғамды болашаққа итермелейтін экономикалық, әлеуметтік, мәдени, саяси және технологиялық күштер және оның алдындағы шарасыздық құрдымға алып келуі мүмкін болғандықтан *virtu* өте қажет еді. Раджаратнам көзқарастары иран революциясы тұсында қалыптасты, ол ислам өркениетінің дамуы мен құлдырауы туралы да ойлана бастады. Бұл жағдай оның досы, әлеуметтанушы Сайед Құсайын Алатастың кеңесімен Ибн Халдунның арабтар, берберлер мен басқа да халықтардың тарихына үш томдық кіріспесі *Al-Muqaddimah*-ты оқуға себеп болды.

Раджаратнамның ойынша, Ибн Халдунның негізгі тұжырымдамасы – тайпалар, ауылдар, алғашқы қауымдық қоныстар арасындағы ынтымақтастық сезімі, яғни қалада тұратындарға қарағанда, көшпелі қоғамды неғұрлым тұрақты, қатал, батыр және өзіне сенімді еткен – топтық *‘asabiyya*. Тап осы *‘asabiyya* көшпенділерге қалаларды жаулап алуға және жаңа әулеттерді құруға мүмкіндік берді. Раджаратнамның пайымы оны Ибн Халдунның *‘asabiyya*–сы Макиавеллидегі *virtu* деп болжауға итермеледі.

Раджаратнамның сөзінен кейін шамамен екі жылдан соң АҚШ президенті Рональд Рейган Ибн Халдунның мына бір белгілі пікірін келтірді: «Әулет билігінің бастапқы кезінде салық аз жарнаның есебінен көп табыс әкеліп тұрғанын білген абзал. Әулеттің ақырына қарай салық салу ірі жарнадан аз табыс әкеледі. Оның себебі, әулет дін жолымен (*supan*) жүргенде діни заңдар аясындағы қайырымдылық, жер салығы және жан басына салық сияқты салық түрлерін ғана жинайды.

Президент Рейган өз әкімшілігінің салық мөлшерін азайту арқылы ірі көлемдегі салық түсімін алуға мүмкіндік берген экономиканы дамуға ынталандыратын көптеген стратегиялық тұжырымдамалары негізделген ұсыныстың экономикалық теориясының көне өкілдерінің бірі деп Ибн Халдунды атайды. Ибн Халдунға сілтеме жасай отырып, Рейган: «Біз төмен көрсеткішке және ірі кіріске көшуге тырысамыз», – дейді.

Ибн Халдун бойынша, *‘asabiyya*–ның құлдырауы билеуші таптың арасындағы сән-салтанатқа деген құмарлықпен бірге салықтың неғұрлым жоғары көрсеткішіне алып келер еді. Билеуші элитаның сәнді және салтанатты өмір сүруді үйренуі салық пен салымдардың артуын талап ететін ұрпақтан ұрпаққа көшетін мәселені тудырады. Ақыр соңында өндірістік қызметті қысқартады немесе тоқтатады, нәтижесінде әулеттің әуелі өндірістік және қаржылық айналымындағы құлдырауына, ал соңында оны құрдымға кетіретін салықтық түсімді азайтатын деңгейге жетеді. Осы мәселе Раджаратнаманы да айналып өтпеді. Сингапур жиырма бірінші ғасырға аяқ басқандықтан және «әлемдік күштердің кінәмшіл ойыны – *fortuna* –дан» сәтті өтуі тиіс болғанда Макиавеллидің *virtu* немесе Ибн Халдунның *asabiyya*–сы қажетті деп санады.

> Дюркгейм және өзін-өзі өлтіруді зерттеу

Психология ақыл-ой мен жеке ар-ұят туралы ғылым болса, әлеуметтану – ұжымдық ар-ұятты әлеуметтік факт ретінде зерттейтін ғылым. Ұжымдық сана жалпы адамдарға тән және қоғамды бірлікте ұстап тұратын адамгершілік, діни және когнитивті пайымдар мен сезімдерден тұрады. Психологиялық сараптама нақты адамдарға бағытталса, әлеуметтанулық пайымдар топтық сипаттамалар негізінде жалпы топқа қатысты себептерді түсіндіреді. Эмиль Дюркгейм (1858-1917), заманауи әлеуметтану пәнінің негізін салушылардың бірі және әлеуметтанудың жеке пән ретінде қалыптасуына үлес қосты, әлеуметтанудың психологиядан айырмашылығын көрсету үшін өзін-өзі өлтіру құбылысын зерттеді.

Дюркгейм өзін-өзі өлтіруді маңызды әлеуметтік құбылысты зерттеу үшін ғана емес, сонымен бірге әдетте психологиялық талдау жеткілікті сияқты болып көрінетін жеке әрекетті түсіндіруде әлеуметтанудың белгілі рөлі бар екенін ғылыми қоғамдастыққа көрсетпекші ниетте еді.

Дюркгейм саналуан топтардағы өзін-өзі өлтірудің ерекшеліктерін түсіндіргісі келді. Егер барлық топтарда биологиялық және психологиялық факторлар тұрақты деп болжасақ, топтар арасындағы өзін-өзі өлтіру көрсеткіштерінің айырмашылықтары биологиялық және психологиялық факторлардан гөрі, әлеуметтанулық факторлармен байланысты. Басқа факторларды есептен шығара отырып, ол өзінің теориясын тәжірибеде дәлелдеді. Мысалы, нәсілді фактор деп санаған жоқ, себебі бір нәсілдің ішіндегі топтар арасындағы өзін-өзі өлтірудің деңгейі әртүрлі.

Әртүрлі халықтардың арасындағы өзін-өзі өлтіруді түсіндіру үшін Дюркгейм қолданған нақты әлеуметтік деректер – қоғамдағы немесе топтағы интеграция дәрежесі мен реттеу дәрежесі. Интеграция дәрежесі мен реттеу дәрежесінің айырмашылықтары өзін-өзі өлтірудің мынадай төрт типінің біріне сәйкес келеді: эгоистік өзін-өзі өлтіру, альтруистік өзін-өзі өлтіру, аномиялық өзін-өзі өлтіру және фаталистік өзін-өзі өлтіру.

Осы өзін-өзі өлтіру типтерінің екеуіне мысалдар қарастырайық. Эгоистік өзін-өзі өлтіру индивидтің топқа жеткілікті сіңісе алмауынан. Егер ұжымдық ар-ұят әлсіз болса және адамдар өзінің жеке мүдделерін ғана күйттесе, онда осы шексіз эгоизм өзіне қанағаттанбаушылық тудырады. Барлық қажеттіліктердің қанағаттандырылуы мүмкін емес, тіпті қанағаттандырылғандардың өзі одан да зор қажеттіліктерге және ақырында қанағаттанбаушылыққа, ал кейбіреулерді өзін-өзі өлтіруге жетелеуі мүмкін. Дегенмен, егер индивид отбасы немесе діни топ сияқты мықты интеграцияланған топта өмір сүрсе, онда олар орныққан ұжымдық ар-ұят қалыптастырады және өзін-өзі өлтіруге кедергі болады.

Альтруистік өзін-өзі өлтіру әлеуметтік интеграциялану тым күшті болған жағдайда орын алады. Оның белгілі мысалы – 1978 жылы Гайанадағы Джоунстаунда болған Джим Джонс ізбасарларының жаппай өзін-өзі өлтіруі. Әулиені пір тұтқандар ол үшін уды қуана ішті және балаларына да берді. Оларды өзін-өзі өлтіруге сендірді немесе мәжбүрледі, өйткені олар тығыз интеграцияланған қоғамның бөлігі еді және парызым деген түсінікте болды.

Байқағанымыздай, әлеуметтану әлеуметтікпен айналысады: адамдар арасындағы өзараықпалдастық, ынтымақтастық және қауымдастықтар, сонымен қатар олардың дамуындағы әлеуметтік факторлардың орны. Бұл бізге әлеуметтік дистанциялану туралы не айта алады?

> Бұл шынында әлеуметтік қашықтықты сақтау ма?

«Әлеуметтік қашықтықты сақтау» ұғымын қазіргі коронавирус пандемиясы кезінде естідік. Әлемдік денсаулық сақтау ұйымының нұсқауына сәйкес, әлеуметтік қашықтықты сақтауды ұстану «басқалармен өзінің арақашықтығы кем дегенде 1 метр (3 фут) болу» дегенді білдіреді. Көпшілігі мұны әлеуметтік қашықтықты сақтау, яғни үйден тыс жерде адамдардың арасында табиғи кеңістіктің болуы, олардың топтаспауы және бұқаралық жиындарға қатыспауын атайды.

Әлеуметтік қашықтықты сақтау деп отырғанымыз – шынтуайтына келгенде, табиғи арақашықтықты сақтау. Әлеуметтік қашықтықты сақтаудың көптеген анықтамасында оның табиғи қашықтықты сақтау екені анық көрсетілген. Бұл әлеуметтік пен табиғилық бір нәрсеге қатысты дегендей қате әсер туғызады.

Әлеуметтік қашықтық – әлеуметтанудағы маңызды ұғым. Ұғым ретінде қоғамдық денсаулық сақтау саласындағы салыстырмалы түрде – жаңа, бірақ әлеуметтануда екінші дүниежүзілік соғысқа дейін қолданылды. Бұл табиғи немесе кеңістіктік қашықтық деген сөз емес, алайда әлеуметтік пен табиғи ара қашықтық сәйкес келмейді дегенді де білдірмейді.

Әлеуметтік қашықтық табиғи қашықтық немесе жақындықтан тәуелсіз әлеуметтік контактінің жоқ екенін білдіреді. Әлеуметтік контакт отбасы мүшесі, әріптестес және достар сияқты бастапқы топтың адамдарымен көру және есту өзараәрекеттері енетін немесе енбейтін жиі және тылсым ассоциациялармен сипатталатын бастапқы болуы да мүмкін. Немесе әлеуметтік контактілер тобымызға енбейтін адамдармен сирегірек және алшақтау байланыстарды қамтитын жанама сипатта болуы да мүмкін. Қандай жағдай болмасын, әлеуметтік контакт – табиғи жақындықтың дәрежесіне тәуелсіз, индивидтер арасындағы әлеуметтік жақындық пен әлеуметтік қатынастар.

Екі адам табиғи қашықтықта, бірақ әлеуметтік жақын немесе интимдік әлеуметтік байланысы бар болуы мүмкін. Коронавирустың таралуын тоқтату үшін қабылданған шектеулерге байланысты ұлттық шекаралармен бөлінген жұп әлеуметтік желілер арқылы бір-бірімен кездескенде әлеуметтік қашықтықты сақтау принципін ұстанбайды. Табиғи қашықтыққа қарамастан, олардың арасындағы әлеуметтік контакт өте тығыз.

Екінші жағынан, әлеуметтік контактісіз де табиғи жақындық болуы мүмкін. Бұл жағдайда табиғи жақындық әлеуметтік қашықтықпен қатар тұрады. Жүргінші жолағынан өтіп бара жатырған екі адамды мысалға алайық. Олар бейтаныс, бірақ табиғи жақын. Олардың әрекеттері бір-біріне бағытталмаған және араларында әлеуметтік контакт жоқ. Тағы бір мысал – азық-түлік дүкенінен зат сатып алу. Табиғи жақындық бар, алайда әлеуметтік контакт қысқа уақыттағы төлеммен шектеледі.

Пандемия уақытында біз әлеуметтік емес, табиғи қашықтықты сақтауды ынталандырып, қамтамасыз етуіміз қажет. Коронавирустың таралуын шектеу үшін тек табиғи қашықтықты сақтау керек. Осы табиғи қашықтықты сақтау және табиғи жақын қарым-қатынас жасау мүмкіндігі болмауына сәйкес біз әлеуметтік қашықтықты сақтауды емес, әлеуметтік контактінің басқа формаларын дамытуымыз тиіс.

Біз не нәрсені тілге тиек етіп отырғанымыз туралы терең ойланып, пікір алысатын уақыт жетті. Табиғи қашықтықты сақтау мен әлеуметтік контакт туралы және бір-бірімізбен берпе-бет көріспеуді қолдағанымызбен, әлеуметтік жақындығымызды қалай күшейту керек екені жайында ойланғанымыз абзал. ■

Хаттарды Сайед Фарид Алатакқа <alatas@nus.edu.sg> жолдауға болады.

1. "Raja takes a look at the past and the future," *The Straits Times*, December 21, 1979.
2. Robert D. McFadden, "Reagan cites Islamic scholar," *The New York Times*, October 2, 1981.

> Заманауи үнді

әлеуметтануының негізін қалаушы

Мир Сухеел Расул, Кашмир университеті, Үндістан

Йогендра Сингх 2018 жылы.

Йогендра Сингх (1932-2020) постколониялық Үндістандағы әйгілі әлеуметтанушылардың бірі еді. Сингх үнді әлеуметтануындағы әлеуметтік жіктелу, әлеуметтік өзгерістер/сабақтастық, үнді әлеуметтануы, модернизация және мәдени өзгерістер сияқты концепциялар бойынша жаңашыл жұмысының арқасында зияткерлік және академиялық ортада аса танымал тұлға болды. Оның жазбалары кең көлемді саналуан тақырыптар мен көзқарастарды қамтыды, себебі ол бір тақырыптан екіншісіне зор қызығушылықпен жеңіл өтіп отыратын.

Профессор Сингх Indian society-да заманауилық пен дәстүрді зерттеп, сараптау бағанын жүргізді. Жұмыстарының басым бөлігі заманауилыққа, дәстүрлерге және әлеуметтік жіктелуге арналды. [Үнді қоғамын](#) түсіну және талдау үшін кешенді

әдісті қолданды. 1973 жылғы атақты және теңдессіз туындысы [Modernization of Indian Tradition](#) [«Үнді дәстүрінің модернизациясы»] үнді әлеуметтануы үшін жаңа көкжиектерді ашты. Оның қоржынында он монография мен кітап, соның ішінде The Image of Man [Адам бейнесі] (1983), [Ideology and Theory in Indian Socio-logy](#) [Үнді әлеуметтануындағы идеология мен теория] (2004), Social Sciences: Communication, Anthropology, and Sociology [Әлеуметтік ғылымдар: коммуникация, антропология және әлеуметтану] (2010) және ақпарат пен әлеуметтанудың түйіскен тұсында көрініс беретін белгілер мен байланыстың сигнификациясын мұқият талдаған редакцияланған топтама (2010) бар.

Профессор Сингх бұлжымас көзқарастағы адам еді, ол басқаша ойлайтындарды құрметтеді және ашық диалогты әлеуметтанулық дискурстың әдісі ретінде қолданды. Тіпті пандемия кезінде бар ынтасы постиндустриялық қоғамдардағы дағдарыс сценарийін деконструкциялау мақсатында әлеуметтанулық парадигмаларды да қайта пайымдауға ауған болатын. Сингх бүкіл жан-тәнімен реалист еді және теориялардың эмпириялық негізіне сенді, сондықтан пәндік аясы тар топтастырудың регламентациясынан жоғары тұрған «әлеуметтік зерттеуші» деп жиі атайтын. [Sociological Bulletin](#) –дегі мақаласының бірінде объективтілік пен реализмге үндей отырып, білім әлеуметтануының маңызын баса айтты. Халықаралық «эталондық үлгіден» бас тартуды жақтады және [әлеуметтанудың алдында тұрған мәселелердің](#) толық және дәл тізбесін жасады. Ол «әлеуметтік кеңістіктің» объективті экзистенциялық және тарихи ерекшеліктерін анықтауға және құжаттауға мүмкіндік берген алаңдық зерттеулердің маңызын көрсетті. Білім мен ғылымды демократияландырудың нағыз жақтасы еді. Ол үнді қоғамының құрылымдық және мәдени қырларын зерттеу үшін интеграцияланған үлгісін жасады. Нақты кеңістіктік контексті зерттеу үшін белгілі бір ұстанымды қалыптастыру керек деп санады. Өз сұқбаттарының бірінде оңшыл ұлтшылдықтың [ершуі орта таптың мазасыздануының](#) артуымен үндестікте екенін сипаттайды және гипер-ұлтшылдық саясаттың осы түрінен «қуат алатын қауіптің» алдын алу үшін білім беру саласын жетілдіруді ұсынды.

Йогендра Сингх үнді әлеуметтануының «ауылдық зерттеулер» айналасындағы өзіндік дискурсты тақырыптық тұрғыда қалай дамытқанын және 1950-1980 жылдар аралығында концептілердің индогенденуімен қалай күрескенін суреттеп берді. Әлеуметтанудағы басты бағыттар әлі де америкалық функционализмге сүйенетін, сондай-ақ диалектикалық-материалистік те тән болды; екі бағыттың да дамуы үнді әлеуметтануының қалыптасуында маңызды рөл атқарды. Сингх жаһандық әлеуметтанудағы универсал дискурстарды анықтау және өңдеу мен үнді тарихымен, мәдени ерекшелігіне және әлеуметтік-экономикалық дамудың мақсаттарына лайықталған концепциялардың индогенденуі арасындағы күресті қоса алғанда, үнді әлеуметтануы одан әрі бейімделуге және өзгерістерге аса қабілетті дегенге нық сенімде еді. Оның пайымдары батыс әлеуметтануының тұжырымдарын импорттаумен қатар үнді әлеуметтануы өзіндік ерекше дискурсты айқындағанына қатысты көзімізді ашты.

Көзі тірісінде профессор Сингх бірнеше мәртебелі ұйым мен мекеменің мүшесі болды. Ол – Джавахарлал Неру Университеті (JNU). Әлеуметтік ғылымдар мектебіндегі Әлеуметтік жүйелерді зерттеу орталығының бас сәулетшісі және негізін қалаушының бірі. Қарапайым мінезі мен зияткерлік адалдығының арқасында академиялық иерархияның жоғары қабатына көтерілуге байланысты да ешқашан аса мансапқұмар болған емес. Оның мүдделері саясидан гөрі, академиялыққа жақын болғаны академиялық мансабының өне бойында айналысқан шығармаларынан байқалады.

Өртүрлі үнді институттарындағы оқытушылық және әлеуметтанулық курстардың жобасын даярлаумен қатар өзінің көптеген шәкірттері мен әріптес-зерттеушілерге қоғамды түсінудің дәйекті және шешуші жолдарының құндылығын көрсете алды. Ұлғайған шағында да ол ғылыми және педагогикалық қызметпен барлық күш-қайратымен құлшына жанын салып айналысты.

Профессор Сингхтың ой толғаулары мен еңбектері заманауи әлеуметтану мен үнді қоғамына ұзақ уақыт ықпал етті. Өзінің ұстанымдарын ашық білдірді және пікірлердің бұлыңғыр тұстарына сенбеді. Өз өмірінен түбегейлі өзгерген қоғамды көруді қалай отырып, жеке әрекеттер мен қатынастарды айқындайтын нақты әлеуметтік деректер мен әлеуметтік өмірді зерттеуге болатынына сенді. Үнді қоғамына тән негізгі түйткілдерді терең және мұқият зерттеуді іске асырды. Заманауи әлем үшін еңбектерінің көбі – бастапқы жазылған кезіндегідей, әлі де өзекті әрі пайдалы.

Оның өлімі Үндістанды үнді әлеуметтануының бағытын өзгертудегі және модернизациялаудағы үлесі мен жігерін жоққа шығаруға болмайтын көреген әлеуметтанушыдан айырды. Мұқалмас мұрасы студенттердің жүрегі мен зердесінде қоғам түйткілдерін зерттеу рухы мен талмай талдауды дамыта отырып, терең із қалдырды. Әлеуметтанушы, ұстаз, философ және теңдессіз зияткер тұлға ретінде оны үнемі жадымызда сақтаймыз. ■

Хаттарды Мир Сухеел Расулға <mirsuhailscholar@gmail.com> жолдауға болады.

> Радикалдымен (ре)интеграциялану қажеттілігі туралы

С.А. Хамед Хоссейни, Ньюкасл университеті, Аустралия

Өзгерістегі қарсылықты өрістету үшін активизм мен трансформациялық ғылымның арасындағы интеграцияны іздеуге мүдделіміз. Хамед Хоссейнидің қолынан шыққан.

С ОVID-19 алпауыт импlosionларды тоқтату үшін түбегейлі өзгерістер мүмкін екенін ғана емес, олардан құтыла алмайтынымызды да көрсетті. Ұжымдық «игілік» гедонистік игіліктен үстем болған кезеңдегі баяу даму мен тоқырау жағдайында өмір сүре отырып, бұрынғы қалыпты жағдайымызға оралуымыз мүмкін еместігін түсінеміз. «Балама жоқ» капиталистік аңызының ажал құшқан когнитивті вирусынан санамызды оқшаулайтын уақыт жетті. Өте ауыр болатындығына қарамастан, оқшаулану біз қайда екендігіміз, біз осыған қалай жеткендігіміз, постпандемиялық әлемді қалыптастыру үшін шығармашылық қиялымыз бен саяси әрекетімізді біріктіру үшін не істей алатындығымыз туралы ой қозғауға болатын сәттерді ұсынады.

> Біз қайдамыз?

Қысқасы, жаһандық радикалды, жан-жақты әрекеттердің болмауы, бізді – адамдарды толық өркениеттік күйреу жолына алып барады. Коллапс, ең алдымен, каскадты өзара байланысты апатты оқиғалар: аймақтық климаттық апаттар, жаһандық пандемиялар, экономикалық құлдырау, жаппай орын ауыстыру мен толқуларға алып келетін күрделі азық-түлік, су және энергетикалық дағдарыстары, жаһандық шиеленістер мен азаматтық соғыстар, ауыр климаттық апаттар және биоәртүрліліктің қазіргі құлдырауын жеделдету – иірімі болып отыр.

> Біз осыған қалай жеттік?

Қысқасы, соңғы онжылдықтарда заманауи капитализммен шырмала байланысқан еуропалық отаршылдықтан туындаған «өркениеттің» ерекше қалыбы толық жаһандық үстемдікке ие болды. Осы әлемдік өркениет жүйесі: (1) құнның түпкілікті көзі ретінде еңбекті алмастыратын капиталға; (2) көміртегі-қазба отын немесе кеңірек айтқанда, экстрактивизмге; (3) әлеуметтік-экологиялық қатынастарды үздіксіз коммодификациялау және бүкіл әлем бойынша тұтынушылық мәдениетті үнемі алға жылжыту арқылы қамтамасыз етілетін көпғасырлық

жаппай иемдену негізінде мәжбүрлі экономикалық өсуге; (4) колониялыққа, яғни сектораралық иерархиялардың тұтастығын сақтау үшін қажетті билік қатынастары мен эпистемалардың жалғасып жатқан жіктелуі; және, соңында, (5) монополистік қаржылық капиталдың өсуімен, қадағалау, мәлімет жинақтау, био- және нейротехнология және соғыс саласындағы корпорациялық-мемлекеттік мүдделермен қуаттанған жемқор саясатқа іргелі тәуелділігімен сипатталады. Жоғарыда аталған бес ішкі сипаттаманы 5К деп атайық.

Жүйе дағдарысқа бейім, себебі 5К планета мүмкіндіктерінің шексіз кеңеюін талап етеді. Жердің биологиялық сыйымдылығынан өтіп үлердік, енді жақын болашақта осы қабілетті сақтап қалатын заманауи технологиялық шешімдер болмағандықтан, заманауи өркениет үстемдігінің дәл осындай сипаттамалары қазір оның жойылуына үлес қосуда.

> Декарбонизация жеткіліксіз

Жоғарыда аталған тәуелділіктердің кез-келгенін, қалғандарына қарсы шықпай-ақ тоқтату, сәтсіздікке ұшырайды. Прогресшіл институттар насихаттайтын ең танымал шешім – декарбонизацияны мысал ретінде алайық. Қалпына келетін энергия көздерін пайдаланатын жаңа технологиялар елеулі әлеуметтік-саяси және экономикалық кедергілерге тап болады. Олардың прогрессия жылдамдығы планетаны құтқару үшін тым баяу. Ең маңыздысы, оларды билеуші тап қабаттары капитал гегемониясын кеңейтудің әлеуетті құралы ретінде қабылдайды.

Көміртектен кейінгі деп аталатын саясат қалған 5С тоқтатудың орнына, жүйенің оларға тәуелділігін күшейтеді. Технологиялық төңкерістерге негізделген және олар өз үлестерін қосатын негізгі әлеуметтік-экономикалық және биосаяси құрылымдар көпшілік маңызды өзгерістерді иеленуі және басқаруы үшін үлкен сынақтан өтуі қажет. Бұл тек (1) декарбонизацияны ғана емес, сонымен қатар (2) декапитализацияны, (3) де-өсуді, (4) отарсыздандуды және (5) әлеуметтік институттарды терең демократияландыруды қажет етеді; яғни ұйымдасқан өмірді сақтау үшін жаһандық күрестің 5D-і (ағылшынша). Осылайша, декарбонизация, егер ол ақылға сыйымды шешім ретінде қабылданса, басқа маңызды Ds-тан назарды өзіне аудартуы қызметін атқарады.

> Біз – белсенді ғалымдар, не істей аламыз?

Жаһандық дағдарыстарды шешуге редукциялық әдістің көзге түсетін формасы – жақында қайта жанданған саяси технократия. Ол сәтсіздікке ұшыраған сайын, соғұрлым авторитарлық болып барады. Университеттер инновациялар мен озық білімнің ошағы бола отырып, қазіргі қатаң үнемдеу кезеңінде олардың негізгі

қолдау көзі болатын корпорациялық индустрияға және іскери серіктестерге қатысты дербестігін жоғалтуда. Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар (ГӘҒ) сәйкестену дағдарысына тап болды. Ол ГӘҒ өзінің жоғалған тарихи мақсатын қалпына келтіре алатын редукциялық емес дискурсты табуы қажет. «Радикалды трансформациялық ғылым» прогресшіл баламалар үшін практикаларды босатуға бағытталуы мақсатымен қайта ойлап табылуы керек (The Routledge Handbook of Transformative Global Studies [Трансформациялық жаһандық зерттеулердің Рутледж нұсқаулығы] авторлары көрсеткендей).

Тиімсіз технократтық шешімдерге жауап ретінде біз жақында формалардың кең ауқымында маңызды жүйелі өзгерістерге ұмтылатын өзін-өзі ынталандырған ұжымдық шығармашылық пен көпшілік жобалардың жарылысына куә болдық. Терең өркениеттік өзгерістің тарихи қажеттілігін 5D қозғалыстарының артуы жақсы түсіндіреді.

2020 жылдарды «мүмкін еместі талап ету» енді қалыптасып жатқан революциялық күштердің жалғыз «шынайы» нұсқасына айналған және адамзат тарихындағы ең сындарлы ғасырдағы ең өзекті онжылдық деп санауға болады. Экономикалық және экобиологиялық дағдарыстардың күшеюімен сипатталатын қазіргі конъюнктура, бұрын-соңды болмаған наразылыққа айналуы әбден мүмкін. Біздің дәуірде біз теория мен шындық арасындағы ауытқуларды жергілікті радикалды күштерден түсінік алмай шешуге болмайтын дәрежеге жеттік.

Алайда, бұл күштер алуан түрлі, құрылымданбаған және қарқынды дамып келеді, сондықтан оларды түсіну қиынға соғады. Таяуда ғана, пандемия туындатқан оқшаулану мен баяулаудың арқасында көпшілікпен онлайн өзара әрекеттестікте болу арқылы осы трансформациялық күштердің «көлеңкеден шығуының» теңдессіз мүмкіндігі орын алды. 5D ландшафтының азат ету әлеуетіне қарамастан, өкінішке орай, бұл ГӘҒ-да маргиналды тақырып болып қалуда.

> Ортақ білімді бірлесіп құру қажеттілігі

5D-мен өзара әрекеттесуімізде кездесетін ең таңқаларлық мәселе – қалыптасып жатқан баламалар ландшафты туралы инклюзивті, бірақ динамикалық білімді «бірлесіп дамыту»; бұл өз кезегінде осы трансформациялық акторлар мен практикалардың мүмкіндіктерін кеңейтетін және ғылымды қайта құрушы ретінде қайта ашуға көмектесетін білім. Дағдарыстардың күшеюі автоматты түрде жаһандық сол жақтағы өнімсіз алауыздықтың күйреуіне алып келеді деп айтуға негіз жоқ. 5D-дің сансыз формалары арасындағы кездейсоқ өзара әрекеттесу нарығынан планеталық өмірді жоймас бұрын капитализмді тоқтататын жаңа парадигма

қандай да бір сиқырлы жолмен пайда болады деп күту көрінбейтін қолдар туралы неоклассикалық мифке және тамшылатып тесіп шығатын ертегіге ұқсайды.

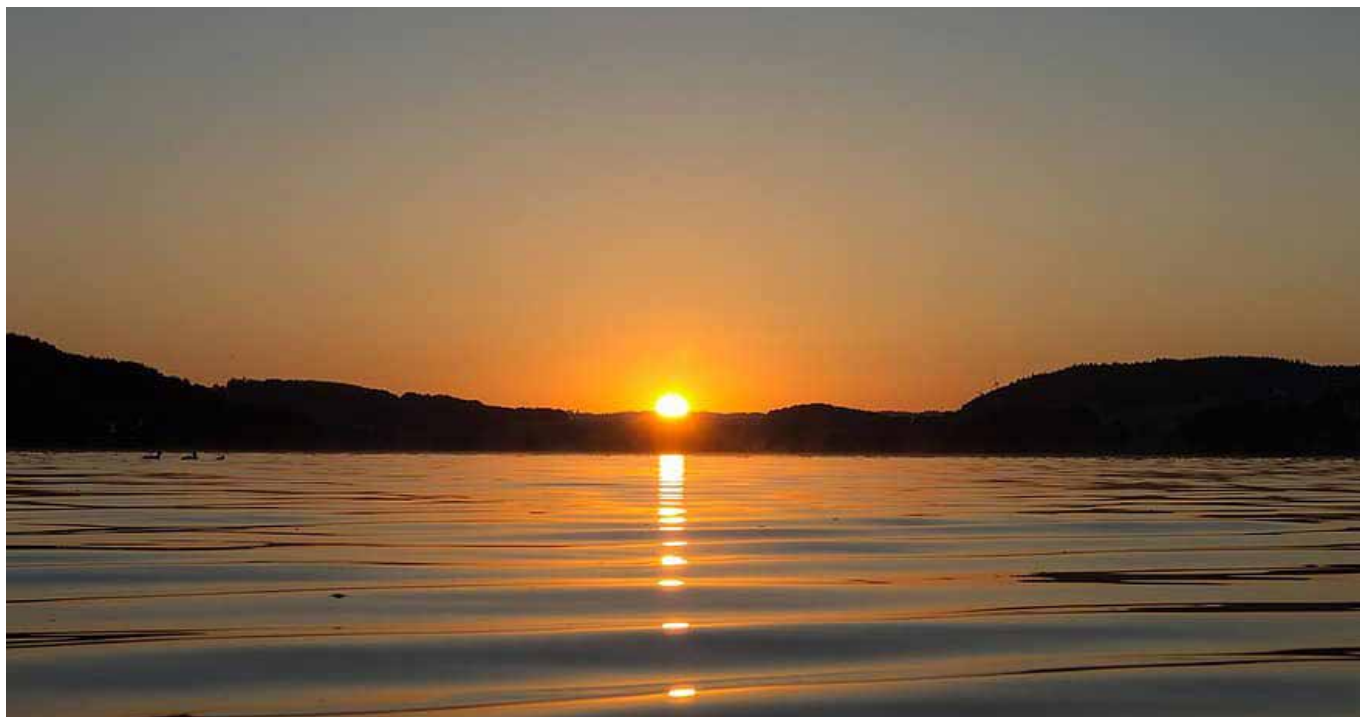
Қауымдастықтар мүдделеріне, құқықтары мен қажеттіліктеріне капиталдың пайдасы үшін нұқсан келтірілетін қазіргі жағдайда, тұрақты, өзін-өзі қамтамасыз ететін, әділ және демократиялық болашақты құруға бағытталған прогресшіл әлеуметтік-саяси күштер

үшін білімнің капиталистік шектеулеріне қарсы тұру және қалпына келтіру өте маңызды болып қала береді. ГӘФ-дағы технократтық менталитетке бағынбай, әлеуметтік информатикадағы соңғы әдіснамалық жетістіктерді жергілікті жерлерде азат ету практикаларының мүмкіндіктерін кеңейту үшін саналы түрде қолдануға болады. Big data күшін, 5С-ден кейінгі эко-өркениеттерге инклюзивті көшуді бағыттау және ынталандыру үшін, көпшілік қозғалыстарымен бірлесіп «ортақ білімді» құруға пайдалануға болады. ■

Хаттарды С.А. Хамед Хоссейниге <hamed.hosseini@newcastle.edu.au> жолдауға болады.

> «Кояанискатси»-дан тыс: өркениетті қайта ұғыну

Барри Гиллс, Хельсинки университеті, Финляндия

Өркениетіміздегі билік пен әлеуметтік ұйымның үстем қалыптары қайта терең зерделенуі және болашағымызда түбегейлі өзгеруі шарт.

Соңғы уақытта кең тараған және әлемдік тәртіп пен өркениеттің қазіргі қалыбы адамзат пен «табиғатты» ұлы дағдарысқа алып келгенін түсінетінімізді және өзегімізді трансформациялау үшін радикалды әрекет ету қажеттігімізді білдіретін пікірлерде заманауи дағдарысқа жаңа көзқарастар қалыптасып жатыр. Үш К-ның үйлесімділігі немесе «үшжақты дағдарыс» – климат, капитализм және COVID-19 – осы дағдарыстың іргелі себептерін жоюға импульс берді.

> Кояанискатси заманындағы өмір

Солтүстік Американың хопи халқында қазіргі жағдайымызға тікелей қатысты маңызды аңыз бар: «Кояанискатси» туралы аңыз әдетте «тепе-теңдіктен тыс өмір», «болмауы керек өмір формасы» немесе «ессіз өмір» деп аударылады. Аңызда адамдар – барлық тіршіліктің қамқоршысы және мақсатымыз – өмірдің барлық формалары арасындағы теппе-теңдікті сақтау. Ол үшін тіршіліктің барлық басқа түрлерімен үйлесімділікті қамтамасыз ететін өмір салтын ұстануымыз қажет. Алайда, Кояанискатсиде адамдар «есінен айрылады» және

іс-әрекеттерінің нәтижесінде жойылу тұңғыығына қарай мақсатсыз жүгіруде. Осындай мәдениет тіршіліктің іргелі бірлігі мен өзара байланысына назар аудармайды. Ол бүкіл тіршіліктің қасиеттілігін ұмытады. Өзінің шынайы мақсатын және адамның тіршіліктің басқа түрлерімен терең өзара тәуелділігін ұмытады. Оның әрекеттері «мағынасыз» әрі жойқын. Тек шынайы түбегейлі рухани ояну мен мәдени және материалдық жаңару ғана осындай мәдениеттің бағытын өзгерте алады, сондай-ақ оны және тіршіліктің басқа формаларын Кояанискатси салдары болатын алпауыт қауіп мен жойылудан құтқарады.

Кояанискатси заманында өмір сүріп жатырмыз. «Прогресс», «заманауилық», «даму» және «жаһандану» сияқты тоталитарлық ұғымдарға алдандық. Олар жарқын болашақты уәде етті. Материалдық игілікке, денсаулық, қауіпсіздік пен еркіндіктің болашағына уәде берді. Алайда, ақиқат – олардың қазіргі жаһандық дағдарысқа алып келген тарихи процестерді бүркемелегендігінде.

«Өркениеттердің құлдырауын» және адамзатқа төніп тұрған «экзистенциялық қауіптер мен сын-көтерлерді» зерттеу қазіргі кезде академиялық тұрғыдан

>>

заңдастырылып, «танымал» да бола бастады. Бұл құбылыс қазіргі жағдайдың симптоматикалық көрінісі: яғни «ұлы имплозияны», «әлемдік жүйенің дағдарысын», өркениетіміздің үстем формасының «жалпы дағдарысын» бастан өткеріп жатырмыз. Өркениеттің «құлдырауына» қауіп төндіретін «жалпы дағдарыстың», «ұлы күйреудің» көптеген себептерін анықтауға болады. Климаттың өзгеруі – әрине, осы үлкен дағдарыстың негізгі себебі, бірақ жалғыз векторы емес және көп жағдайда климаттың өзгеруінің өзі әлдеқайда іргелі, терең және ұзақ мерзімді тарихи процестердің салдары. Үлкен дағдарысты тудырған тарихи процестерге байлықтың шамадан тыс шоғырлануы (олигархизация); еңбек пен «табиғатты» қанау (яғни, адам еңбегі мен табиғи әлемнен құндылықты шамадан тыс алу, осылайша жүйелік энтропияны арттыру); артық капитал мен байлықтың паразиттік және жыртқыш жинақталуы және әлеуметтік пайдалы және өндірістік инфрақұрылымға «инвестиция жасамау»; және коммерциализацияға, маркетингизацияға және «экономикалық өсімге» жүйелі логика/тәуелділік жатады.

Академиялық пән ретінде доминант экономикамыз нақты тәжірибе сияқты экономиканың қандай да болмасын түпкілікті биофизикалық негізі немесе шектеуі жоқ деген жаңсақтықты қалыптастырды. Қоршаған орта немесе табиғи ортаның экономикасы – негізгі экономиканың қосалқы саласы ғана, қазіргі кезде үстем экономикалық жүйе туғызып отырған экологиялық мәселелердің бәрі бірінші кезекте технологиялық инновациялардың және нарықтық принциптер мен тетіктер көмегімен болашақта шешіледі деп есептеледі.

Осы шектеулі және панглосстық көзқарас жақындап қалған климаттық және экологиялық апатты болдырмау үшін қажетті түбегейлі өзгерістерге қатысты әлемдегі ең ықпалды экономикалық және саяси акторлардың бітпейтін төзімділігін, шабандығын және жайбарақаттылығын туғызды.

Аталмыш панглосстық көзқарас және «нарыққа» табыну дәуірдің басты сеніміне айналды және бүкіл әлемде оларды «неолиберализм», «жаһандану» және тіпті «дамудың» жаһандық гегемондық идеяларының өзекті элементіне айналды деп қабылдайды және қолданады. Дағдарыс, ол – күйреу. Дағдарыс жүйеге сызат түскенінен хабардар етеді. Бүгінгі әлемдегі дағдарыс адамзатқа экзистенциялық қауіп төнгенінің жаршысы: өркениеттің, жаһандану шексіз табысқа жеткізген өркениетіміздің «құлдырауы» немесе тіпті күйреуі.

> Коянискатсиалсо шешімдерді мойындайды

Шешім қандай? Коянискатси жұмбағымыздың жауабын біледі. Бізге өркениетімізді, бүкіл мәдениетімізді, руханиды да, материалдықты да «түбірінен қайта жаңғырту» қажет, бұл – мен 2020 жылы Globalizations -де[Жаһанданулар] жарияланған мақаламда егжей-тегжейлі талданған түсінік. Бізге «өркениетті қайта зерделеу» керек. Өркениетіміздегі билік пен әлеуметтік ұйымның үстем үлгілерін құрайтын іргелі қалыптары: айталық, мемлекет, астана немесе қала болашақта қайтадан терең зерделеніп, түбегейлі өзгеруі тиіс.

Адамзат өзінің тіршілік шырмауығына шырмалғанын қабылдауы қажет және шынтуайтына келгенде, өмірдің біртұтас жаһандық жүйесі ғаламдық шекаралардың, жер жүйесі динамикасын, биофизикалық негіздер мен биофизикалық шектердің, экологиялық және климаттық шектік мәндер және шешуші сәттердің нақты екенін толығымен мойындауы тиіс. Болашақ бағытымыз Жер бетіндегі тіршіліктің шексіз және таңқаларлық саналуандығын «ұлық жаңғырту» болуы шарт.

Осылайша, осыған дейін материалдық өмірімізде үстем болған әмбебап коммодификация, маркетингизация және экономикалық өсімнің жауыр болған идеяларының «ұлы шегінісінен» тұруы тиіс. Материалдық та, әлеуметтік те әлемнің «қайта бірігуі» өркениеттің ұлы трансформациясының өзегі болмақ. Отандық та, жаһандық та Әлем жаңарған және қайта зерделенген өркениеттің маңызды бөлшегіне айналады. Империализм, колониализм, неоколониализм, нәсілшілдік және патриархаттық билік «ас та төк» болған соңғы бірнеше ғасырдағы қараңғылық дәуірі енді аяқталуы керек.

Тарих кейінірек жазылады, бірақ болашақ қазір жазылуда. Қазіргі жүйелік дағдарыс аясында туған жаңа көзқарас, шынына келгенде, көне көзқараспен ұштасады. Жоғалтып алған COVID-19 дейінгі «қалыпты» ахуалды мәңгі жадыда сақтау идеясы - жәй ғана қиял. «Кәдімгі бизнеске» оралу идеясы – сөзсіз апатқа жетелейтін идея. Болашақтағы апатты болдырмау үшін өркениетіміздің негізгі формаларын түбегейлі өзгерту ғана жеткілікті. Көптеген, көптеген және тағы да көптеген адамдарды өзгертетін тәжірибе ғана бірлесе тіршілік етудің – жалғыз нақты серті және үкіленген үміті. Енді ешқандай ақталу және шегіну де мүмкін емес. ■

Хаттарды Барри Гилске <bkeithgills@gmail.com> жолдауға болады.

> Растафари

және Вест-Индияны жаңғырту

Скотт Тимке, Вест-Индия университеті, Сент-Августин, Тринидад және Тобаго, мен **Шелен Гомес**, Вест-Индия университеті, Сент-Августин, Тринидад және Тобаго, ХӘҚ көші-қон әлеуметтануы бойынша зерттеу комитетінің мүшесі (ЗКЗ1)

Шашаманда растафари бар екенін білдіретін белгі, Эфиопия, 2009 ж. Суретті түсірген: Шелен Гомес.

1 930 жылы растафари Меконненнің Аса Мәртебелі император Хайле Селассие I ретінде таққа отыруы, ішінара Эфиопия өміріндегі жаңа дәуірді тойлап жатқан мақтаныштың кинематографиялық көрінісі болды. 12,500 шақырым жерде Кариб алабында Британдық монархия билігіне бағынышты кедей кара ямайкалықтар спектакльдің кинохроникадан түсірілген суреттерін тамашалады. Олар алғаш рет Қара патшаны көрген еді.

Мұрағаттық жазбалар көп ұзамай ямайкалықтар Эфиопия туралы мүмкіндігінше көбірек білуге ұмтылып, ақпарат алмасқанын, газет-журнал оқығанын көрсетеді. Африканың осы күшті символизмін Маркус Гарви *The Coronation of the King and Queen of Africa* [Африка патшасы мен патшайымының таққа отыруы] пьесасында қамтыды. Күту көзқарасы нәсілдік капитализмнің қасіреттеріне табиғи жауап болды.

> «Заманауилық контрмәдениеті»

Капитализм тарихы Қаралар тәжірибесі тұрғысынан жазылғанда мүлдем басқаша көрінеді. Растафарилер толыққанды және сыннан тыс болмаса да, олар Пол Гилройдың «заманауилық контрмәдениеті» деп атаған нәрсені білдіреді. Тринидадтық С.Л.Р.Джеймс пен Клаудия Джонс еуропалық капитализмнің өсімінде Вест-Индияның орталық рөлін егжей-тегжейлі суреттеу үшін заманауилықтың ортодокстық талдауын өзгертті; сонымен қатар Растафари эмансипациялық жобаларды әрдайым халықтық ұғымдарға айналдыру тенденциясын сипаттайды. Бұл – әлеуметтік өзгерістер мен дамуды институттар немесе мемлекет басқаратын жобалар жақсы ынталандырады деген идеяның инверсиясы.

Шынында да, растафари космологиясы – жаңа өмір салтын елестеткен бағынышты субъектілердің кейіннен қалай күрескенінің жақсы мысалы. Осылайша, Кариб алабы мен растафариге негізделген Кариб этнографиясы мен әлеуметтік теорияның эволюциясына ұзақ уақыт ықпал еткен қиялдағы қайта ойлау осы ғасырда деколониялық әлеуметтануды шабыттандыруға көмектесе алады.

>>

> Деколониялық әлеуметтану элементтері

Пәнді өзгертуге болатындығын көрсету үшін адамдардың қозғалысынан бастайық. 2008-2015 жылдар аралығындағы постколониялық Вест-Индияның әлеуметтік теоретиктерімен бірге далалық зерттеулер кезінде жиналған мәліметтерді біріктіру арқылы растафаридің рухани практикаларын олардың жағдайлары мен күнделікті өміріне әлеуметтанулық түсініктеме беруге тырысқан тума интеллектуалдардың өнімі деп түсіндік. Шынында, Уолтер Родни постколониялық Ямайкада «тамырланған» растафариден байқағандай, растафари «космополитикасы» әлеуметтік әлемнің бай сипаттамасын ұсынады.

XX ғасырдың екінші жартысында Кариб алабынан Эфиопиядағы Шашаманеге ұйымдасқан растафари толқындары қоныс аударды. Хайле Селассие I диаспорадағы африкалықтарға арнап берген жерге қоныс аударған бұл қалалық қауымдастық панафрикалық әлеуметтік қиялды қалай жүзеге асыруға болатындығы туралы күшті саяси мәлімдеме ұсынды. Растафари үшін Эфиопия – адамзаттың кіндігі, сонымен қатар Сионның діни және қасиетті орны. Сәйкесінше, қоныс аудару «репатриация» деп аталды, бұл жаңғырту және олардың шарттарына сәйкес әлеуметтік өзгерістердің күн тәртібін білдірді.

Осы қасиетті орынды ескере отырып, растафари Шашаманеге қажылық жасауды жалғастыруда және жергілікті қоғамдастыққа басқа түрде қаржылай қолдау көрсетуде. Қолдау Эфиопиядағы растафари құндылықтарының өмір сүруі, әлеуметтік жақсаруы және көбеюі үшін, сондай-ақ діни қауымдастықтың идентификациясын нығайту үшін өте маңызды. Қадір-қасиетті қалпына келтіру және оның жаратушымен байланысы отарлау кезіндегі қанаудың ұзақ тәжірибесіндегі сұмдықтардан кейін жүзеге асырылуда. «Капитализм мен отаршылдықтың» осы байланысы Лондон метрополиясы емес, Кингстоннан Шашаманеге көшкен адамдар көзқарасы тұрғысынан жазылған.

> Растафари «космополитикасы»

Растафари Эфиопияны христиан дінінің ежелден келе жатқан басты бекеті деп қабылдап қана қоймай, оны еуропалық державалар ресми түрде ешқашан отарламаған Африка аумағы деп есептейді. Африканың мәдени қарсылық формасы ретінде қалыптасқан идеализациясына сүйене отырып, растафари Император Хайле Селассие I Құдай деп сенді. Бұл сенімнің негізі Кариб алабы халықтарының Інжілмен жақсы таныс болуынан туындайды. Әрине, растафарианизм – Батыс

Африкадан шыққан, Орта Пассаждан аман қалған діни практикалардың нәтижесі. XX ғасырдың басында Ямайкада діни ұйымдар мектептер ашқан кезде, Інжілдегі бейнелер қарапайым адамдар арасында кең танымал бола бастағаны да рас.

Ақ нәсілдің үстемдігіне ұжымдық қарсылық зайырлы ұйымдастыру ретінде емес, осы ілімдерді қайта түсіндіру арқылы қалыптасты. Кариб алабындағы отарлық қанауды қолдайтын христиандық тәжірибені отарсыздандыруға қалыпты талпыныстың ертерек болғанын қайта зерделеуден байқаймыз.

Осының аясында растафари жалпы адамзатты, оның ішінде, өздері «сенімдегі» деп атайтындарды да және растафариге қосылмағандарды да қамтиды. Осындай реакция мәдени көптірлілікке қатысты ашықтықты ұстанатын, қалыптасып келе жатқан Оңтүстік космополитизмі ретінде түсіндірілуі мүмкін. Растафаридің «ашықтығы» трансконтиненттік плантациялық экономикасына, оның иерархиясына, мультимәдени ортасы мен өзін-өзі ұдайы қалыптастырудың қиялдау әрекеттеріне негізінделген карибтік әлеуметтілігін тарихи ұғынуға қаланған деп есептейміз. Осылайша, бұл ақ нәсілдің үстемдігіне тікелей үндеу.

Растафари ешбір жағдайда да панафрикалықтың алғашқы танымал көрінісі болған жоқ – Пол Гилрой, Хилари Беклс және Роберт А. Хилл өзгелерімен қатар көптеген бастапқы талпыныстарды сипаттайды. Дегенмен, олардың күнделікті практикалары «қарапайым ынтымақтастық» деп аталатын эмпириялық және концепциялық зерттеуді байытуға көмектеседі. Қарапайым ынтымақтастық Қаралар тәжірибесіне негізделген оңтүстік космополитизмі шеңберінде әлеуметтанулық қиялдың қандай көрініске ие болуы мүмкін деген сұрақтарды туындатады.

Қарапайым ынтымақтастықтың мысалы ретінде растафари «космополитикасы» әлеуметтанушыларға жергілікті сценарийлердің жаһандық процестермен байланысу жолдарын бөліп көрсетуге көмектеседі. Осы жолдар ұсынған бай сипаттамаға сүйене отырып, жиырма бірінші ғасырдағы тұрақты және жаңадан пайда болатын теңсіздіктерді концептуалдау үшін бейімделген орталықсыздандырылған, деколониялық пәнге үлес қосу арқылы әлеуметтануды қайта қарастыруда Қаралар тәжірибесін пайдалану мүмкіндігі бар деп ойлаймыз. Осылайша, «тамырланған» Вест-Индиялық әлеуметтік теорияның эмансипациялық әлеуеті жалғасын табады. ■

Хаттарды Скотт Тимкере <stimcke@gmail.com> және Шелен Гомеске <sshelene.gomes@sta.uwi.edu> жолдауға болады.

> Шри-Ланка әлеуметтануы

жаһандық және жергілікті мәнмәтінде

Сири Хеттиге, Коломбо Университеті, Шри-Ланка, ХӘҚ білім әлеуметтануы (ЗК04), кедейлік, әлеуметтік қамсыздандыру және әлеуметтік саясат (ЗК19) және жастар әлеуметтануы (ЗК34) бойынша зерттеу комитеттерінің мүшесі

Цейлон университеттік колледжі 1921 ж.
Суретті түсірген: Creative Commons.

Он алтыншы ғасырдың басынан батыстық емес көптеген қоғамдар батыстың отаршылдық үстемдігіне тап болғаны белгілі. Бұрын Үнді Мұхитындағы кішкентай арал Цейлон ретінде танымал Шри-Ланка 1505 жылдан бастап, 1948 жылы британдықтардан тәуелсіздік алғанға дейін қатарынан үш отарлық державалардың, атап айтқанда португалдықтардың, голландықтардың және британдықтардың үстемдігінде болды. Отаршылдық жағдайында ел кең ауқымды өзгеріске ұшырады, әсіресе 150 жылдық британдық билік кезінде. Басқа нәрселермен қатар, бұл пікірталаста ең маңыздысы –

білім беру ландшафтының өзгеруі: діни мекемелер үстемдік ететін рудиментті мектеп жүйесінен жалпы білім беру жүйесіне дейін. Алайда, заманауи университеттік білім беру жүйесі отаршылдық биліктің соңына дейін енгізілмеді, бұл жоғары білім алғысы келетін жергілікті элита жастарын осындай білім алу үшін шетелге баруға мәжбүр етті. Осылайша, жедел қарқынмен алға жылжыған жергілікті тұрғындар әртүрлі салаларда, соның ішінде әлеуметтануда, көптеген еуропалық және басқа университеттерде кеңінен оқытылатын пән бойынша жергілікті деңгейде университеттік білім ала алмады.

> Университеттік білім беруді кеңейту

Университеттік білім негізінен отарлаудан кейінгі даму болғандықтан, әлеуметтануды оқытуды 1940 жылдары жергілікті университет құрылғанға дейін кейінге қалдыруға тура келді. Кейінгі онжылдықтарда университеттік білімге сұраныстың артуымен бірнеше жаңа университеттер құрылды. Дегенмен, әлеуметтануды оқыту 1969 жылға дейін, тәуелсіздік алғаннан кейін жиырма жылдан астам уақыт өткен соң Коломбода екінші әлеуметтану факультеті ашылғанға дейін, Перадения Университетімен шектелді.

1950 жылдардың басында Перадения Университеті құрылғаннан кейін мұнда жаңадан тағайындалған басшылық әлеуметтану факультетін құрғаны белгілі. Бастапқыда оны АҚШ әлеуметтанушысы, профессор Брайс Райан басқарды. Оқу ағылшын тілінде болғандықтан, ағылшын тілінде қол жетімді және батыс елдерінде және басқа жерлерде кеңінен қолданылатын әлеуметтануға қатысты мәтіндерді қолдану мүмкін болды. Бірақ, келесі бірнеше жыл ішінде отаршылдықтан кейінгі айтарлықтай әлеуметтік өзгерістер орын алған кезде жағдай өзгере бастады. Тәуелсіздік алғанға дейін он жылдан астам уақыт бұрын құрылған демократиялық басқару жүйесі отаршылдыққа қарсы қозғалыстарға жергілікті әлеуметтік және мәдени институттардың отарлаудан босату және қайта өрлеу талаптарын тұжырымдауға мүмкіндік берді. 1956 жылы оқу тілінің ағылшын тілінен ана тіліне жүйелі түрде ауысуы тәуелсіздік алғаннан сегіз жыл өткен соң алдағы уақытта әсерін тигізетін әлеуметтік және мәдени өзгерістер процесін бастады. Ағылшынданған қауымдастықтардың көптеген мүшелері, соның ішінде жергілікті қалалық элита өкілдерінің жиі кетуінің нәтижесінде елден «ми ағыны» едәуір арта түсті.

1950 жылдардың ортасында Коломбо маңындағы буддалық басты екі ғибадатхананы екі ұлттық университетке берілуі, басқа салдарын айтпағанда ан бөлек, университеттік білімнің дамуына жол ашты. 1950 жылдардан бастап мемлекеттік сектордың кеңеюі, мемлекеттік басқару нәтижесінде осы үрдіс келесі онжылдықтарда жалғасын тауып, елдің басқа жерлерінде тағы бірнеше университет құрылды, бұл тік және көлденең теңсіздіктің жоғары деңгейі тән отарлаудан кейінгі қоғамда жоғары білім алуға және әлеуметтік мобилдіктің жандануына көбірек мүмкіндік туғызды. Экономикалық өсудің төмен деңгейін ескерсек, университеттік білімнің осылай үздіксіз кеңеюі түлектер арасында жұмыссыздықтың жоғары деңгейіне тудырды.

> Арал әлеуметтануы

Уақыт өте келе ағылшын тілінен ана тілдеріне көшу көбінесе бір тілді студенттерді ағылшын тіліндегі мәтіндерді пайдалану мүмкіндігінен айырды. Кейінірек әлеуметтанудың негізгі мәтіндерінің ана тілдеріне аудармаларын жариялау үшін белгілі бір институттық шаралар қабылданғанымен, ресурстар және басқа шектеулер бұл тәжірибенің жалғасуына кедергі келтірді. Сонымен, студенттердің көпшілігі негізінен жергілікті тілдерде дәріс алумен шектелді. Келесі бірнеше онжылдықта студенттердің басым бөлігі басқа жерлерде кеңінен қолданылатын әлеуметтану мәтіндерінен алыстай бастады. Дегенмен, дайындық сапасына қарамастан, әлеуметтану факультеттерін бітірушілердің біразы мемлекеттік мекемелерде әртүрлі лауазымда қызметке тұра алды. Кейбір ғалымдар аспирантурада оқу және өзара тәжірибе бөлісу сапары арқылы шетелдік университеттермен байланысын жалғастыра берсе, басқалары халықаралық академиялық кездесулерден, нақтырақ, академиялық кездесулерге қатысу немесе өз жұмыстарын стандартты академиялық журналдарда жариялау сияқты жағдайдан алшақтап қалды.

Жоғарыда аталған тенденциялар бүгінгі күнге дейін сақталуда. 1980 жылдары бірінші университеттегі алғашқы цейлондық әлеуметтану профессоры Ральф Пиристің басшылығымен құрылған Ұлттық Әлеуметтану Қауымдастығы белсенді, бірақ бірнеше жергілікті университет ғалымдарының аз ғана бөлігін қамтып отыр. Сонымен қатар, Шри-Ланка әлеуметтанушыларының тым шағын тобы Халықаралық Әлеуметтанушылар Қауымдастығының (ХӘК) мүшесі. Әлеуметтанушылардың басым көпшілігі әлі күнге дейін ХӘК және аймақтағы ұлттық әлеуметтанушылар қауымдастықтарымен байланыста емес. Соған қарамастан, олар белсенді дәріс беруде, жергілікті мәселелер бойынша зерттеулер жүргізуде және жергілікті журналдарға өз үлесін

қосуда, ал жергілікті университет түлектері мемлекеттік қызметке тұра алады.

Жоғарыда айтылғандардан отарлаудан кейінгі Шри-Ланкада отаршылдыққа қарсы ұлтшылдықтың саяси экономиясы әлеуметтану саласындағы оқыту мен зерттеулердің анклавтарын басқа жерде, тіпті Жаһандық Солтүстікте немесе Жаһандық Оңтүстіктің қалған бөлігінде болмасын, басқа академиялық қауымдастықтарға айтарлықтай дәрежеде тәуелсіз түрде жалғастыруға, мемлекеттік білім беру жүйесінен тыс көптеген адамдарға балама білім мен мансаптық өсу мүмкіндіктерін беріп, жеке білім берудің жаһандану процесіне қарамастан ықпал еткені анық. Дәл осы соңғы топ, көбінесе неғұрлым ресурстық қабаттардан шыққан, ұлттық шекарадан тыс жеке білім беру тізбектері арқылы айналым процесіне байланысты болып қала береді. Алайда, соңғы аталғандардың көпшілігі гуманитарлық ғылымдар, соның ішінде әлеуметтану саласында емес, STEM-білім беру саласында.

Шри-Ланка әлеуметтануының дамуын отаршылдық билік пен одан кейінгі өзгерістер айқындағаны сөзсіз. Бұл классикалық және неғұрлым заманауи әлеуметтік теоретиктер, атап айтқанда Карл Маркс (1844), Макс Вебер (1947), Макс Шелер (1960), Вильгельм Дильтей (1958), Карл Мангейм (1936), Норберт Элиас (1956), Роберт Мертон (1957), Питер Бергер мен Томас Лукман (1966) және басқалары үлес қосқан білім әлеуметтануы туралы академиялық дискурстарға сәйкес келеді. Білімді өндіру және тарату процестері уақыт өте келе өзгереді әлеуметтік-мәдени мәнмәтін ықпалымен қалыптасты. Халықаралық әлеуметтану мен Шри-Ланка әлеуметтануының қазіргі әлсіз байланысы Шри-Ланка әлеуметтанушылары жұмыс жасап жатқан нақты әлеуметтік-мәдени және институттық жағдайдың көрінісі. ■

Хаттарды Сири Хеттирере <hettigesiri@gmail.com> жолдауға болады.

> Шри-Ланка әлеуметтануы: уақыт биігінен бағалау

Субханги М.К. Херат, Коломбо Университеті, Шри-Ланка

Шри-Ланка әлеуметтануының дамуы Еуропаа немесе Америкадан айыр-машылығы – әлеуметтануда нақты дәстүр ұстанбайды. Бұл – антропологияға бейімділігі басымырақ әлеуметтану мен антропологияның тамаша қосындысы. Мұның екі себебі айқын: біріншіден, Шри-Ланка – британ отары, оның университеттік білімін әлеуметтік ғылымдар арасында антропология жақсы дамыған британдық университет жүйесінің үлгісіне сүйене отырып, британ педагогтары құрған. Екіншіден, ел ерекше сұлулық, тарих пен әлеуметтік жүйелерді ұсына отырып, миссионерлер мен саяхатшылар қызығатын орталыққа айналып та қойған еді; антропологиядан хабары бар кез келген ғалым үшін Шри-Ланка қоғамы мен мәдениеті аса бай зертхана десе болады.

Алайда, әлеуметтануды университеттік деңгейде оқыту 1947 жылы Перадения Университетінде (Шри-Ланкадағы алғашқы толыққанды президенттік университет) басталды, сонымен қатар кейбір жетекші британдық және еуропалық әлеуметтанушылар мен антропологтардың оқыту мен зерттеуге қосқан үлесі Шри-Ланка әлеуметтануының (және/немесе антропологияның) дамуына қомақты үлес қосты. Бірінші және екінші ұрпақтың кейбір танымал ғалымдары әлі де белсенді және бұл саланы едәуір байытып, үлкен құндылыққа ие

әлеуметтанулық жұмыстар жүргізді. Олардың кейбіреуі жетекші антрополог ретінде қызмет етуді жалғастыруда; әлеуметтану мен антропология арасындағы шекараның қиылысы – Шри-Ланка әлеуметтануының бүгінгі күнге дейін көзге түсетін ерекшелігі.

> «Шри-Ланка әлеуметтануының» эволюциясы

Соңғы алпыс-жетпіс жылда пайда болған әлеуметтанулық жұмыстардың көпшілігі жергілікті зерттеулер түрінде жүзеге асты, оның ішінде макроәлеуметтанулық теориялық пікірталастар немесе микро зерттеулерге жүгіну немесе Роберт Мертон (1968) енгізген терминологияны қолданатын болсам, «орта тап теориялары» аясында қалды. Әлеуметтанушылардың алғашқы немесе екінші ұрпағының біразы өз жұмыстарын саналы түрде әлеуметтанулық теорияның қазіргі халықаралық корпусына негіздеді және оны «Шри-Ланка әлеуметтануына» айтарлықтай үлес қоса отырып, теориялық деңгейде қолдануға, тексеруге және зерттеуге қатысты. Перадения университетінің әлеуметтану факультетінде жұмыс істеген Эдмунд Личтің (1961) «экономиканың суперқұрылымдық үстемдігі» туралы пікірталасқа қосқан үлесі», немесе Тисса Фернандоның (1972) Шри-Ланкадағы 1971 жылғы жастар көтерілісі туралы жұмысы, бұл оқиғаны Вильфредо Паретоның «элиталар айналымы» туралы жұмысы аясында қарастырды,

немесе Лаксирри Жаясурияның (2000) неолиберализм мен әл-ауқат саясатына қосқан үлесі, басқалары сияқты, Шри-Ланка әлеуметтануындағы маңызды теориялық жұмыс дәстүріне жатады. Шри-Ланканың кейінгі әлеуметтанушыларының қосқан үлесін қарастырғанда, Шри-Ланкадағы касталар мен таптар, аграрлық қатынастар, саяси жүйе, гендерлік қатынастар, дін және мәдениет, көші-қон және отбасылық желілер сияқты әлеуметтік құбылыстардың өзгеруіне көп көңіл бөлінгені байқалады. Соңғы жылдары жеке тұлғаға, қоғамға және әртүрлі әлеуметтік топтарға елеулі ықпал етіп, пайда болатын және басым әлеуметтік мәселелерге жиі назар аудару байқалады. Соңғы елу жылда осы әлеуметтік мәселелер әлеуметтануы өзін академиялық ортада да, оқырмандар арасында да «Шри-Ланка әлеуметтануы» ретінде көрсетті.

> «Әлеуметтік мәселелер әлеуметтануы»

Аталмыш нақты «әлеуметтік мәселелер әлеуметтануына» қатысты жұмыстардың көпшілігі ерте америкалық әлеуметтану кезеңінде енгізілген әлеуметтанулық дәстүрді ұстанған секілді, мысалы, В.Ф.Уайттың Street Corner Society [Көше Бұрышындағы Қоғам] (1943) немесе Фредерик Трэшердің The Gang [Банда] (1927) немесе Флориан Знаниецки мен В.И.Томастың The Polish Peasant in Europe and America [Еуропа мен Америкадағы поляк шаруасы] (1918), аталғандардың

>>

“Соңғы елу жылда әлеуметтік мәселелер әлеуметтануы өзін академиялық ортада да, оқырмандар арасында да «Шри-Ланка әлеуметтануы» ретінде көрсетті”

барлығы XX ғасырдың ортасындағы еуропалық теориялық әлеуметтанудан немесе америкалық әлеуметтанудан гөрі, мықты философиялық негізі бар жергілікті микроәлеуметтік мәселелер бойынша теориялық дискурстың дамуына үлкен үлес қосты. Бүгінгі күні Шри-Ланкада жарияланған әлеуметтанулық жұмыстардың едәуір бөлігі қазіргі Шри-Ланка қоғамында пайда болған әртүрлі әлеуметтік мәселелерге назар аударып отырып, сапалы да, сандық деңгейде де ауқымды жұмыс барысында жиналған мәліметтерге негізделген; алайда, олар қандай да бір теориялық негізден толық айырылмаса да, ғылыми жұмыстан күтілетін теориялық қатаң талап пен тұжырымдамалық сенімділік жетіспейді. Бұл жағдай «журналистік әлеуметтану» стилін білдіретін әлеуметтанулық әдебиеттің үлкен көлемін жасауға алып келді». Алайда, мұндай зерттеулердің көпшілік арасында танымалдылығы ерекше, өйткені оқырманды күрделі теориялық пікірталастарға тартпайтындықтан, әлеуметтанулық жұмысқа қоғамның назарын аудару үшін елеусіз қалдыруға болмайтынын айтқан жөн.

Шри-Ланка университеттерінің көпшілігі әлеуметтануды оқытумен айналысады; дегенмен, оқыту деңгейінде де, пәндік салада да айтарлықтай айырмашылықтар басым. Әлеуметтік процестердің салдары, оның ішінде 1956 жылы мемлекеттік тіл саясатының өзгеруін қоса алғанда (нәтижесінде – азшылықтың тілі – тамил тілін және елде қолданылатын жалғыз халықаралық тіл – ағылшын тілін мойындамайтын халықтың көпшілігінің тілі – сингал тілі жалғыз мемлекеттік тілге айналды), «ми» ағынының жеделдеуі және халықаралық тілді үйрену және жаһандық білімге қол жеткізу мүмкіндігінен айырылған жаңа буын құратын мектеп жүйесіндегі оқу ортасының ағылшын тілінен жергілікті тілдерге ауысуы, әлеуметтанулық білім өндірісінде әлі де байқалады. Соған қарамастан, қоғамда болып жатқан үлкен жүйелік және құрылымдық өзгерістерді және адамдар осы күнделікті қиындықты жеңу үшін қабылдаған біршама стратегияны ескерсек, дамып отырған әлеуметтанулық ізденістің саналуандығы сөзсіз шабыттандырады.

Дегенмен: «Күнделікті өмір әлеуметтануына «қатысты мұндай жұмыстар жинағын» әлеуметтану деп санауға бола ма? деген сұрақ туындайды, Макс Вебер өзінің Ғылым бейімділік ретінде (1919) кітабында былай деп жазады: «Қазіргі кезде жастар ортасында ғылым [...] жүрек пен жанға емес, тек салқынқанды интеллектіге иек артатын есепке айналды деген түсінік кең таралған» Әлеуметтану – көзқарас, түсіндіру және түсініктеме беру ғана емес, сонымен қатар, «ауыр жұмыс» негізінде пайда болатын «идеялар». Сөзсіз, бұл қиын жұмысты аға ұрпақ қалап кеткен білім жеңілдетеді. Тілдік қабілеттер, ресурстардың қол жетімділігі және нақты ғылымды терең зерттеуге деген ұмтылысты қоса алғанда, басқа да факторлардың салдары болып табылатын мұндай теориялық қатандықтың болмауы күнделікті әлеуметтану мен күнделікті журналистиканың айырмашылығын бүркемелеуі мүмкін. Әлі де уақыт бар кезде Шри-Ланка әлеуметтанушылары әлеуметтану пәнін терең тамырланған қарабайыр ортадан құтқару үшін бірлесе күш-жігер жұмылдыруы қажет. ■

Хаттарды Субханги М.К.Хератқа
<subhangi@soc.cmb.ac.lk> жолдауға болады.

> Бейбітшілік, шиеленіс пен күштеу туралы ой-толғау

Калинга Тудор Силва, Перадения Университеті, Шри-Ланка

2009 жылы соғыстың соңғы кезеңінде LTTE бақылайтын аумақтан Шри-Ланка қарулы күштері бақылайтын аумаққа өтіп бара жатқан көшірілген тамил азаматтары.

Шри Ланкадағы әлеуметтану жергілікті және халықаралық зерттеушілердің 1960 жылдарда тұрақты және негізінен бейбіт қоғамды түсінуде этнографиялық және тарихи ұстанымдарды қолдануынан басталды. Бұл зерттеулер туыстық, жерге иелік ету, дін және каста сияқты ұзақ жасап келе жатырған институттарды қалыптастыратын негізгі принциптерді ашуға талпынды. Жаңа жағдайлардан есеңгіреген зерттеушілер күреске дайын болмай шықты және келесі онжылдықтарда аса қатыгез әлеуметтік шиеленістердің саналуан формаларына тап болды. Осы мақалада 1970-жылдардан бастап Шри Ланкадағы күштеу қақтығысының табиғаты, оған зерттеушілердің әртүрлі көзқарас тұрғысынан баға бергені, олардың қандай мәселелерді шешкені және осы зерттеулерден бейбітшілікті сақтау үшін қандай сабақ алатынымыз зерделенеді.

> Төтенше және тұрақты бүлік

1970-жылдардағы Шри Ланкада бүрк ете қалған бүлік әртүрлі формада болды. Олар мемлекетке қарсы саяси сипаттағы 1971

жылы және 1987-1989 жылдары жантүршігерлік мемлекеттік репрессияларды жүргізген Оңтүстік Шри Ланкадағы маркстіл бағыттағы жастардың қарсылық қоғалысы Джанатха Вимункти Перамуна (JVP), нақты айтсақ, Халықтық азат ету майданы; 1983 жылдан 2009 жылға дейін созылып, екі тараптан да адам құқықтарын өрескел бұзуға жол берген Шри Ланканың солтүстік бөлігіндегі тамилдер арасындағы қарулы этноұлтшыл сепаратистік Тамил-Иламды азат етуші жолбарыстар қозғалысы (LTTE); 1983 жылдың шілдесіндегі сингал қылмыстық топтарының бейбіт тамил тұрғындарына қарсы этникалық қантөгістерге жол беруі; сондай-ақ 2019 жылы 21 сәуірдегі пасхалық жексенбіде туристер мен христиандарға қарсы исламшыл террористер болуы мүмкін деп танылғандар тарапынан жүргізілген күштеу әрекеттері. Күш қолдану орныққан сайын құқық қорғау органдары қызметкерлерінің де, олардың қарсыластарының қолында да ол төтенше және тұрақты құралға айналды. Бұл шиеленістердің барлығы ұлттық қауіпсіздікке нұқсан келтірді. Сонымен қатар 1970-

жылдардан бастап әрбір ұлттық сайлауда, әдетте жеңілгендерге қарсы, сайлаудан кейінгі күш көрсетудің тұрақты көріністері орын алып отырды. Джонатан Спенсердің сөзімен айтсақ, «Шри-Ланкада зорлық - күнделікті саясаттан қандай да бір толық ауытқу емес, көбінде қалыпты саясатты күшейту ғана».

Осы зорлық-зомбылықтың басым бөлігі – этникалық, діни, таптық немесе касталық болсын, әйтеуір мызғымас идентификацияға әбден сіңіскен бір бағыттағы пайыммен уланған тұлғаның ісі. Идентификациядағы шиеленістер өз мәселесінің алдыңғы дәуірдегі ахуалымен сабақтастықта болғандықтан ғана емес, сонымен қатар іргелес пәндер тарапынан қатаң экономикалық немесе саяси талдау жасалмағандықтан да әлеуметтанулық сараптаманы талап етеді. Тәуелсіздік алғаннан кейінгі Шри Ланка мемлекетінің ұлтшылдық саясатын халықтың 70% құрайтын ұлттық-діни көпшіліктің атынан сингал-буддалық элита жүргізді. Тамил және мұсылман азшылық топтарының қарсы жұмылуы идентификация, мүдделер

>>

және ұжымдық мобилизацияның постколониалдық жағдайда әртүрлі этникалық ұлтшылдық себептермен динамикалық өзараықпалдастығын түсінуді талап етті.

> Әлеуметтанулық өндірістің күйреуі

Бұл оқиғалар әлеуметтанумен қатар антропологияға да күрделі міндеттерді жүктеп отыр. Үстемдік құрып отырған сингал-буддалық идеология, мәселен, кез келген сыни көзқарастарды іштей басып тастауға тырысып бақты. Айталық, С.Дж. Тамбиак *Buddhism Betrayed? [Адал буддизм?]* (1992) кітабында күш қолданбау доктринасы тән буддизмді тамилдарға қарсы зорлықты арандатуға қолданудың парадоксын көтерді. Кітапқа Шри Ланкада тыйым салынды, оның авторына, протестант тамилдар арасынан шыққан әлемге әйгілі шри ланкалық антропологқа ғана емес, сонымен бірге пәнге де қарсы сингалдық ұлтшыл ғалымдар бірнеше насихаттық сипаттағы материалдар дайындады. Осы бағыттағы пайымдар шетелге қоныс аударып, Шри Ланканы сыни тұрғыда зерттеуді елдің шекарасынан тыс жерде жалғастырған Гананат Обейсекере, Х.Л.Сеневиратне, Китсири Малалгода, Валентин Даниэл және Чандра Жявардена сияқты шри-ланкалық әлеуметтанушылардың үлкен шоғырын қалыптастырды. Тек Ньютон Гунасингхе бастаған әлеуметтанушылардың шағын тобы ғана күресті ел ішінде жүргізуге бел буды. Зерттеушінің ұстанымы ішкі немесе сыртқы кез келген тартысқа қарсы шығатын гегемондық ұлтшылдықпен жиі қақтығысқа түсіп отырды. LTTE де тамил күресінің сатқындары деп айып таға отырып, тамил интеллектуалдарының әрбір келіспеушілігіне қатыгездік танытты. Осылайша, шиеленістің өршуі тәуелсіз объективті талдау қиындатты, тіпті оны мүмкін емес етіп, әлеуметтанулық өндірісті де күйретті.

Соғыс күшейген сайын, жағдайға қарай бірі-бірімен ауыз жаласа қызмет еткен немесе қақтығысқа түсіп отырған қауіпсіздік күштері бөлімдері, азаматтық милиция, қарулы басбұзарлар және есірткі тасымалдаушылар зорлық-зомбылықты күшейте түсті. Соғыс 2009 жылы аяқталды, бірақ 2012–2020 жылдары соғысқұмар будда монахтарының арандатуымен мұсылмандарға қарсы толқын, 2019 жылғы 21 сәуірдегі пасхалық жексенбі күні исламшыл топтарға таңылған жойқын шабуылдар және жауап ретінде кейбір аудандардағы бейкүнә мұсылмандарға 13 мамырда жасалған қастандық түрінде зорлық жалғаса берді. Дене жарақатын салумен қатар мүлікті жою, үркіту, қорқыту, қинау, бұқаралық ақпарат құралдарын/бұқаралық ақпараттың электрондық құралдарын қолдану арқылы ашу-ыза тудыру науқаны, сондай-ақ мемлекеттік органдар мен азаматтық тұрғындар тарапынан кемсіту тәжірибесін күнделікті дағдыға айналдыру орын алды. Көптеген зерттеушілер көрсеткендей, біртіндеп жазаланбау мәдениеті орнығуда.

> Мажоритарлық саясаттың зияны

Бұған ресми тілге қатысты мемлекеттік саясат мысал бола алады. Отарлық кезеңде де, одан кейін де елді билеген, 1956 жылы халықтың кең қолдауына ие бола отырып сайланған синхалаға жақтас Махаджана Эксат Перамунаның (Халықтық Біртұтас Майдан) тек сингалдарға қатысты саясаты ағылшынтілді мәртебелі таппен салыстырғандағы қарапайым адамды кемсітуді жоюға тырысты.

Іс жүзінде ресми тіл саясаты Шри Ланка мемлекетінен тамилдарды шеттетіп ғана қойған жоқ, олардың мемлекеттік секторда ойындағыдай қызметті табу мүмкіндігіне шек

қойды. Мемлекеттің мажоритарлық ұстанымы Шри Ланка элитасын осы жағдай тамилдердің маргиналдануына алып келетінін түйсінуге көндіре алмады. Сол уақытта Шри Ланкада әлеуметтану пән ретінде оқылды және тіл саясатын негізінен ресми саясатты қолдайтын сингалдық ұлтшыл ғалымдар жүргізді. Аталмыш саясаттың екінші жағы бірнеше жыл өткеннен кейін айқындалды және мемлекет те тамил тілін қолдануға қатысты біршама жеңілдіктер енгізді. Алайда, бұл кезде тілге едәуір нұқсан келтірілген еді.

Білім беру, отарлау және даму салаларындағы мемлекеттік саясат ресми тілдерге қатысты нұсқаның ізімен жүрді. Олар негізінен сингалдық көпшілікке пайда әкелу мақсатында дайындалатыны құпия емес, себебі көпшілік қауымның үдесінен шығу үшін басты сингалдық саяси партиялар бәсекеде бәс тігетін. Арал мемлекетті шырмап алған күш көрсету құрығының заңдылығын қамтамасыз ету үшін құрылымдық және мәдени динамика жиі үйлесімде жұмыс жасады.

Бейбітшілікті орнату қадамына келсек, арнайы араласудың ешқайсысы да сәтті бола қоймас. Бұл тәуелсіздік алғаннан кейінгі Шри Ланкада тамыры тереңдегі көзқарастарға кез келген араласуды мойындамайтын, әбден сіңіскен тетіктері бар белгілі бір саяси архитектураның қалыптасуымен байланысты. Дегенмен, мардымсыз өзгерістер кейде каталитикалық ілгерілеуді тудырады, біз азшылық топтарға берілген қандай да бір жеңілдіктің аяқ астынан үзіліп қала салатын жағдайындамыз. Бұл – шри ланкалық әлеуметтанудың тап осы жердегі және қазіргі басты үндеуі. ■

Хаттарды Калинга Тудор Силваға
<kalingatudorsilva@gmail.com> жолдауға болады.

> Күштеуді талдау:

Шри-Ланкада мемлекеттің қалыптасуы

Фарзана Ханиффа, Коломбо Университеті, Шри-Ланка

1 983 жылдың шілдесін көбі Шри-Ланка үшін бетбұрыс болған этникалық шиеленістің бастауы деп еске алады. Бұл негізінен оңтүстіктегі сингалдық үкімет пен Шри-Ланка тамилдері арасындағы қатынастардың үзілгендігін, сондай-ақ тамилдер мен диаспораның елден кете бастауын суреттейтін нүкте деп қарастырылады. Сонымен қатар Прадип Жеганатан атап көрсеткендей, бұл антропология пәні «күштеуді» түсінуге қызығушылық таныта бастаған сәт еді.

1983 жылғы күш көрсетумен кейін-ақ бірнеше жұмыс жарық көрді. 1984 жылғы Джеймс Мэнордың *Sri Lanka in Change and Crisis* [«Өзгерістер мен дағдарыстағы Шри Ланка»] жинағына антропологтардың үлкен тобы өз үлесін қосты, көбі шілдеде Шри Ланкада болған. Гананат Обейсекере, Джонатан Спенсер, Элизабет Ниссан және Родерик Стиррат жинаққа өздерінің маңызды ескертпелері бар шағын жазбаларын ұсынды. Бар болғаны екі жылдан соң оларға Стэнли Тамбия, одан кейін Брюс Капферер және сәл кешірек Валентин Даниэл мен Прадип Жеганатан қосылды.

> 1983 жылдың кейпі

Біріккен ұлттық партия (UNP) 1977 жылдан билік басында болды, ал 1978 жылы елде экономикалық либерализация жүргізілді. UNP билігінің авторитаризмі 1977 жылғы сайлаудан кейін бірден байқалды (сайлау аяқталысымен тамилдерге қарсы бір айға жуық қарқынды күш жұмсауға рұқсат етілді). Дауыстың үштен екісін иеленіп, басымдыққа қол жеткізген сол кездегі үкіметке сайлаусыз қосымша мерзімге билікте қалуға мүмкіндік берген 1982 жылғы

референдумдағы тәртіпсіздіктерден бір жыл бұрын осы тенденция күшейді және өзінің шырқау шегіне жетті. Референдумға қарсылық танытқандар көп еді, UNP өзінің кәсіподағы Jathika Sevaka Sangamaya (JSS) мүшелерінің қомақты бөлігін жұмылдырып, қарсыларды аяусыз басып тастады. Ал JSS болса, кәсіподақ қозғалысындағы солшыл партияларды қолдаудың негізін ыдырату үшін құрылған және оның идеологиясы – социалистік емес, ұлтшыл. UNP тарапынан оппозициядағылардың бәрін, соның ішінде сот органдарын қорқыту мен терроризмді Стэнли Тамбия (1986) мен Гананат Обейсекере (1984) 1983 жылдың кейпі ретінде құжаттады.

> Күштеуді антропологиялық талдау

1983 жыл елдің ішінде басқа да сипаттағы құбылыстар шоғырын тудырды. Яни Де Силва 1983 жылдан кейін білім өндіру Ethnicity and Social Change in Sri Lanka [Шри-Ланкадағы этникалық тек және әлеуметтік өзгерістер] (1984) және Facets of Ethnicity in Sri Lanka [Шри-Ланкадағы этникалық тектің қырлары] (1987) сияқты маңызды кітаптардың жарық көруіне қалай алып келгенін құжаттады. Біріншісі, этникалық (сингалдық) артықшылық туралы аңызды жоққа шығаруға тырысса, екіншісі сингалдық та, тамилдік те ұлтшылдықты, сондай-ақ екеуіне де ықпал етіп отырған құрылымдық ерекшеліктерді сынады. Әлеуметтік ғылымдардағы сын дискурс пен саясатқа ықпалы бола ма деген үмітпен «бүлікке» жауап еді.

Антропологтар күштеудің саяси және экономикалық алғышарттарының құрылуын

қарапайым сипаттау арқылы түсіндіру қанағаттанарлық болмағандықтан оның көлемі мен қатыгездігін неғұрлым кеңірек «мәдени» түсіндіру жолын тапқысы келгендей.

Ғалымдар бір антрополог «қалған шаруада бейбіт пенделер» деп атаған сингалдық (негізінен) мафияның, ашу-ызасы мен зомбылығын түсіндіру әдістерін іздестірді. Сонымен біздің қолымызда Брюс Капферердің, белгілі бір дәрежеде Джонатан Спенсерге ұқсас (Спенсер Капферердің сипаттамасымен келіспейтіні мәлім) талдау бар. UNP саяси шытырманы құрған кеңістіктегі күштеу табиғатын түсіндірудің өзегі ретінде олар сингалдардың ұжымдық санасы элементтерін қарастыруға тырысады. Капферер зомбылықты демондық деп сипаттайды және оны түсіндіру тетігі сингалдар санасы экзорцизмнің демондық әлеміндегіге ұқсас ерекше онтологиясына қатысты деп тұжырымдады. Күштеу, оның контексін және сонымен қатар осы күштеуді іске асыру үшін жұмылдырылған таптық антогонизмді сақтаған күрделі талдауда Капферер күштеудің өзін экзорцизммен салыстырды. Спенсер бұл жерде басқа нәрсені, яғни сингалдардың күнделікті өмірінде талап етілетін теңдессіз әдептен бас тартуға мүмкіндік беруші саясат әдісінің жалғасын көрді. Спенсер шабуылдар солтүстікте «жеңген» «Тамил Иламды азат ету жолбарыстары» (LTTE) Mahavamsa діни хроникасында баяндалған оқиғалардың «желісіне сәйкес келмеуі» дерегімен байланысты деп тұжырымдады. Mahavamsa тамилдерге қатысты сингалдық сананы қалыптастыратын, сондай-ақ «тамилдік» басқыншыларды қырып,

>>>

жоятын сингалдық билеушілерді жүйелі сипаттайтын сингалдық тарихи жазбаның негізгі мәтіні.

Валентин Даниэл сингал және тамил тілдерінің өткенге қатысты ұстанымдары зомбылықтың қатыгездігін түсінуге мүмкіндік береді деп санайды. Даниэл күштеудің құрылымдық алғышарттарының бірі екі халықтың өткенге қатынасының әртүрлілігіне байланысты келіспеушілікте жатыр деген пікірде. Бірін ол «эпистемалық», екіншісін – «онтикалық» деп атайды. Өзіне қатысты осы екі бағыттан бас тарту немесе басқаларды қатыстыру әдісін мойындау қабілетсіздігі және мойындау болмағандықтан өзіндік идентификациясына сенімсіздік пен «радикалды күмән» күштеуге жетелейтін нәрсе екенін түсінуге мүмкіндік береді деп Даниэл мықты және дәйекті тұжырым жасайды.

> Антагонизмдерді культивациялау саясаты

Даниэлді де, Капферерді де олардың «мәдениеттанымдық» және эссенциализацияланған құрылымы үшін сынады, соған қарамастан көбі кім қылмыскер және олар қалай ұйымдасқанын неғұрлым тәптіштеп талдауға үндеді. Дегенмен, 1983 жыл туралы ой-толғамдар мен жазбалардағы бейне тамилдік және сингалдық ұлтшылдық қайшылығы қатты ықпал еткен сол кездегі Шри Ланканың саясатын түсінудің әдісі екенін айту маңызды. Бұл талдау осы антагонистік және диалалық қатынастарды саясат үшін жасау және қолдауды талап еткен сияқты құрылымдық ерекшеліктерді түсінуге кедергі жасады.

Күштеуді зерттеудің осы бағытының өнімділігі соғыстың жантүршігерлік

қатыгездігіне байланысты бәсеңдеді. Нәтижесінде, антропологтар – әуелгі дұшпандықтың мәні мен мәртебесіне ие бола бастаған – мәдени қаскөйлікті көрді, антагонизмдерді орнықтыруды талап ететін саяси жүйені жақсырақ түсінуге мүмкіндік беретін нәрсе алға жылжымады. Бүгін, шамамен он жылдай антагонизмнің басқа түрі – сингалдар мен мұсылмандар арасындағы қайшылық жағдайындамыз және ислам жасақтары тарапынан кең көлемдегі шабуылдарды басымыздан өткіздік. Қазірге кезде осы оқиғаларды тек халықаралық терроризм аясында ғана қарастырып, түсіну мүмкін. Дұшпандықты мәпелеу тәжірибесінен сабақ алу әдісі ретінде 1983 жыл туралы білімді өндіруге қайта оралатын уақыт жетті. ■

Хаттарды Фарзана Ханиффеге <ffhaniffa@gmail.com> жолдауға болады.

> Бұлыңғыршекаралар: Шри-Ланка антропологиясы мен әлеуметтануы

Примакумара де Силва, Коломбо университеті, Шри-Ланка, ХӘҚ дін әлеуметтануы бойынша зерттеу комитетінің мүшесі (ЗК 22)

Шри-Ланкада әлеуметтанулық және антропологиялық зерттеулердің жүргізілгеніне біраз жыл болды, оның дәлелі – Шри-Ланка қоғамы мен мәдениетінің аспектілері бойынша шетелдік және Шри-Ланка әлеуметтанушылары мен антропологтарының жүргізген ауқымды жұмыстары. Ян Гонетилекенің (1979) пайдалы библиографиялық сауалнамасынан және Лиз Ниссан (1987), Брюс Капферер (1990), Майкл Робертс (1997), Тудор Силва (1990, 2000), Сусанта Гунатилаке (2001), Сасанка Перера (2005, 2014), Сири Хетидж (2010) және Сири Гамаждың (2014) жариялаған аландық зерттеулерінен олардың осы ғылыми қорға қосқан үлесі айқын көрінеді. Алайда, осы қысқаша эсседе Шри-Ланкадағы әлеуметтану мен антропологияның өзара байланысына назар аударамын. Бұл эсседе антропологтар мен әлеуметтанушылар зерттеулер жүргізген белгілі бір бағыттар көрсетілген.

> Антропология мен әлеуметтанудың қиылысу нүктесі

Шри-Ланканың университеттерінде антропология және әлеуметтанудың

зерттеу пәні ретінде енгізілгеніне 60 жылдан асты. Университеттің студенттері арасында әлеуметтану қазіргі уақытта ең танымал пәндердің бірі екені сөзсіз. Шри-Ланкадағы әлеуметтанудың ерекшелігі – антропология мен әлеуметтану арасындағы нақты бөліністің жоқтығы. Әлеуметтану және антропология бағыттары бойынша елде немесе шетелде білім алған академиялық орта өкілдері көбінесе Шри-Ланканың университеттерінде әлеуметтану кафедрасында жұмыс жасайды. Басқа көптеген Шри-Ланка әлеуметтанушылары сияқты мен де екі бағыт бойынша білім алдым. Тағы бір назар аударатын ерекшелік – Шри-Ланка әлеуметтанушылары мен антропологтарының басым көпшілігі өздерінің зерттеу күштерін Шри-Ланканың өзіне бұрды және тек аз бөлігі ғана зерттеулерін басқа елдерде жүргізді. С.Ж. Тамбиахтың Таиланд туралы жұмысы (буддизм); Чандра Жаяварденнің Гвинея және Фиджидегі зерттеуі (плантация жұмысшылары); және Арджун Гунаратненің Непалдағы зерттеуі (туыстық) – бірегей жағдай. Пәндік мазмұнға келетін болсақ, олардың аражігін ажырату қиын, өйткені Шри-Ланка университеттеріндегі әлеуметтану кафедраларының барлығы дерлік әлеуметтану мен антропологияны

бөлетін шекараларды ескерместен, екі пәнді қоса отырып, өздерінің бакалавриат және магистратура курстарының мазмұнын әзірледі. Соңында, студенттер әлеуметтану бойынша диплом алады. Алайда, кейбір адамдардың пікірінше, қазіргі уақытта антропология мен әлеуметтану аясында оқытылатын және қалыптасатын білім халықаралық стандарттарға сәйкес келмейді.

> Тарихи шолу

Тарихи тұрғыдан алғанда, Шри-Ланка қоғамы мен мәдениетіне антропологиялық және әлеуметтанулық қызығушылық екі түрлі тарихи кезеңде артты: антропология отаршылдық кезеңде, ал әлеуметтану отарлаудан кейінгі кезеңде дами бастады. Антропология көбінде отарлық басқарумен байланысты болды, ал әлеуметтану көбінде америкалық ғалымдардың басшылығымен дамыды, атап айтқанда 1950 жылдардың басында Брайс Райанды Цейлон университетінде алғашқы әлеуметтану профессорлығына тағайындаудан басталды. Шри-Ланкадағы антропологиялық зерттеу бағытының қалыптасуы да британдық отарлық кезеңмен байланысты. Селигманың 1911 жылғы жергілікті Вада

>>

қауымдастығы туралы этнографиялық жұмысын осы бағыттың басталуы деп есептеуге болады. Бірінші және екінші дүниежүзілік соғыс тұсында Шри-Ланка антропологиялық зерттеулер бойынша артта қалды. Шри-Ланка тәуелсіздік алғаннан кейін көп ұзамай, 1949 жылы әлеуметтануды пән ретінде оқыту енгізіліп, 1959 жылға қарай алғашқы дәреже алуға бағытталған бағдарлама әзірленді. 1950 жылдардың ортасында Шри-Ланканың ғалымдары мен шетелдік ғалымдар шығарған этнографиялық/әлеуметтанулық құндылығы жоғары мәтіндер көп болды. Брайс Райан (1953), Ральф Пейрис (1956), Эдмонд Лич (1960-1961), Гананат Обейсекере (1966), Нур Ялман (1967), Кицири Малалгода (1976), Х.Л. Сеневиранте (1978) және Брюс Капферер (1983) сияқты ғалымдардың кейінірек жарық көрген әлеуметтанулық және антропологиялық жұмыстары осы зерттеулерді негізге алды. Шри-Ланкадағы антропология мен әлеуметтанудың басым бөлігі тәуелсіздік алғаннан кейін жаңадан пайда болған Шри-Ланканың «ұлттық мемлекеті» мәселелерін зерттеген жоқ, олар каста, туыстық, жер иелену және халықтық дін мәселелеріне назар аударды.

Өздерінің көптеген зерттеулерін Шри-Ланкада жүргізген «шетелдік» антропологтар, негізінен британдық, америкалық және аустралиялық университеттерден келді. Шетелдік антропологтар Шри-Ланканың мәдениетін, қоғамын және саясатын зерттеуге айтарлықтай үлес қосты. Алайда, олардың антропологиялық қызметіне Солтүстік Американың

жетекші университеттерінде академиялық мансабы кезінде танымал болған Шри-Ланканың ең көрнекті екі антропологы – Гананат Обейсекере мен С.Дж. Тамбианың жұмыстары көп әсер етті. Жергілікті антропологиялық / әлеуметтанулық бағыт негізінен осы антропологтардың еңбектеріне негізделді, дегенмен кейін шетелдік және жергілікті ғалымдар, сонымен қатар шығу тегі шри-ланкалық басқа елдердегі зерттеушілер жүргізген зерттеулердің көбі Шри-Ланкада әлі күнге дейін еленбейтін және пайда болатын әлеуметтік және мәдени мәселелерді зерттеуге айтарлықтай үлес қосты.

> Қызығушылықтың өзгеруі

1980 жылдардың басынан бастап Шри-Ланка әлеуметтануы / антропологиясы Шри-Ланка қоғамындағы топтық зорлық-зомбылықты-этноәлеуметтік қауымдастықтар, сондай-ақ маргиналданған жастар сияқты қоғамның осал топтары қатысатын ішкі әлеуметтік зорлық-зомбылықты зерттеуге назар аударды. Тәуелсіздік алғаннан кейін осы салаға айтарлықтай үлес қосқан әлеуметтанушылар мен антропологтар буынына Ньютон Гунасингхе, Сири Хеттидж және Тудор Силва кірді, олар шетелдік университеттерде докторантураны аяқтап, қайтып келді және Шри-Ланканың ауылдық жерлеріндегі теңсіздік, жастардың бірегейлігі және жастардың зорлық-зомбылығы, қоғамдық денсаулық сақтау сияқты жаңа зерттеу салаларын игерді. Соңғы жылдары жоғарыда аталған және басқа ғалымдардың жұмысына бұрыннан

қалыптасқан антропологиялық және әлеуметтанулық бағыттардың теориялық және әдіснамалық тұжырымдары ықпал еткені атап өтерлік жайт.

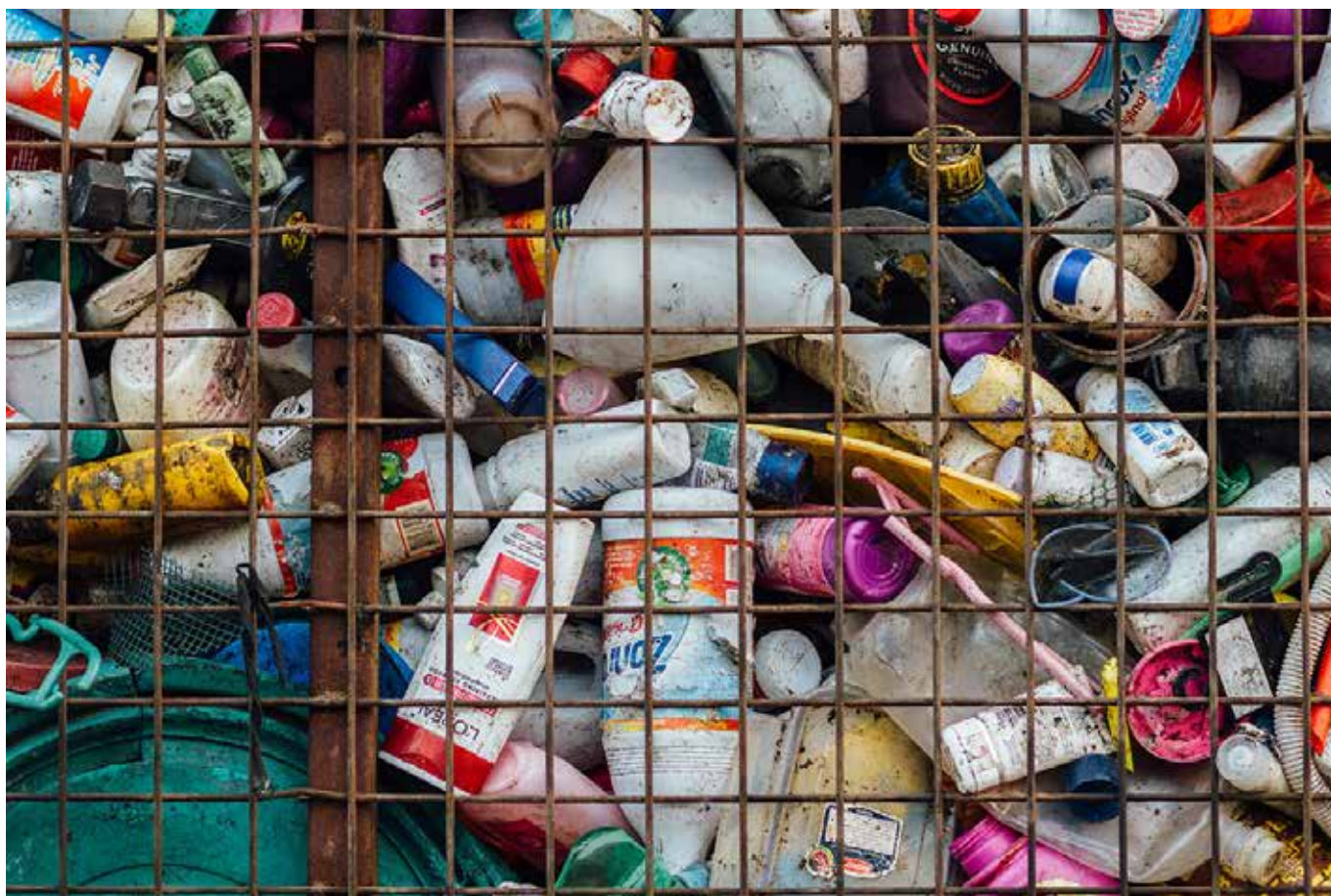
Осы қысқа эсседе алғашқы әлеуметтану факультетін 1949 жылы құрғаннан бастап қазіргі уақытқа дейінгі антропология мен әлеуметтанудың зерттеу және Шри-Ланка университеттерінде оқыту салалары ретінде дамуы туралы есеп беруге ұмтылыс жасалды. Қазіргі уақытта елдегі он бес университеттің он бірі осы салаларда кем дегенде бакалавр курстарын ұсынады. Курстарды оқытуда, ғылыми зерттеулерде және жарияланымдарда антропологиялық және әлеуметтанулық бағыттардың қатар жүруі бүкіл университет жүйесінде әр түрлі дәрежеде көрінеді. Оқыту, зерттеу және жариялау сапасы тұрғысынан академиялық институттардың алуан түрлілігі, сондай-ақ ғалымдардың антропологияда да, әлеуметтануда да бұрыннан келе жатқан бағыттармен байланысы назар аудартады. Дәл осы тұрғыдан алғанда, Шри-Ланкадағы ғалымдардың жұмысы күрделі және динамикалық жергілікті және жаһандық ортада оқыту, зерттеу және тарату саласындағы жалпы стандарттар жиынтығын сақтауда көптеген қиындықтарға тап болуы мүмкін. ■

Хаттарды Примакумара де Силваға [<prema@soc.cmb.ac.lk>](mailto:prema@soc.cmb.ac.lk) жолдауға болады.

> Жаһандану және тәуелділік:

Қытайдағы пластик қалдықтары мәселесі

Пинар Темосин, Хиросима университеті, Жапония

Филиппиндегі пластик қалдықтар. Ұсынған: Адам Кон / flickr.com.
Кейбір құқықтары қорғалған.

Жаһандануды қоғамның әлеуметтік, мәдени және экономикалық салаларында трансформация жүретін біртұтас процесс деп қарастыруға болады. Ол микродеңгейден макродеңгейге дейінгі дамыған және дамушы өңірлер мен мемлекеттерді қамтиды. Жаһандану түйткілдер тудыра отырып, өмірімізге елеулі өзгерістер енгізді. Сондай-ақ, экономикалық басқарудың жаңа түрлері әсерінен қоршаған ортаға да ықпал етті.

Жаһандану жағдайында әлемдік шынайылыққа баса назар аудару тамыры тереңдеген доминанттылықтың табиғатын байқауға мүмкіндік береді. Жаһандану

процесінің (немесе жаһандық әлем тәртібінің) бір бөлігі ретіндегі тәуелділік тұжырымдамасы экономикалық маңызды «өзек» мемлекеттер (дамыған елдер деп аталатын) мен кедей «периферия» мемлекеттері (дамушы елдер деп аталатын) ымырасына негізделген халықаралық жүйені айқындай түседі. Экологиялық циклде тәуелділік пен ресурстарды пайдалану арасындағы корреляцияны көреміз. Бұл сызықтық емес қатынастардың орнауына алып келді, яғни қалдықтар саудасында дамушы елдер дамыған елдерге тәуелді болып көрінеді (керісінше емес). Мұны жаһанданудың салдары деп қарастыруға болады.

>>

Жаһандану, экономикалық байланыстардың кеңеюі әсерінен, Жаһандық Оңтүстік пен Солтүстікте байланыстарының одан әрі нығаюына көмектесті. Алайда, қосарлас траекторияны ескерсек, қатынастар бұрынғыдан да күрделене түсті. Осы тұрғыдан тепе-теңдік сақталмаған қатынастар шынайылықта қалай әрекет ететінін көрсету үшін қалдықтар иерархиясына (әсіресе, Қытайдағы кедейлік цикліндегі пластик қалдықтар мәселесі) жете ынта салу мінсіз мысал болар еді.

> Қытайдағы пластик қалдықтар мәселесі

Қытайдағы пластик қалдықтар саудасы (кейбірі «дағдарыс» санайтын) – тәуелділіктің жаңа әлемдік жүйеде әрекет етуінің айқын иллюстрацияларының бірі. Қытай – пластик қалдықтарының әлемдегі ең ірі импортері және әлемдік қалдықтар индустриясындағы пластик қалдықтарды ең ірі қайта өңдеуші (қоқысты өңдеудің негізгі орны ретінде). Оның үлесіне әлемдік нарықтың 56% тиесілі.

Елдердің өзара тәуелділігінде түйткілдері бар құрылымдық нәтижелер болуы мүмкін. Қалдықтарды экспорттаушы елдер «қалдыққа тәуелділіктерінің» салдарынан арзан балама және қайта өңдеуге емес, көзден таса қылуға бағытталған тәсілмен құтылады. Бұл елдер қоршаған ортаның жақсы халіне рахаттана отырып, қалдық статус-кводан тиімді жағдайда екені айтпаса да түсінікті. Қалдықтарды импорттаушы елдер (мысалы, Малайзия, Вьетнам, Тайланд, Индонезия және т.б.) денсаулық үшін зиян жағдайлардан, жұмыс күшін қанаудан, қоршаған ортаның ластануынан және т.б. зардап шегіп отыр. Ең жаманы, импорттаушы елдер мүмкін болатын экономикалық пайда есебінен импортты шектейтін реттеудің немесе қадағалаудың мықты механизмін қалыптастыра алмауында. Қалдық саудасын дамушы елдер үшін экономикалық мүмкіндік деп қарастыруға болғанымен, мүмкіндік пен уланған нақтылық арасында дисгармония бар. Дамушы ел ретінде

Қытайды уланудың жоғары болуынан (яғни сау, таза, қауіпсіз ортада өмір сүру құқығын бұзып) қоршаған орта мен халықтың қоғамдық денсаулығына ықпал ететін осы дисгармониядағы «тәжірибе жасалатын қоян» деп қарастыруға болады. Сонымен қатар, бұл осындай нашар жағдайларда басқа елдерден келетін пластик қалдықтарын сұрыптайтын жұмысшылар құқығын да қамтиды.

Қалдықтарды экспорттау нәтижесінде дамыған және индустриялық елдердегі (АҚШ, Жапония, Аустралия сияқты) адамдар таза және қорғалған қоршаған ортадан ләззат алады және салауатты өмір салтын ұстанады, ал осы мезетте қытайлық жұмысшылар (пластик ластануымен күресіп жатқан) мен балалар (пластикті қайта өңдеу секторындағы жұмысынан мектепке бармайтын) қалдық индустриясының құрамдас бөлігі болуынан зардап шегуде. Дамыған елдердің дамушы әлемге ығыстырылған және көзден таса қайта өңделуі тиіс (ішкі қайта өңдеу саласы мен саясатын дамытудың орнына) материал ағыны соңғы уақытта, индустрияланған мемлекеттердің жеке мүдделері мен қалдық экспорты себебінен, кедей елдерді әлеуметтік-экологиялық дағдарысқа ұшыратты.

> Қорытынды

Қытайдағы пластикті қайта өңдеу мәселесі соңғы жылдары елдің экономикалық өсуімен бүркемеленіп және жасырылып келгенімен, оны қалдықтарды сұрыптау мен қайта өңдеуде гегемония сақталып отырған жаһандану немесе жаһандық теңсіздік ретінде қарастыруға болады. Импорттаушы елдердегі дамуға ықпал етудің орнына, теңдік сақталмайтын қалдықтың жаһандық саудасы Қытайда (және Оңтүстік-Шығыс Азияның басқа мемлекеттерінде) бай елдердің қоқысы нәтижесіндегі «қайта өңдеу үшін күрес» пен «пластикке қарсы күресті» туындатып отыр. Сондай-ақ, Жаһандық Солтүстіктің дамушы елдерді қадағалауы қалыптасқан экономикалық және қалдық шынайылығы Оңтүстікке әділ әлемдік тәртіпке өз жолымен жылжуға мүмкіндік бермейтін кедергіні орнатты. ■

Хаттарды Пинар Темосинге <pnrtemocin@hotmail.com> жолдауға болады.